

Szerkesztőség

Szepessy Péter (főszerkesztő)

Urbán Anna, Sivadó Ákos

Graholy Éva (szerkesztőségi titkár)

Szabó-Tóth Kinga (felelős szerkesztő)

Kiadó

Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar

Szociológiai Intézet

Felelős kiadó: Szabó-Tóth Kinga

A szerkesztőség címe:

Miskolci Egyetem BTK Szociológiai Intézet

3515, Miskolc-Egyetemváros

Graholy Éva

Telefon: (46) – 565111/2184

email: boleva@uni-miskolc.hu

ISSN 2062-2042

A nyomás és kötés a Z-Press Kiadó és Digitális Nyomdában készült.

A lap megrendelhető a szerkesztőség címén, vagy a megadott email címen.

Tartalom

Elmélkedő

<i>Farkas Zoltán: Az érdekfogalom értelmezései.....</i>	<i>4</i>
---	----------

Láttelelet

<i>Csepeli György – Prazsák Gergő: Új tekintélyelvűség.....</i>	<i>28</i>
<i>Zsolt Péter: A 2010-es médiatörvény társadalmi visszhangjai.....</i>	<i>51</i>
<i>Papp Z. Attila – Szabó-Tóth Kinga – Mihályi Helga:</i> <i>Miskolc Város Szociális Térképe.....</i>	<i>77</i>
<i>Havasi Virág: Connections between financial status and</i> <i>attitudes towards poverty in the EU countries.....</i>	<i>131</i>

Módszertani kalandozások

<i>Szendrő Zoltán: A mintavételi hibákkal kapcsolatos fogalmak II.</i> <i>A mintavételi hibák típusai.....</i>	<i>157</i>
<i>Eranus Eliza: Kulcs a gyors információáramláshoz</i> <i>-A társadalmi tőkétől a hatékony szervezetig.....</i>	<i>193</i>

Kultúrák - Nézőpontok

<i>Szepessy Péter: A 'későtradicionalitás' paradigmájának vázlata</i> <i>Kísérlet a táncházmozgalom tudásszociológiai</i> <i>megközelítésére.....</i>	<i>211</i>
---	------------

Olvasni való

<i>Osváth Andrea: Változatok a mai francia regényre</i> <i>-Anna Gavalda</i>	<i>235</i>
---	------------

Farkas Zoltán

Az érdekfogalom értelmezései

Az érdek fogalma széles körben használt, de elméleti szinten ritkán tárgyalt és kevésbé tisztázott a szociológiában és általában társadalomtudományokban. Az érdek kifejezést többnyire magától értetődően használják a szociológiai irodalomban, olyan általános értelemben, hogy az érdek a társadalmi cselekvés és magatartás fontos vagy alapvető meghatározó tényezője vagy motívuma. E tanulmányban először röviden áttekintjük az érdekfogalom történeti alakulását, majd különbséget teszünk a tágabb és szűkebb érdekfelfogás között. Ezt követően rámutatunk a különböző érdekfelfogások és a szociológiai szemléletmód közötti összefüggésekre, és foglalkozunk azzal a kérdéssel, hogy az érdek fogalma milyen szerepet tölthet be a társadalmi cselekvések, illetve általában a társadalmi jelenségek magyarázatában.

I. Az érdekfelfogások legfőbb vonásai

I. 1. Az érdekfogalom történeti alakulása

Az érdek kifejezés mai jelentéséhez hasonló értelmű használata messze visszavezethető a társadalomról való gondolkodás történetében. Az első arra irányuló kísérletek, amelyek az érdekre alapozták a társadalmi élet magyarázatát, az ókori Athénból maradtak fenn. Bár nem tudhatjuk, hogy mennyire volt elterjedt ez a nézet, de a szofistáknak nevezett filozófusok azt állították, hogy az emberek a politikai társaságokba a közös védelem érdekében tömörülnek, és az állam törvényei tulajdonképpen leegyszerűsíthetők az érdekekre. (Mansbridge 1990b)

Az érdek kifejezés a nyugat-európai országokban a tizenhatodik század végén vált viszonylag széles körben használatossá, és eredetileg a cselekvések legkülönbözőbb motívumainak a jelölésére szolgált. A tizenhetedik században főleg egyrészt a gazdasággal, másrészt a politikával, illetve a kormányzással kapcsolatos magatartások értelmezésében használták a szóban forgó fogalmat. Thomas Hobbes *Leviatán* című munkájában először fejtette ki rendszerezettebb formában azt az elképzelést, hogy az egyének miként képesek a társadalmi együttélésre, miközben érdekeiket követik, illetve saját javukra tekintettel cselekszenek. Felfogása szerint „az ember valamennyi akarati cselekedetével saját javát szolgálja, s azok a cselekedetei a legésszerűbbek, amelyek céljai eléréséhez leginkább hozzájárulnak”. (Hobbes

1999: 185) A gazdasági tárgyú írások nagyrészt azt az elvet hangsúlyozták, hogy a természet és az ész által vezérelve mindenki úgy cselekszik, hogy a legnagyobb haszonhoz jusson. A politikai tárgyú írásokban az egyének érdekeinek hangsúlyozása az ezektől függetlenül létező közérdekkel szemben nagyrészt azt a célt szolgálta, hogy megkérdőjelezzék az uralkodó egyes döntéseit, aki a közérdekre hivatkozott uralkodása és hatalma alátámasztásában. A korai demokráciafelfogások is összekapcsolódtak az érdekek jelentőségének hangsúlyozásával. (Hirschman 1986b; Mansbridge 1990b; Swedberg 2005a: 10)

A 18. században az érdek fogalma különösen jelentős szerepet töltött be a skót felvilágosodás két képviselője, David Hume és Adam Smith egyes munkáiban. (Swedberg 2005a: 8-20) Hume egy helyen például így fogalmaz: „Mi sem biztosabb annál, hogy az emberek jobbra saját érdekeiktől vezettetik magukat, és akkor sem terjed túl messzire gondolkodásuk, amikor nemcsak magukkal gondolnak.” (Hume 2006: 525) Smith hangsúlyozza, hogy az egyének saját érdekeiket követve nagyrészt mások javára is cselekedhetnek: „Az ebédünket nem a mészáros, a sörfőző vagy a pék jóakarától várjuk, hanem attól, hogy ezek a saját érdekeiket tartják szem előtt. Nem emberségükhöz, hanem önszeretetükhöz fordulunk, és sohasem a magunk szükségéről, hanem a rájuk váró előnyökről beszélünk nekik.” (Smith 1959: 64) Adam Smithen túl főleg John Stuart Mill alkalmazta az érdek hasznosságelvű fogalmát a gazdasági cselekvések magyarázatára, és ezáltal megalapozták a modern közgazdaságtan „gazdasági emberre” vonatkozó felfogását. (Swedberg 2005a: 24)

Ugyanakkor az angol nyelvben az érdek kifejezést szépítő kifejezésként is kezdték használni a pénzkölcsönzéssel kapcsolatban, a korábbi uzsora kifejezés helyett. Részben talán ennek köszönhető, hogy az érdek fogalmához idővel a becsstelenség, a telhetetlenség, a kapzsiság képzeke kapcsolódott. Ezt az értelmét nagyrészt elnyomta az a felfogás, amely szerint az érdekét követő egyén közvetve szolgálhatja a közjót is, ahogyan azt Adam Smith fent hivatkozott soraiban megfogalmazta. Egyes gondolkodók ennél is továbbmentek az érdekek jelentőségének a hangsúlyozásában, és az érdek fogalmában látták a kulcsot a társadalom titkainak a megfejtéséhez. (Hirschman 1986b; Mansbridge 1990b) Helvétius, a francia filozófus írta a tizenharmadik század közepén: „A világegyetem mozgatói a gyönyörök és a fájdalmak. (...) az embert az önszeretet érzése mozgatja, s így nem engedelmeskedik soha másnak, mint érdeke törvényének.” (Helvétius 1962: 112) Ekkora az érdekek által vezérelt cselekvés főleg már a racionális számításon alapuló cselekvést jelentette, az emberi tevékenység különböző területein.

A 19. században egyrészt az analitikus közgazdászok az érdek fogalmát a gazdasági önérdék fogalmára szűkítették, a tökéletes piac körülményeit előfeltételezve. (Swedberg 2005a: 28-29) Másrészt megerősödött az érzelmi és az erkölcsi motívumokat hangsúlyozó társadalom-felfogás, amelynek szempontjából az érdekek nem tűntek olyan jótékony hatásúaknak, ahogyan azt a közgazdászok tekintették. Sokkal inkább az anyagi javak megszerzésére irányuló romboló hatású erőknek, amelyek aláaknázzák az olyan értékeket, mint a becsület, a tekintély, a barátság és a bizalom. Talán e kritikák hatására is az érdekfogalom értelmezése ismét olyan irányba tolódott el, hogy az érdek tulajdonképpen magában foglalja a különféle cselekvések motívumainak az egészét; egyaránt beleértve a szűkebb értelemben vett racionális cselekvések és az áldozatosan önzetlen cselekvések motívumait. (Hirschman 1986b)

A szociológia klasszikusai közül különösen Karl Marx és Max Weber tekintette az érdeket a társadalmi jelenségek jelentős meghatározó tényezőjének. Marx elméletében az érdek fogalma jelentős szerepet játszik, és Marx – a fogalom kifejezett meghatározása nélkül – az érdekek adott termelési viszonyok, különösen a tulajdonviszonyok és a munkamegosztási viszonyok általi meghatározottságát hangsúlyozza. (Lásd pl.: Marx–Engels 1976: 33) Bevezeti az osztályérdek fogalmát: megkülönbözteti a tulajdonviszonyok szerint hasonló helyzetben lévő egyének összességének, mint „magában-való” osztálynak a közös érdekétől (az egyének egybeeső érdekétől – F. Z.) az osztályérdeket, amely a már egyesült és együttes cselekvésre képes „magáért való” osztály egyesült érdeke.¹

Weber *Társadalom és Gazdaság* c. munkájának különböző helyein igen gyakran, de kifejezett meghatározás nélkül és nagyrészt különböző értelemben használja az érdek fogalmát. (Erről lásd: Swedberg 2005a: 62-70; Swedberg 2005b: 373-381) Weber különbséget tesz a közösség és a társulás között, és felfogása szerint a társuláson belüli társadalmi cselekvéseket bizonyos értelemben érdekek motiválják, és az érdek kifejezést itt valószínűleg a racionális számítás értelmében használja. (Weber 1987: 66-67)

A huszadik század ötvenes, hatvanas évtizedében a nyugati, különösen az amerikai szociológiaelméletben leginkább elfogadott normativista szemléletmód nem kedvezett az érdekfogalom használatának. E felfogás szerint ugyanis az egyének cselekvéseit a kultúrából elsajátított

¹ „A gazdasági feltételek először munkássá változtatták a lakosság tömegét. A tőke uralma e tömeg számára közös helyzetet, közös érdekeket teremtett. Ily módon ez a tömeg a tőkével szemben már osztály, de önmaga számára még nem az. Ebben a harcban, amelynek csak néhány fázisát jeleztük, ez a tömeg egyesül, önmaga számára is osztállyá alakul. Az érdekek, amelyeket védelmez, osztályérdekké válnak.” (Marx 1959: 172)

értékek, szabályok és szerepek motiválják, nem pedig az „önző” érdekek. A hetvenes, nyolcvanas évtizedben azonban újra jelentősebbé vált az érdek fogalma, egyrészt a strukturalista szociológiai elméleteknek, másrészt a racionális döntések elméletének köszönhetően.

Miközben a hetvenes évektől az érdekek jelentőségét hangsúlyozó strukturalista és racionalista szemléletmód a szociológiaelmélet egyre szélesebb területén vált elfogadottá, ugyanakkor kiéleződött a vita is a normativista és a kreativisták szemléletmód képviselőivel. Egyes tanulmányok élesen bírálják az érdekszempontú megközelítést; e tanulmányok szerzői azt hangsúlyozzák, hogy az embereket nem mindig vagy többnyire nem érdekeik motiválják. A magatartások motiválásában fontos szerepük van az értékeknek, a szabályoknak, az erkölcsi elkötelezettségnek és az érzelmeknek. (Collard 1978; Hirschman 1985; Etzioni 1988; Mansbridge 1990a) Ugyanakkor elkezdtek pontosítani azokat a körülményeket, amelyek között az érdekek által motivált cselekvések a jellemzőek. (Perrow 1994: 252-253; Margolis 1990)

A modern szociológiaelmélet képviselői közül az érdek fogalma különösen jelentős szerepet tölt be Dahrendorf, Coleman és Bourdieu elméletében. Dahrendorf érdekfelfogásáról később szólunk, itt röviden Coleman és Bourdieu érdekfelfogására utalunk.

Coleman megkülönbözteti az úgynevezett tárgyi ént és a cselekvő ént, és az elméletében jelentős szerepet betöltő érdek fogalma a tárgyi én és a cselekvő én újraegyesítését szolgálja. Felfogása szerint az érdek egyrészt a tárgyi én kielégítésére irányul bizonyos események vagy erőforrások ellenőrzésének (befolyásolásának) a következménye révén. A cselekvő én számára viszont az érdekek mint hajtóerők szolgálnak, és az adott események vagy erőforrások feletti ellenőrzés (befolyás) megszerzésére készítetik az egyént. A tárgyi én tehát a haszon maximalizálását igényli, a cselekvő én viszont megvalósítja a haszon maximalizálását. (Coleman 1990: 509-515)

Bourdieu az elméletét alkotó más jelentős fogalmakkal, különösen a mező, a habitus és a tőke fogalmával összefüggésben értelmezi és használja az érdek fogalmát. Az említett szerző kifejezett formában főleg a *Lehetséges-e érdektelen cselekvés?* című tanulmányában fogalmazza meg érdekfelfogását; ebben a tanulmányban az illúzió, a befektetés és a libidó fogalma segítségével látja megvilágíthatónak az érdek fogalmát.

Az illúzió kifejezéssel arra utal, hogy adott egyének jelentőséget tulajdonítanak egy társadalmi mezőön belüli társadalmi játékban való részvételnek. Ezért hajlandóak bizonyos befektetésekre adott tételekért vívott küzdelemben. Tehát az adott mezőben az egyénekre jellemző egy sajátos társadalmi libidó, általános késztetés. Az egyének azonban nem tudatosan törekszenek adott tételek elérésére - a gyakorlatok valóságos tétjei és céljai meg

sem fogalmazódnak -, hanem elsajátítottak egy habitust, azaz egy sor gyakorlati észlelési és értékelési sémát, amelyet felhasználnak a valóság megalkotására, megértésére. A habitusban az egyén elsajátította a mező belső struktúráit, és a habitus ezáltal strukturálja a mező és a mezőn belüli cselekvések észlelését. A társadalmi mezők (gazdaság, tudomány, művészet stb.) mindegyikében sajátos érdekek érvényesülnek, ahány mező, annyi fajta érdek létezik. Felfogása szerint az érdek fogalmát ilyen tágan értelmezve általában azokat a cselekvéseket is valamilyen érdekek határozzák meg, amelyek érdekmenteseknek tűnnek. (Bourdieu 2002: 127-145)

Richard Swedberg a gazdasági jelenségek szociológiai elemzésében hangsúlyozza az érdek fogalmának központi jelentőségét, a kultúrával és a társadalmi viszonyokkal összefüggésben. Nem a közgazdaságtanban a „gazdasági embernek” tulajdonított önérdek értelmében beszél érdekről, felfogása szerint az érdek szociológiai fogalma ennél jóval tágabb fogalom. E szerint a társadalmi cselekvéseket érdekek motiválják, de az érdekek a kultúra által formálva és a társadalmi viszonyok révén érvényesülnek. (Swedberg 2003; Barban-Guseva 2005) A szóban forgó szerző egy hasonlat segítségével világít rá az érdek fogalmára, és felfogása szerint az érdek olyan, mintha az egyén egy útjelzőt követne. E szerint az érdek lényegében véve a cselekvésekben létezik, az egyén teste és cselekvése nélkül az érdek csak lelki létező, amelyre az érdekeltség kifejezés vonatkozik. Azonban a cselekvő egyén rendelkezik egy sajátos gondolkodási iránnyal cselekvései számára, és cselekvéseiben az útjelző által kijelölt irányt követi. (Swedberg 2005a: 96-97)

A magyar szociológiai irodalomban az érdekfogalom fontos szerepet töltött be a szociológia 1960-as évekbeni újjászületésétől kezdve a nyolcvanas évek végéig. Erre jelentős hatással volt egyfelől az, hogy a hatvanas években újjászülető magyar szociológia bizonyos szakterületeire – a marxista felfogással összefüggésben – főleg a strukturalista szemléletmód volt jellemző, amelyben nagyrészt az érdek fogalma segítségével látták megragadhatónak azt, ahogyan a magatartások objektív, illetve tényszerű környezeti meghatározó tényezői motívumok formájában tudatosulnak, és ezáltal meghatározzák az egyének és csoportok magatartását. Másfelől viszont főleg az angolszász szervezetszociológiai irodalomban kialakult irányzat, amely a szervezetek társadalmi jelenségeit az érdekek és az erők függvényében elemzi, hatással volt a hazai empirikus érdekkutatások kibontakozására és a hazai szervezetszociológiára. (Lásd pl.: Rózsahegy 1973; Héthy-Makó 1972, Héthy-Makó 1978; Andics-Rozgonyi 1977; Lick 1979; Papp 1979; Papp 1984; Farkas 1983; Farkas 1987)

A nyolcvanas évek elején kibontakozó magyar nyelvű szociológiaelméleti irodalomban azonban a normativista és a kreativisták szemléletmód (Parsons, Schütz, Habermas, Luhmann) terjesztése vált

meghatározóvá. A nyolcvanas években, a magyar szociológiaelméletben szinte egyáltalán nem jelentek meg a strukturalista és a racionalista szemléletmódot képviselő és az érdekek jelentőségét hangsúlyozó nyugati elméletek. A magyar szociológiaelméleti irodalomban az érdek fogalma a kilencvenes években vált kissé elfogadottabbá, a racionális döntések elméletének terjesztésével és szélesebb körben történő elfogadásával összefüggésben.

I. 2. A tágabb és a szűkebb érdekfelfogás

A fenti rövid történeti áttekintésből kitűnhetett, hogy a különböző felfogások az érdeket, mint a cselekvések meghatározó tényezőjét vagy motívumát értelmezték, illetve értelmezik. Abból a szempontból, hogy milyen természetűek azok a cselekvések, amelyeket érdekek határoznak meg, illetve amelyeket érdekek motiválnak, megkülönböztethetjük a tágabb és a szűkebb érdekfelfogást.

Tágabb értelemben az érdek a tágan értelmezett racionális cselekvés általános motívuma, e felfogás szerint minden tágan értelmezett racionális cselekvést valamilyen érdek motivál.

Itt csak röviden utalunk arra, hogy tágabb értelemben racionális cselekvésnek neveznek minden olyan cselekvést, amelynek motívuma ésszerűen megérthető, az adott motívum és a körülmények figyelembevételével a cselekvés ésszerűen indokolható. A tágabb érdekfogalom a tágabb szükségletfogalomhoz köthető, és e felfogás szerint az érdek valamilyen értelemben a cselekvés motívumát képező szükséglet. A *Társadalomelmélet* második fejezetében hangsúlyoztuk, hogy a tágabban értelmezett szükségletek a legkülönbözőbb természetűek lehetnek. (Farkas 2010a: 147-150) Ilyen értelemben tehát az általunk szükségletmotivált cselekvéseknek nevezett cselekvéseket, és ezeken belül az értékmotivált cselekvéseket éppúgy érdekek motiválják, mint az általunk érdekmotivált cselekvéseknek nevezett cselekvéseket. (Farkas 2010b: 149-158) E felfogás szerint az egyénnek érdeke például az is, hogy táplálkozzon, pihenjen, szórakozzon, esetleg másokon önzetlenül segítsen.

Egy huszadik század eleji felfogást idézve, például Small szerint valamennyi cselekvés visszavezethető valamilyen érdekre, minden cselekvést valamilyen érdek motivál. Az evés, az alvás és a játék a testi érdekre, a tanulás a kíváncsiság kielégítésére irányuló lelki érdekre, a piacon a beszerzés adott gazdasági érdekre vezethető vissza. (Small 1905: 433; idézi Swedberg 2005a: 53; Swedberg 2005b: 364-365) A szükséglet tágabb fogalmával összefüggésben és tágabb értelemben határozza meg Giddens is az érdek fogalmát. Felfogása szerint egy adott egyénnek bizonyos körülmények között érdeke a cselekvés adott lefolyása, ha ez elősegíti szükségleteinek a

kielégítését. Az érdek adott körülmények között a szükségletek kielégítésének a lehetséges módjait foglalja magában, amelyek objektíve meghatározottak. Az érdek magában foglalja a cselekvés lehetséges lefolyásait, a társadalmi és az anyagi körülmények által meghatározottan. (Giddens 1979: 189)

Tágabban értelmezi Burt is a szóban forgó fogalmat, és nem tesz különbséget az elsajátított szabályok által motivált és az érdekek által motivált cselekvések között sem. Felfogása szerint az érdek arra a cselekvésre irányuló késztetés, amely várhatóan a legnagyobb hasznot eredményezi. Az érdeket tehát meghatározza a cselekvési alternatívák hasznosságának az értékelése. A szabályok viszont azt határozzák meg, hogy az egyén milyen mennyiségi értéket tulajdonít az egyes alternatíváknak. (Burt 1982: 4-7, 174) Coleman érdekfogalmára korábban már utaltunk, amelyet a tárgyi én és a cselekvő én megkülönböztetésével összefüggésben határoz meg. Az érdekfogalom tágabb értelmezésére utal a következő megfogalmazás: „az érdekek, amelyeket ki kell elégíteni, magukban foglalhatnak más személyeket, amely arra készteti az egyént, hogy oly módon cselekedjen, hogy ezzel a másikat teszi boldoggá, még saját maga kárára is.” (Coleman 1990: 504)

A magyar szociológiai irodalomban a hetvenes, nyolcvanas években kialakult érdekfelfogások általában tágabban értelmezhetők; e felfogások az érdeket a tágabban értelmezett szükséglettel hozzák összefüggésbe, és az érdeket tudatosult szükségletként vagy a szükséglet kielégítéseként, illetve annak lehetőségeként határozzák meg. E tekintetben a következő jellemző felfogásokkal találkozhatunk.

Az egyik jellemző felfogás szerint az érdek magában foglalja a szükségletet és a szükségletkielégítés lehetőségét. (Héthy–Makó 1978: 109) A másik szerint az érdek a szükségletkielégítés egész folyamatát magában foglalja, és főleg e folyamat közvetítettségét fejezi ki. Lick József meghatározása szerint az érdek a szükségletek kielégítésének társadalmi folyamata; cselekvési módok, emberi viszonyrendszerek, eszközök és feltételek összessége. (Lick 1979: 27) A harmadik jellemző felfogás szerint az érdek konfliktusos szükségletkielégítési törekvés. (Szegő 1983; Bihari 1980) Talán a legszélesebb körben elfogadott negyedik felfogás szerint az érdek tudatosult szükséglet, amely motívumként meghatározza az adott szükséglet kielégítésére irányuló cselekvést. Például: „Az érdek szubjektív oldalról valamely szükséglet kielégítésére irányuló pszichikus állapot, mely alkalmas az érdek alanyának magatartását, mint motívum befolyásolni...” (Prugberger 2002: 14) A fentebb említett, az érdekek szerepével kapcsolatban az angolszász szociológiai irodalomban kibontakozott vita a kilencvenes évek elején megjelent a magyar társadalomtudományi irodalomban is. (Szabó 1990; Andorka 1991)

Mint már említettük, a tágabb érdekfelfogások általában az általunk úgynevezett tágabb szükségletfogalomból indulnak ki, amely szerint egy adott egyénnek vagy csoportnak szüksége irányul minden olyan létezőre, amely valamilyen pozitív funkciót teljesít a szubjektum számára. Felfogásunk szerint viszont a tágabb szükségletfogalom határtalan terjedelme nem hagy helyet egy önálló magyarázóerővel bíró érdekfogalomnak. A tágabb szükségletfogalomból kiinduló érdekfelfogások vagy csak önellentmondás árán tudják látszólag elhatárolni az érdek fogalmát a szükséglet fogalmától, vagy olyan megkülönböztető ismertetőjegy alapján különböztetik meg az érdeket a szükséglettől, amelynek nincs különösebb magyarázó értéke.

A *szűkebb érdekfelfogás* szerint az érdekek a cselekvések sajátos motívumait képezik, és az érdekek által motivált cselekvések szűkebb értelemben vett racionális cselekvések, illetve instrumentális cselekvések.

A szűkebb felfogásnak felel meg például Mansfield felfogása, amely szerint az érdek a cselekvés olyan motívuma, amelynek tizennégy vonását ismerhetjük fel. Az általa megkülönböztetett tizennégy ismertetőjegyet azonban a következő négy fő szempont szerint is rendezhetjük: (1) Milyen dolog vagy állapot elérésére irányul az érdek? Az e kérdésre vonatkozó válasz szerint az érdek a mindenkori saját helyzet javítására, illetve olyan dolog vagy állapot elérésére irányul, ami jó az adott egyénnek; azonban az érdek fogalmában nincs adva az, hogy mi jó általában véve az embernek. (2) Milyen cselekvésekre motivál az érdek? Az érdek racionális cselekvésekre motivál, amelyek ráfordításai és hozamai mérlegelhetőek, és amelyek megfelelnek az átlagos, a normális, a megbízható és előre látható viselkedésnek. (3) Hogyan viszonyul az érdek az értékhez és mások érdekéhez? Az érdek általában az érték alternatívája, de az egyénnek az is érdeke lehet, hogy az értékeknek megfelelően cselekedjen. Az érdek nemtelen, nem igazságos, de mentegethető, mivel az érdek az egyénre rótt szükségszerűség. Egy adott egyén érdekei eleve ellentétesek mások érdekeivel. (4) Hogyan és mennyiben tudatosul az érdek? Az érdek nem vélemény vagy meggyőződés, hanem olyan motívum, amely mindig az elérhetőre irányul. Az egyén érdekét nem tanítás eredményeként, hanem a gyakorlati cselekvés során ismeri fel. Általában az egyének saját maguk ismerik leginkább saját érdekeiket, és az a célszerű, ha azokat nem fedik fel mások előtt. (Mansfield 1996)

A szűkebb érdekfelfogások egyes képviselői – a szóban forgó fogalom jelölésére többnyire az önérdek kifejezést használva – az önzés és az önzetlenség szempontjából különítik el a cselekvések különböző típusait, és az érdeket bizonyos értelemben az önzéssel azonosítják. (Mansbridge 1990a; Perrow 1994: 251-254) Jencks *önzőnek* nevezi az egyént, ha jólétének szubjektív meghatározása nem foglalja magában mások jólétét, vagy tényleges viselkedése jelzi, hogy nem foglalkozik mások jólétével, vagy a mások jólétével

való törődés csupán eszköz saját hosszú távú önző céljainak elérésében. Amennyiben azonban a mások jóléte miatti jóérzést vagy megnyugvást beleértjük az egyén saját jólétébe, végső soron az úgynevezett önzetlen cselekvések is önzők. (Jencks 1990: 53-55) Úgy tűnik azonban, hogy főleg azok a szerzők értelmezik az érdeket úgy mint önzést, akik eleve elutasítják ezt a fogalmat mint a szociológia egyik jelentős fogalmát. Felfogásunk szerint önzés és önzetlenség a cselekvések értékelésére vonatkozó fogalmak, amelyek alkalmasak lehetnek a cselekvések erkölcsi szempontból történő értékelésére, de nem alkalmasak a cselekvések motívumainak, valamint a cselekvéseket meghatározó mechanizmusoknak az elemzésére.

A másik jellemző szűkebb felfogás szerint – amelyet főleg a racionális döntések elméletének képviselői osztanak – az érdek fogalma egy adott célhoz képest eszközjellegű, illetve instrumentális cselekvésekre vonatkozik; ilyen értelemben az érdek az eszközjellegű, illetve instrumentális cselekvés sajátos motívuma. Ez azonban szintén bizonytalan, homályos értelmezés, mivel cél és eszköz viszonylagos fogalmak; és így önmagában egy cselekvésről nem tudjuk eldönteni, hogy öncélú vagy eszközjellegű cselekvés. A célhoz képest határozhatjuk meg az eszközöket, de magának a célnak a kijelölése az egyén személyes motívumaihoz képest tetszőleges. Egy átfogó tevékenység fő céljához képest eszközjellegű cselekvéssort tekinthetjük úgy, hogy erre is cél irányul, és ebből a szempontból az eszközök már az elemi cselekvések. De az elemi cselekvéseket is tekinthetjük úgy, mint amelyekre célok irányulnak, és ebből a szempontból az eszközök már a cselekvéseket alkotó műveletek.

A magyar társadalomtudományi irodalomban Lick József vélhetően egy szűkebb érdekfogalom meghatározására tesz kísérletet, de kifejezetten megfogalmazva következtetlenül és tágabban határozza meg az érdek fogalmát. Az említett szerző is a tágabb szükségletfogalomból indul ki, és felfogása szerint szükséglet és érdek kölcsönösen egymásba olvadnak: „nemcsak az érdek képezi a szükséglet mozzanatát, hanem a szükséglet is mozzanata az érdeknek. Az érdek nem azonos a felismert szükséglettel, hanem a mindenkori szükséglet realitását és legfőbb tartalmát képezi.” (Lick 1979: 28) Az érdekfogalom megkülönböztető sajátosságának emellett azt tekinti, hogy az érdek nemcsak az önmagában vett szükségletet, hanem főleg a szükségletkielégítés folyamatát foglalja magában. Mint írja: „A szükségletek mozgásának három lényegi eleme közül a középső, a kielégítésük társadalmi folyamata tehát különleges, relatíve önálló szerepet tölt be: az érdekét. Ez a cselekvési módok, emberi viszonyrendszerek, eszközök és feltételek összessége, természetesen a tárgyi, technikai vonatkozásaik nélkül. (I. m.: 27)

Az említett szerző az érdek fogalmának fenti meghatározását főleg a következő két indokkal támasztja alá. Egyrészt nem önmagában a szükséglet, hanem kielégítésének konkrét lehetőségei késztetnek cselekvésre. Ez azonban

– felfogásunk szerint – nem teszi indokolttá az érdekfogalom használatát, mivel magától értetődőnek tekinthetjük, hogy a szükséglet (akár tágabban, akár szűkebben értelmezzük e fogalmat) a körülményekkel, illetve a cselekvési szituációval összefüggésben motiválja a cselekvéseket. Így ahelyett, hogy az adott egyént érdekei motiválják adott cselekvésekre, fogalmazhatnánk úgy, hogy szükségletei motiválják, mert ez utóbbi alatt sem értenénk mást, minthogy a körülményekkel, illetve a cselekvési szituációval összefüggésben.

A másik indok, amelyet a szóban forgó szerző kiemel az, hogy a szükséglet és kielégítése között nincs közvetlen kapcsolat, a szükségletkielégítés mindig közvetítéses. Ez az indok viszont ellentmond a szerző által elfogadott tágabb szükségletfogalomnak, amely szerint szükséglet irányul minden olyan létezőre, amely valamilyen pozitív funkciót teljesít az adott szubjektum számára. Így például, ha az ember dolgozik, a munkára irányuló szükséglete és az adott tevékenység között közvetlen a kapcsolat; ha politizál, a politizálásra irányuló szükséglete és a politizálás között szintén közvetlen a kapcsolat. A tágabb szükségletfogalmat elfogadva mindig közvetlen egy cselekvés vagy tevékenység és az annak megfelelő szükséglet közötti kapcsolat. Ha tehát az említett szerző azt állítja, hogy egy adott szükséglet és egy cselekvés vagy tevékenység között közvetett a kapcsolat, nem veszi figyelembe, hogy magára az adott cselekvésre vagy tevékenységre is szükséglet irányul, és így hallgatólagosan a szűkebb szükségletfogalmat fogadja el, ellentétben a kiindulópontul szolgáló tágabb szükségletfogalommal.

Papp Zsolt viszont – bár a szükséglet fogalmát nem tisztázza – már olyan értelemben beszél a szükségletkielégítés közvetítettségéről, hogy eközben feltételezi a közvetlen szükségletkielégítést. Erről így ír: „az ember kénytelen és képes tevékenységét anticipált szükségletek – eszmei célképzetek – zsinórmértéke szerint irányítani. Azaz a rendelkezésre álló tárgyakkal oly módon manipulálni, hogy azok nem egy aktuális szükségletet, hanem a jövőbeli szükségletet, pontosabban a szükséglet jövőbeli kielégítését készítik elő.” (Papp 1979) Felfogása szerint az érdek a szükségletek és a társadalmi javak elváló pólusait kapcsolja össze.

A tágabb és a szűkebb érdekfelfogások között nem lehet egyértelműen különbséget tenni, mivel valamennyi általunk ismert érdekfogalom meglehetősen homályos. Bár egyes szerzők kifejezetten tágabb értelemben határozzák meg az érdek fogalmát, érdekfelfogásukra főleg mégsem a tágabb felfogás jellemző. Ugyanis jellemzően olyan körülmények közötti cselekvésekre vonatkoztatva használják az érdek kifejezést, amely körülmények között szűkebb értelemben is érdekek által motivált cselekvések jellemzőek. Itt tehát egy homályosan meghatározott tágabb érdekfogalom valójában szűkebb érdekfogalomként való használatáról van szó.

Nagyrészt a jelzett értelmezésbeni problémák játszanak szerepet abban, hogy részben a racionalista szemléletmódot képviselő szerzők is kerülnek az érdekfogalom használatát, és érdekek helyett inkább „felfedett preferenciákról” vagy „korlátok közötti maximalizálásról” beszélnek. Egyes szerzők visszatérnek a felvilágosult önérdek fogalmához, mások inkább a tágabb érdekfelfogás elfogadására hajlanak. (Hirschman 1986b: 48-52)

A tágabb érdekfogalom legfőbb hiányossága, hogy elmossa a cselekvések motivációs mechanizmusaiiban meglévő lényeges különbségeket, mivel e felfogás szerint minden tágabb értelemben vett racionális cselekvés érdekek által motivált. A szűkebb érdekfelfogások esetében viszont arra mutattunk rá, hogy az általuk használt szempontok problematikusak, nem határozzák meg világosan azt, hogy az érdekeket és az érdekmotivált cselekvéseket milyen szempontból lehet elhatárolni a cselekvések egyéb motívumaitól, illetve az egyéb motívumok által meghatározott cselekvésektől. Még ha egyértelműen kijelölnék is a cselekvéseknek egy meghatározott körét, felfogásunk szerint az általuk használt szempontok nem mutatnak rá világosan arra, hogy miben rejlik e cselekvések társadalmisága.

II. Az érdekfogalom és a szociológiai szemléletmód

II. 1. Az érdek fogalma a fő szemléletmódokban

Az érdek fogalmát ért heves támadások ellenére e fogalom ma is egyik központi és sokat vitatott fogalma a szociológiának és általában a társadalomtudományoknak. E fogalom jelentősége főleg azzal függ össze, hogy szorosan kapcsolódik a szociológia alapvető kérdéseéhez, illetve e kérdésekre adott válaszokhoz, amelyekkel a *Társadalomelmélet* első fejezetében foglalkoztunk. (Farkas 2010a: 20-53) Az érdekfogalom értelmezése és az e fogalomnak szánt magyarázó funkció szorosan összefügg arra a kérdésre adott válasszal, hogy milyen természetű általában véve a társadalmi környezet, és ezzel összefüggésben milyen természetűek a társadalmi cselekvések közvetlen meghatározó tényezői, különösen a társadalmi cselekvések motívumai.

Az előbb hivatkozott helyen láthatjuk, hogy a szimbolista szemléletmód, illetve ezen belül a normativista és a kreativisták szemléletmód felfogásában a társadalmi környezet szimbolikus természetű, és az egyének

társadalmi környezetükhöz, mint szimbolikus létezőkhöz alkalmazkodnak. Ebben a felfogásban a társadalmi cselekvések motívumait közvetlenül az egyének személyiségét kifejező, értelmező és megértő motívumok képezik. A szimbolista szemléletmódot képviselő szociológiai elméletekben tehát nincs szükség egy hagyományosan kialakult és sajátosan értelmezett érdekfogalomra.

A normativista és a kreativista szemléletmód egyes képviselői hajlamosak az érdeke fogalmát eleve idejétmúlt, a modern szociológiaelmélet által már túlhaladott fogalomnak tekinteni.² E felfogás szerint a modern szociológiaelmélet már nem érdekekről, hanem szabályokról, értékekről, szerepekről, értelmezésről, diskurzusról stb. szól.

A normativista és a kreativista szemléletmódot képviselő elméletekben az érdeke kifejezést többnyire csupán a motívum vagy a szándék kifejezés szinonimájaként használják. Amennyiben az érdeke kifejezésnek sajátos jelentést tulajdonítanak, eleve elutasítják az érdekefogalom használatát a társadalmi jelenségek magyarázatában. Esetleg csak valamiféle kiegészítő szerepet szánnak az érdeke fogalmának a társadalmi élet bizonyos területein (főleg a gazdasági életben) megfigyelhető cselekvések magyarázatában, a cselekvések olyan lényegi motívumai mellett, mint az értékek, az elsajátított szabályok és az érzelmek.

Például Parsons normativista rendszerelméletében nincs helye egy hagyományosan kialakult és sajátosan értelmezett érdekefogalomnak. Felfogása szerint érdekek által motivált egyéneket feltételezve nem lehetséges rendezett emberi együttélés. Az érdekeken alapuló alkalmazkodás a szabályokhoz törékeny dolog, a társadalmi rendet alapvetően az egyének által elsajátított értékek és szabályok biztosíthatják. (Parsons 1949: 404)

Ennek ellenére Parsons viszonylag gyakran használja az érdeke kifejezést, meghatározatlan és nagyon tág, a motívum kifejezéssel rokon értelemben. (Lásd pl.: Parsons 1951: 7, 8, 14, 38, 48, 51-54, 60-61, 74) Ilyen tág értelemben beszél például expresszív érdekekről és instrumentális érdekekről, máshol magánérdekekről és kognitív érdekekről. (I. m.: 37, 41, 47) Ehhez hasonlóan úgy tűnik, hogy ha a normativista-kreativista vagy a kreativista szemléletmódot képviselő elméletekben használják az érdeke kifejezést, eleve meghatározatlan vagy nagyon tág értelemben használják. Itt példaként a fenomenológiai szociológia egyes képviselőinek a szóhasználatára utalunk. (Lásd pl.: Schutz 1962: 60, 76, 77, 136; Berger-Luckmann 1998: 123, 179; Heeren 1970) Például Schütz felfogása szerint: „Az érdeke semmi más mint

²Ha a modern szociológiaelméletben is viszonylag széles körben használatos egyes fogalmak esetében ilyen megjegyzésekkel találkozunk, véleményünk szerint ezeknek általában nem kell más szempontból jelentőséget tulajdonítani, mint abból a szempontból, hogy utal a szerző szociológiai szemléletmódjára és szemléletmódbeli elfoglaltságára.

szelekció, de nem szükségképpen foglal magában tudatos választást az alternatívák között, amely előfeltételez gondolkodást, akaratot és előnyben részesítést.” (Schutz 1964: 78) „Kézzelfogható érdekünk (interest at hand) motiválja gondolkodásunk, tervezésünk, cselekvésünk egészét, és így létrehozza a gondolkodás által megoldandó problémákat és a cselekvések által elérendő célokat.” (I. m.: 124)

Az érdek fogalma a faktualista, pontosabban fogalmazva a strukturalista és a racionalista szemléletmódot képviselő szociológiai elméletekben tölt be jelentős szerepet. A faktualista szemléletmód felfogásában a társadalmi környezet tényszerű, és az egyének társadalmi környezetükhöz, mint tényszerű létezőkhöz alkalmazkodnak. E felfogásban a társadalmi cselekvések alapvető motívumait az érdekek képezik, amelyek főleg a tényszerű környezetet tükrözik. A faktualista szemléletmódon belül azonban egyrészt a strukturalista szemléletmódban, másrészt a racionalista szemléletmódban az érdek fogalmának igen különböző értelmezéseivel találkozhatunk.

A strukturalista szemléletmódot képviselő szociológiai elméletekben kialakult *strukturalista érdekfelfogás* szerint az érdek viszonylag állandó és olyan ösztönzője vagy motívuma a cselekvéseknek, amely objektív természetű, vagy a tényszerű, illetve objektív természetű társadalmi viszonyok által meghatározott.

Például konfliktuselméletében Dahrendorf – Marxra hivatkozva – az érdekek „kvázi-objektív” felfogását képviseli, amely szerint ezeket az érdekeket az egyéneken kívüli tényezők határozzák meg, ezek az érdekek „kívülről vannak rányomva az egyénre, az egyén részvétele nélkül”. (Dahrendorf 1976: 174) A konfliktus-csoportok szociológiai elemzéséhez feltételezi az adott helyzetekben lévő egyének cselekvéseinek bizonyos, strukturálisan létrehozott irányultságait. A cselekvések tudatos irányultságainak az analógiájára ezt a strukturálisan létrehozott irányultságot nevezi érdekeknek. Felfogása szerint a társadalmi helyzetekkel összefüggésben az „objektív” érdekekre vonatkozó feltételezés nem bír pszichológiai beleértésekkel vagy elágazásokkal, az csak a szociológiai elemzés szintjéhez tartozik. (I. m.: 175)

Dahrendorf konfliktuselméletének a felfogásában alapvetően két tipikus társadalmi helyzetet lehet megkülönböztetni minden társadalomban, illetve minden társulásban, az erő (power) és a hatalom (authority) eloszlása szerint: a domináns és az alávetett helyzetet. A strukturálisan létrehozott objektív érdekeket tehát az adott egyének domináns vagy alávetett helyzete határozza meg, és ezek az érdekek a fennálló állapot fenntartására vagy módosítására irányulnak. A domináns helyzetben lévők érdeke az adott, számukra hatalmat biztosító társadalmi struktúra fenntartására irányul. Az

alávetett helyzet ezzel szemben olyan érdeket foglal magában, amely azoknak a társadalmi körülményeknek a megváltoztatására irányul, amelyek az adott helyzet betöltőit megfosztják a hatalomtól. (Dahrendorf 1976: 176)

A szóban forgó szerző felfogása szerint az arra vonatkozó tételt, hogy vannak olyan „objektív” érdekek, amelyek a hatalom (authority) adott struktúrájának a megváltoztatására irányulnak, meg lehet fogalmazni úgy is, hogy a hatalom valamennyi viszonya potenciálisan illegitim. Empirikusan a csoportkonfliktus valószínűleg legkönnyebben megközelíthető az elemzéshez, ha úgy fogjuk fel, mint a hatalom viszonyainak legitimitása körüli konfliktust. A hatalommal rendelkező csoport érdeke hatalma legitimitása ideológiájának a kialakítására irányul, míg az alávetett csoport érdeke fenyegetést jelent ezen ideológia számára, valamint az adott társadalmi viszonyok számára, amelyeket az adott ideológia alátámaszt. (Dahrendorf 1976: 176)

Dahrendorf felfogása szerint ez az érdekfelfogás nem foglalja magában azt a tételt, hogy a domináns vagy az alávetett helyzetben lévő egyének, az adott helyzet által meghatározott objektív érdekekkel, szükségszerűen felismerik érdekeiket és ezeknek megfelelően cselekszenek. Ezt elvileg nem követeli meg a konfliktus-csoporttá formálódás modellje, azonban a valóságban ez valószínű. (Dahrendorf 1976: 177)

A szóban forgó szerző felfogásában, a társadalomban, illetve a társulásokban az objektív érdekek valójában „szerep-érdekek”, a viselkedés elvárt irányultságai a hatalmi szerepekkel összefüggésben. A szerepek egyéni betöltői vagy elsajátítják, vagy nem ezeket az elvárásokat; de alkalmazkodó, illetve hozzáigazított módon viselkednek, ha hozzájárulnak az ellentmondó érdekek konfliktusához. Különbséget tesz a latens érdekek és a manifest érdekek között. A szerep-érdekek latens érdekek, az egyének viselkedésének a felszín alatti áramlásai, amelyek eleve meghatározottak az egyének számára az adott szerep betöltése tartamára, és amelyek függetlenek az egyének tudatos törekvéseitől. A manifest érdekek a tudatosult szerep-érdekek, amelyek a szervezett csoportok programját tartalmazzák, a marxi „osztálytudathoz” hasonlóan. (Dahrendorf 1976: 178-179)

A strukturalista szemléletmódot képviselő szociológiai elméletekben az érdeket kifejezetten általában a cselekvések és az összetettebb társadalmi jelenségek oksági magyarázatában e jelenségek okának tekintik. Felfogásunk szerint azonban a strukturalista elméletekben kialakult érdekfelfogások nem tesznek eleget az oksági magyarázatokkal szemben támasztható követelményeknek. (Vö.: Farkas 2010a: 54-57) A strukturalista szemléletmódban kialakult érdekfelfogás hiányossága egyrészt az, hogy nem felel meg a logikai függetlenség követelményének; másrészt e felfogásban nem tisztázott, hogy a tényszerű, illetve objektív érdekek hogyan válnak a cselekvések motívumaivá.

Azok a szerzők, akik az érdekek objektivitását hangsúlyozzák, ezen tulajdonképpen nem azt értik, hogy az érdekek az egyének környezetében találhatók és tényszerűek, hanem inkább azt, hogy a cselekvésként vagy lelki motívumként felfogott érdekeket tényszerű és objektív természetű környezeti tényezők határozzák meg. Például Wright felfogása szerint az embereknek „objektív érdekük”, hogy növeljék a cselekvésre irányuló képességüket. Érdekeik magukban foglalják azokhoz az erőforrásokhoz való hozzájutást, amelyek szükségesek a különböző célok eléréséhez. Az osztálystruktúra alkotja ugyanakkor a társadalomban azt az alapvető mechanizmust, amely meghatározza az erőforrásokhoz való hozzájutás elosztását. (Wright 1987: 28) Coleman viszont abban látja a szóban forgó probléma megoldását, hogy az érdekeket az egyének társadalmi rendszeren belüli helyzete határozza meg, de az így meghatározott objektív érdekek közvetlenül nem figyelhetők meg. Az objektív érdekekre csak következtetni tudunk azáltal, hogy megfigyeljük az egyéneket, hogyan követik szubjektív érdekeiket. (Coleman 1990: 513) A hazai szerzők általában az érdekek objektivitását hangsúlyozzák, de ezen szintén azt értik, hogy a cselekvésként vagy lelki motívumként felfogott érdekeket objektív természetű társadalmi tényezők határozzák meg. (Héthy–Makó 1978; Lick 1979; Bihari 1980)

A strukturalista szemléletmódra jellemző érdekfelfogás fogalmazódik meg Lukes „radikális” érdekfelfogásában. Lukes az erő (power) fogalmának tárgyalásánál veti fel azt a problémát, hogy a különböző erőfelfogások különböző érdekfelfogásokat előfeltételeznek, és a felfogása szerinti erő elemzésében figyelembe kell venni az erővel rendelkező fél által érintett másik egyén „valós érdekeit”, amelyek nem feltétlenül tudatosulnak és nem feltétlenül jelennek meg cselekvések formájában. Meghatározása szerint a valós érdekek azokat a preferenciákat foglalják magukban, amelyeket az adott egyén a viszonylagos önállóság feltételei között, különösen a vele szemben erővel rendelkező féltől függetlenül választana. (Lukes 1974: 33) Az említett szerző azonban nem tisztázza a viszonylagos önállóság ismertetőjegyeit, amelyek segítségével meg lehetne határozni azokat a körülményeket, amelyek között a valós érdekeknek megfelelő preferenciák kifejeződhetnének, és így nem lehetséges meghatározni e preferenciákat tartalmazó érdekeket sem. (Benton 1981: 166-167; Chazel 1985: 48; Clegg 1989: 92-98)

Korábban különbséget tettünk a tágabb és a szűkebb érdekfelfogás között. A strukturalista szemléletmódot képviselő elméletekben az érdekfogalom tágabb vagy szűkebb értelmezése általában nem merül fel jelentős problémaként. Mert bár kifejezetten nem feltétlenül fogalmazzák meg a szűkebb érdekfogalmat, vagy kifejezetten tágabb értelemben határozzák meg az érdekek fogalmát; de valójában a szűkebb érdekfelfogást képviselik azzal összefüggésben, hogy eleve olyan cselekvések és jelenségek magyarázatában

támaszkodnak az érdek fogalmára, amelyek fogalmaink szerint is társadalmi cselekvések és jelenségek, tehát amelyek jellemzően szűkebb értelemben is érdekmotivált cselekvések, illetve ilyen cselekvésekkel összefüggésben értelmezhetőek.

A strukturalista szemléletmódra jellemző érdekfelfogással szemben a racionalista szemléletmódra jellemző érdekfelfogás szerint az érdek szubjektív természetű és változó lelki motívuma a racionális cselekvéseknek. A racionalista szemléletmódot képviselő szociológiai elméletekben kialakult *racionalista érdekfelfogás* szerint az érdek sajátos lelki motívum, a cselekvő egyén hajlandósága arra, hogy az egyén az adott alternatívák közül kiválasztja azt az alternatívát, amely várhatóan a legnagyobb hozadékkal jár.

A racionális döntések elméletének előfeltételezése szerint az egyének cselekvéseik rájuk vonatkoztatott következményeinek, illetve várható következményeinek a maximalizálására vagy optimalizálására törekszenek. Az egyének mérlegelik a különböző alternatívák várható következményeit, ez alapján rangsorolják az alternatívákat, és azt az alternatívát valósítják meg, amely a maximális hozadékot, illetve hasznot eredményezi. (Atkinson 1964: 206-208; Harsanyi 1986: 111; March 1986: 153; Hechter 1987: 30-31; Mook 1987: 323-337; Elster 1986b: 4; Elster 1990: 13; Elster 1995: 32; Hechter-Opp-Wippler 1990b: 2-3; Heap 1994: 5; Szántó 1998; Heckathorn 2001: 275-276.) A racionalista cselekvéseméletnek megfelelően a játékelméletben az érdek fogalma azt jelenti, hogy a cselekvő a lehetséges maximális hozadék, illetve kifizetés elérésére törekszik annak tudatában, hogy a hozadék mértéke más cselekvők cselekvéseitől is függ. (Swedberg 2005a: 82)

A racionalista érdekfelfogás képviselői általában elutasítják a – fentebb tárgyalt – strukturalista érdekfelfogást, amely szerint az érdek az egyéntől függetlenül létező, objektív és tartós ösztönzője a cselekvéseknek. Az ilyen érdekfelfogás eleve nem lenne összeegyeztethető a racionalista szemléletmód alapelveivel. Azonban úgy tűnik, hogy az ezzel kapcsolatos álláspontok kialakulására nem csupán tudományos szempontok voltak hatással, hanem erkölcsi és ideológiai megfontolások is. Az objektív érdekek létezésének elutasítása mögött nagyrészt az az aggodalom húzódik meg, hogy az egyénekre gyakorolt kedvezőtlen befolyást is alá lehet támasztani olyan ideológiával, hogy ez megfelel objektív érdekeiknek. Így az objektív érdekek feltételezése hivatkozási alapul szolgálhatott például a szocializmusban a központosított újraelosztási rendszer felépítéséhez és fenntartásához, a döntéshozatalban az érintettek törekvéseinek figyelmen kívül hagyásához. A liberalizmus politikai filozófiája ezzel szemben az érdekek szubjektív természetét hangsúlyozza, amely szerint senki sem ismerheti jobban az egyének érdekeit, mint ők maguk, és semmiféle objektív érdekeket nem

tételezhetünk fel a szubjektív érdekek mögött. (Lukes 1974: 34-35; Coleman 1990: 512)

Az előző bekezdésben megfogalmazott aggodalommal szemben megjegyezzük azonban, hogy a racionalista érdekfelfogás ugyanolyan mértékben szolgálhat – a hatalmi helyzetben lévők érdekeit tükröző – hamis ideológia megalapozására; mégpedig főleg azért, mert elrejtí az egyének és csoportok között a társadalmi javak elosztása területén meglévő egyenlőtlenségeket, amely kérdéssel ebben a tanulmányban nem foglalkozunk.

A racionalista szemléletmódot képviselő szociológiai elméletekben megtaláljuk mind az érdek szűkebb, mind tágabb értelmezését. A racionalista szemléletmód képviselői hagyományosan az emberi élet azon területeire terjesztették ki érdeklődési körüket (a gazdaság, a politika, a társadalmi szervezetek stb.) amelyeken belüli cselekvések és összetettebb jelenségek foglalmaink szerint is társadalmi cselekvések és jelenségek, tehát amelyek jellemzően szűkebb értelemben is érdekmotivált cselekvések, illetve ilyen cselekvésekkel összefüggésben értelmezhetőek. E területeken alkalmazva a racionalista érdekfelfogást, általában nem jelenik meg jelentős problémaként az érdek szűkebb vagy tágabb értelmezése, mivel az érdek fogalmát – kifejezett meghatározásától viszonylag függetlenül – magától értetődően szűkebb értelemben használják. Azonban az utóbbi évtizedekben a racionalista szemléletmód érdeklődési körét kiterjesztették a foglalmaink szerinti társadalmi élet szféráján túlra is, és ebben a vonatkozásban már komoly elméleti problémát jelent az érdek fogalmának tágabb vagy szűkebb értelmezése.³

II. 2. Az érdek fogalma a cselekvések magyarázatában

A társadalmi jelenségek tudományos magyarázatának a fő típusai szorosan kötődnek a különböző szociológiai szemléletmódokhoz. (Ehhez lásd: Farkas 2010a: 54-75) A következőkben abból a szempontból tipizáljuk a különböző érdekfelfogásokat, hogy e felfogások a társadalmi cselekvések és az összetettebb társadalmi jelenségek milyen jellegű magyarázatára nyújtanak lehetőséget attól függően, hogy a különböző felfogások képviselői milyen tartalommal határozzák meg a szóban forgó fogalmat.

Mint ahogyan eddig is láthattuk, a különböző felfogások képviselői az érdeket mint a cselekvések meghatározó tényezőjét vagy motívumát értelmezik. Ezek a cselekvések az adott szerzők felfogása szerint – szűkebb

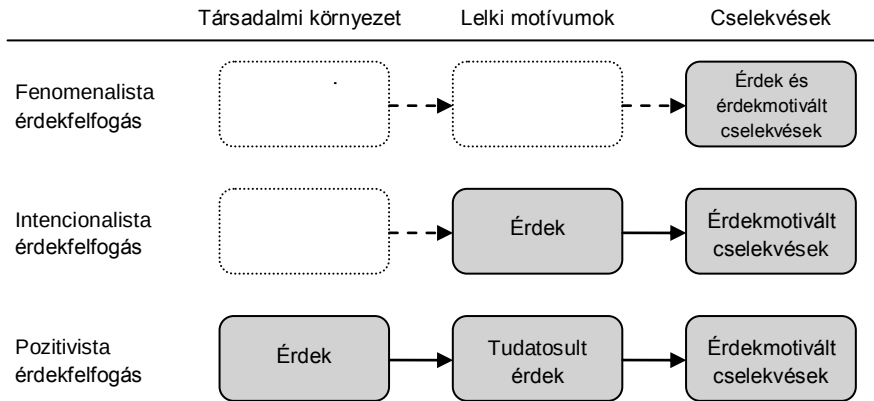
³ Az emberi élet szféráinak, és ezeken belül a társadalmi élet szférájának a megkülönböztetéséről lásd: Farkas 2010b: 235-242)

vagy tágabb értelemben – úgynevezett társadalmi cselekvések. Az 1. ábrán megkülönböztetjük egyrészt az adott társadalmi cselekvéseket mint érdekmotivált cselekvéseket, másrészt az adott cselekvések lelki motívumait, harmadrészt az adott cselekvéseket meghatározó társadalmi környezetet, illetve körülményeket. Ha a cselekvéseket a környezeti tényezőkből vezetjük le, a cselekvések lelki motívuma közbenső változónak tekinthető, amelynek tehát az a szerepe, hogy közvetít a társadalmi környezet és a cselekvések között. A kérdés tehát az, hogy az érdek fogalma bizonyos értelemben magukat a cselekvéseket, a cselekvések lelki motívumait vagy a lelki motívumokat kiváltó körülményeket foglalja magában?

Fenomenalista érdekfogalomról beszélünk, ha magát az érdeket is cselekvésként, magatartásként, tevékenységként vagy a megfigyelt cselekvésekre irányuló hajlandósággént határozzák meg. Az így felfogott érdek csupán a cselekvések leírására vagy diszpozíciós magyarázatára nyújt lehetőséget.

A fenomenalista szemléletmód tárgyalásánál hangsúlyoztuk, hogy e szemléletmód csupán a cselekvések és az összetettebb jelenségek diszpozíciós magyarázatát vagy leírását teszi lehetővé. (Farkas 2010a: 60-62) Az így felfogott érdekfogalom sem nyújt tehát lehetőséget a cselekvések oksági magyarázatára, csupán a cselekvések leírására, esetleg diszpozíciós magyarázatára. Ennek nem mond ellent az, hogy a fenomenalista érdekfogalommal gyakran találkozhatunk formailag oksági magyarázatokban. Ezek azonban csupán látszólagos oksági magyarázatok, amelyekben az ok és az okozat végül is ugyanaz, a megfigyelhető cselekvés.

Fenomenalista fogalomként értelmezhetjük az olyan érdekfogalmat is, amely egyaránt magában foglalja a lelki motívumot és az adott motívum által motivált cselekvést. Korábban már idéztük Swedberg érdekfelfogását, amely szerint az érdek lényegében véve a cselekvésekben létezik, az egyén teste és cselekvése nélkül az érdek csak lelki létező, amelyre az érdekeltség kifejezés vonatkozik. Azonban a cselekvő egyén rendelkezik egy sajátos gondolkodási iránnyal cselekvései számára, és cselekvéseiben az útjelző által kijelölt irányt követi. (Swedberg 2005a: 96-97) A magyar szociológiai irodalomból itt Papp Zsolt megfogalmazására hivatkozunk, amely szerint „az érdeken tevékenységet értünk, mégpedig olyan tevékenységet, amely az emberi szükségletek szociális méltányosságának és materiális viszonzottságának az elérésére irányul”. (Papp 1984)

1. ábra: A tipikus érdekfelfogások és a cselekvések magyarázata

A fenomenalista érdekfelfogásra vonatkoztatva egyetértünk egyes szerzők azon megállapításával, hogy az érdek fogalma tautologikus fogalom. (Burawoy 1979: 19; Hirschman 1986b: 48-51; Sen 1990: 60-61) Swedberg attól függően tekinti az érdek fogalmát tautologikusnak, hogy az adott felfogás szerint az érdek elvileg minden – tágabb értelemben vett – társadalmi cselekvés magyarázatára szolgál, vagy az adott felfogás szerint az érdeken túl a társadalmi cselekvéseket motiválhatják az érdekektől különböző motívumok is. (Swedberg 2005a: 75) Tehát a szóban forgó szerző attól függően tekinti az érdek fogalmát tautologikusnak, hogy általunk úgynevezett tágabb vagy szűkebb érdekfogalomról van szó. Felfogásunk szerint a tágabb érdekfelfogások eleve tautologikusak, de a szűkebb érdekfelfogások is tautologikusak, amennyiben az érdeket mint cselekvéseket vagy mint a megfigyelt cselekvésekre irányuló hajlandóságot értelmezik.

Az *intencionalista érdekfelfogásban* az érdek a cselekvések lelki motívumát képezi; és az intencionalista érdekfogalom elvileg a cselekvések intencionális magyarázatára nyújt lehetőséget.

Az intencionalista érdekfelfogás jellemző formája a racionális döntések elméletében kialakult érdekfelfogás, amely szerint az érdek sajátos lelki motívum, a cselekvő egyén hajlandósága arra, hogy az egyén az adott alternatívák közül kiválasztja azt az alternatívát, amely várhatóan a legnagyobb hozadékkal jár.

Az így felfogott érdek a cselekvések leírásán túl lehetőséget nyújthat a cselekvések intencionális magyarázatára is. Az intencionális magyarázat tárgyalásánál említettük azonban, hogy az intencionális magyarázatnak eleget

kell tennie a tapasztalati függetlenség követelményének; azaz az adott motívumot vagy szándékot meg kell tudnunk határozni attól függetlenül is, hogy tapasztaltuk volna a neki tulajdonított cselekvéseket vagy jelenségeket. (Farkas 2010a: 66) Tehát jelen esetben az érdeket mint motívumot meg kell tudnunk határozni e motívumnak tulajdonított cselekvések előzetes tapasztalásától függetlenül is. Ellenkező esetben a kifejezett megfogalmazások szerint intencionalista érdekfogalom is fenomenalista fogalomnak tekinthető, amely csupán a cselekvések leírását vagy diszpozíciós magyarázatát teszi lehetővé.

A pozitivista érdekfelfogásban az érdek olyan tényszerű létező, amely az egyén vagy egyének társadalmi környezetében található, és amely az adott érdekből magyarázható cselekvésektől függetlenül is meghatározható. A pozitivista érdekfogalom elvileg a cselekvések oksági magyarázatára is lehetőséget nyújt.

Az oksági magyarázat tárgyalásánál hangsúlyoztuk, hogy az oksági magyarázatnak eleget kell tennie a logikai függetlenség követelményének, ami felfogásunk szerint azt jelenti, hogy az ok és az okozat között nem lehet közvetlen logikai kapcsolat, és az oknak a valóságban tényszerű létezőnek kell lennie. (Farkas 2010a: 55) Tehát amennyiben az érdekeket a cselekvések okaiként szeretnénk értelmezni, az okozataiknak tekinthető cselekvésektől függetlenül is meg kell tudnunk határozni egyrészt magát az érdekfogalmat, másrészt az empirikus kutatásokban a tényszerű érdekek konkrét tartalmát. A tényszerű érdekek természetesen a tudatosult vagy felismert érdekek mint motívumok révén határozhatják meg a cselekvéseket.

Egy pozitivista érdekfelfogás kidolgozásának igénye régóta foglalkoztatja a társadalomkutatókat, az érdekek objektív vagy szubjektív természetére vonatkozó vita formájában. Az objektív érdekre vonatkozó felfogás főleg Marxra vezethető vissza, aki objektív érdekeket tulajdonított az egyéneknek és a társadalmi osztályoknak, amelyeket a termelési eszközökhöz fűződő viszonyaik határoznak meg. Fogalmilag azonban nem tisztázta, hogy mit is ért az érdekek objektív vagy anyagi természetén. A pozitivista érdekfelfogás említett ismertetőjegyeinek megfelelő érdekfelfogást azonban nem ismerünk a társadalomtudományokban, eltekintve az általunk képviselt – ebben a tanulmányban nem tárgyalandó – érdekfelfogástól. Korábban, a strukturalista érdekfelfogás tárgyalásánál már rámutattunk arra, hogy az érdekek objektív természetét hangsúlyozó szerzők esetében sem azzal a pozitivista érdekfogalommal találkozhatunk, amely tartalmilag és nem meghatározottságában vonatkozik az egyén vagy egyének társadalmi környezetére, és amely így lehetővé tenné a társadalmi cselekvések oksági magyarázatát.

Irodalom

- ANDICS J. – ROZGONYI T. (1977): *Konfliktus és harmónia. A gazdasági szervezetek szociológiájának alapkérdései*. Budapest: KÖZGAZDASÁGI ÉS JOGI KÖNYVKIADÓ
- ANDORKA R. (1991): Homo socio oeconomicus. *Magyar Tudomány*, 10
- ATKINSON, J. W. (1964): *An Introduction to Motivation*. Princeton: VAN NOSTRAND
- BARBAN, E. – Guseva, A. (2005): What a Weberian approach to interests can contribute to economic sociology. *Theory and Society* 34: 93-103
- BENTON, T. (1981): „Objective” Interests and the Sociology of Power. *Sociology* 15 (2): 161-184.
- BERGER, P. L. – THOMAS L. (1998): *A valóság társadalmi felépítése. Tudásszociológiai értekezés*. Budapest: JÓSZÖVEG MŰHELY KIADÓ
- BIHARI M. (1980): A döntésmechanizmus szervezeti, hatalmi és érdekkörnyezete. *Társadalmi Szemle*, (3).
- BOURDIEU, P. (2002): *A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről*. NAPVILÁG KIADÓ
- BURAWOY, M. (1979): *Manufacturing Consent*. Chicago: THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS
- BURT, R. S. (1982): *Toward a Structural Theory of Action. Network Models of Social Structure, Perception and Action*. New York: ACADEMIC PRESS.
- CHAZEL, F. (1985): Hatalom, struktúra és uralom. *Szociológiai figyelő*. 1 (2): 44-62.
- CLEGG, S. R. (1989): *Frameworks of Power*. London: SAGE PUBLICATIONS
- COLEMAN, J. S. (1990): *Foundations of Social Theory*. Cambridge: THE BELKNAP PRESS OF HARVARD UNIVERSITY PRESS
- COLLARD, D. A. (1978): *Altruism and Economy: A Study in Non-Selfish Economics*. Oxford: MARTIN ROBINSON
- CSONTOS L. (vál.) (1998): *A racionális döntések elmélete*. Budapest: OSIRIS KIADÓ
- DAHRENDORF, R. (1976): *Class and Class Conflict in Industrial Society*. (1959) London and Henley: ROUTLEDGE AND KEGAN PAUL
- DOUGLAS, J. D. (ed.) (1970): *Understanding Everyday Life. Toward the Reconstruction of Sociological Knowledge*. London: ROUTLEDGE AND KEGAN PAUL
- ELSTER, J. (ed.) (1986a): *Rational Choice*. Oxford: BASIL BLACKWELL.
- ELSTER, J. (1986b): Introduction. In: (ed.): *Rational Choice*. Oxford: BASIL BLACKWELL, 1-33.
- ELSTER, J. (1990): Selfishness and Altruism. In: Jane J. Mansbridge (ed.) *Beyond Self-Interest*. Chicago: THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS, 44-52.
- ELSTER, J. (1995): *A társadalom fogaskerekei*. Budapest: OSIRIS-SZÁZADVÉG KIADÓ
- ETZIONI, A. (1988): *The Moral Dimension. Toward a New Economics*. New York: FREE PRESS
- FARKAS Z. (1983): Munkások érdek- és érdekeltségi viszonyai. *Szociológia*, (1-2): 27-52.

- FARKAS Z. (1987): A szűkebb szükségletfogalom és az érdek fogalma. *Társadalomtudományi közlemények*, (2): 209-228.
- FARKAS Z. (2010a): *Társadalomelmélet: Az intézményes szociológia elmélete. Első kötet*. Miskolc: BÍBOR KIADÓ
- FARKAS Z. (2010b): *Társadalomelmélet: Az intézményes szociológia elmélete. Második kötet*. Miskolc: BÍBOR KIADÓ
- GIDDENS, A. (1979): *Central Problems in Social Theory. Action, Structure and Contradiction in Social Analysis*. London: MACMILLAN
- HARSANYI, J. C. (1986): Advances in Understanding Rational Behavior. In: Jon Elster: *Rational Choice*. Oxford: BASIL BLACKWELL, 82-107.
- HEAP, S. H. – HOLLIS, M. – LYONS, B. – SUGDEN, R. – WEALE, A. ,(1994): *The Theory of Choice. A Critical Guide*. (1992) Oxford and Cambridge: BLACKWELL PUBLISHERS
- HEAP, S. H. (1994): Rationality. In: Shaun H. HEAP – Martin HOLLIS – Bruce LYONS – Robert SUGDEN – Albert WEALE: *The Theory of Choice. A Critical Guide*. (1992) Oxford and Cambridge: BLACKWELL PUBLISHERS, 3-25.
- HECHTER, M. –OPP, K.-D. –WIPPLER, R. (ed.) (1990a): *Social Institutions. Their Emergence, Maintenance and Effects*. New York: WALTER DE GRUYTER
- HECHTER, M. – OPP, K.-D. –WIPPLER, R. (1990b): Introduction. In: (ed.): *Social Institutions. Their Emergence, Maintenance and Effects*. New York: WALTER DE GRUYTER, 1-9.
- HECHTER, M. (1987): *Principles of Group Solidarity*. Los Angeles: UNIVERSITY OF CALIFORNIA PRESS
- HECKATHORN, D. D. (2001): Sociological Rational Choice. In: George RITZER – Barry SMART (ed.): *Handbook of Social Theory*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE PUBLICATIONS, 270-284.
- HEEREN, J. (1970): Alfred Schutz and the Sociology of Common-sense Knowledge. In: Jack D. DOUGLAS (ed.): *Understanding Everyday Life. Toward the Reconstruction of Sociological Knowledge*. London: ROUTLEDGE AND KEGAN PAUL, 45-56.
- HELVÉTIUS, C.-A. (1962): *Az emberről. Értelmi képességeiről és neveltetéséről*. Budapest: TANKÖNYVKIADÓ
- HÉTHY L. – MAKÓ Cs. (1972): *Munkásmagatartások és gazdasági szervezet*. Budapest: AKADÉMIAI KIADÓ
- HÉTHY L.– MAKÓ Cs. (1978): *Munkások, érdekek, érdekegyeztetés*. Budapest: GONDOLAT KIADÓ
- HIRSCHMAN, A. O. (1985): Against Parsimony. *Economics and Philosophy* (1): 7-21.
- HIRSCHMAN, A. O. (1986a): *Rival Views of market society and other recent essays*. New York: VIKING PENGUIN
- HIRSCHMAN, A. O. (1986b): The Concept of Interest: From Euphemism to Tautology. In: *Rival Views of market society and other recent essays*. New York: VIKING PENGUIN, 35-55.

- HOBBS, T. (1999): *Leviatán. Vagy az egyházi és világi állam formája és hatalma. Első kötet*. Budapest: KOSSUTH KIADÓ
- HUME, D. (2006): *Értekezés az emberi természetről*. Budapest: AKADÉMIAI KIADÓ
- JENCKS, C. (1990): Varieties of Altruism. In: Jane J. MANSBRIDGE (ed.) *Beyond Self-Interest*. Chicago: THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS, 54-67.
- KOVÁCH I. (szerk.) (1984): *Gazdaság és rétegződés. Rétegződés-modell vizsgálat IV*. Budapest: TÁRSADALOMTUDOMÁNYI INTÉZET
- LICK J. (1979): *Érdek és tevékenység*. Budapest: KOSSUTH KÖNYVKIADÓ
- LUKES, S. (1974): *Power: A Radical View*. London: THE MACMILLAN PRESS LTD.
- MANSBRIDGE, J. J. (ed.) (1990A): *Beyond Self-Interest*. Chicago: THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS.
- MANSBRIDGE, J. J. (1990b): The Rise and Fall of Self-Interest in the Explanation of Political Life. In: *Beyond Self-Interest*. Chicago: THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS, 3-22.
- MANSFIELD, H. C. (1996): A jól felfogott önérdék. *Világosság* 37 (1): 20-36.
- MARCH, J. G. (1986): Bounded Rationality, Ambiguity, and Engineering of Choice. In: Jon Elster (ed.) *Rational Choice*. Oxford: BASIL BLACKWELL, 142-170.
- MARGOLIS, H. (1990): Dual Utilities and Rational Choice. In: Jane J. MANSBRIDGE (ed.) *Beyond Self-Interest*. Chicago: UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS, 239-253.
- MARX, K. – Engels, F. (1976): *A német ideológia*. Budapest: MEM 3. kötet
- MARX, K. (1959): *A filozófia nyomorúsága*. Budapest: MEM. 4. köt.
- MOOK, D. G. (1987): *Motivation. The Organization of Action*. New York: W.W. NORTON AND COMPANY, INC.
- PAPP Zs. (1979): Az érdek-fogalom társadalomelméleti hasznosításához. *Társadalomtudományi Közlemények*, (2).
- PAPP Zs. (1984): Kísérlet az érdekstruktúra néhány elemének mérésére. In: KOVÁCH Imre (szerk.): *Gazdaság és rétegződés. Rétegződés-modell vizsgálat IV*. Budapest: TÁRSADALOMTUDOMÁNYI INTÉZET, 199-218.
- PARSONS, T. (1949): *The Structure of Social Action*. (1937) New York: FREE PRESS; London: COLLIER-MACMILLAN LIMITED
- PARSONS, T. (1951): *The Social System*. New York: FREE PRESS
- PERROW, C. (1994): *Szervezet-szociológia*. Budapest: OSIRIS-SZÁZADVÉG, PANEM-McGRAW HILL
- PRUGBERGER T. (2002): *Érdek és érdekegyeztetés a jogban*. Miskolc: BÍBOR KIADÓ
- RITZER, G. – Smart, B. (ed.) (2001): *Handbook of Social Theory*. London, THOUSAND OAKS, New Delhi: SAGE PUBLICATIONS
- RÓZSAHEGYI E. (1973): *Cél és tevékenység*. Budapest: KOSSUTH KÖNYVKIADÓ
- SCHUTZ, A. (1962): *Collected Papers I.: The Problem of Social Reality*. THE HAGUE: MARTINUS NIJHOFF

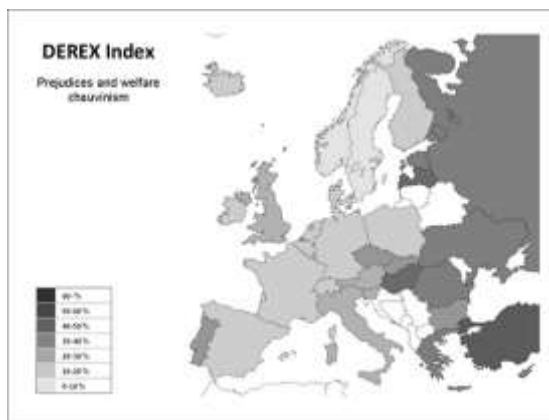
- SCHUTZ, A. (1964): *Collected Papers II.: Studies in Social Theory*. THE HAGUE: MARTINUS NIJHOFF
- SEN, A. K. (1990): Rational Fools: A Critique of the Behavioral Foundations of Economic Theory. In: Jane J. MANSBRIDGE (ed.) *Beyond Self-Interest*. Chicago: THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS: 25-43.
- SMALL, A. (1905): *General Sociology*. Chicago: UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS
- SMITH, A. (1959): *A nemzetek gazdasága. E gazdaság természetének és okainak vizsgálata*. Budapest: AKADÉMIAI KIADÓ
- SWEDBERG, R. (2003): *Principles of Economic Sociology*. Princeton: PRINCETON UNIVERSITY PRESS
- SWEDBERG, R. (2005a): *Interest*. London: OPEN UNIVERSITY PRESS
- SWEDBERG, R. (2005b): Can there be a sociological concept of interest? *Theory and Society* 34: 359-390.
- SZABÓ K. (1990): Szomorú tudomány, avagy miért rekedt ki az ember a gazdasági látómezőből. *Társadalom és Gazdaság*, (1).
- SZÁNTÓ Z. (1998): A racionális döntések elméletén nyugvó társadalomtudomány. In: CSONTOS László (vál.): *A racionális döntések elmélete*. Budapest: OSIRIS KIADÓ, 7-24.
- Szegő A. (1983): Érdek és struktúra – érdekszerkezet. *Társadalomtudományi Közlemények*, (2).
- WEBER, M. (1987): *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai. 1.* Budapest: KÖZGAZDASÁGI ÉS JOGI KÖNYVKIADÓ
- WRIGHT, E. O. (1987): *Classes*. London: VERSO

Csepeli György – Prazsák Gergő

Új tekintélyelvűség

2010 szeptemberében, országos reprezentatív mintán¹ vizsgálatot végeztünk az ELTE Társadalmi Konfliktusok Kutató Központ munkatársaival.² A kutatás célja az utóbbi időkből, a kelet-európai országokban (így Magyarországon is) tapasztalható egyre erőteljesebb előítéletesség és sovinizmus megértése.

A Political Capital Intézet a European Social Survey adatfelvételei alapján arra a megállapításra jutott, hogy Magyarországon különösen magas azok aránya, akik kirekesztő attitűddel vannak a társadalmi kisebbségekkel szemben (bevándorlók, homoszexuálisok etc.). Az általuk kifejlesztett DEREK index szerint az előítéletes attitűdök megoszlása Európában a következőképpen fest.

1. térkép. Előítélet és jóléti sovinizmus támogatóinak aránya Európában (2008)
Forrás: Political Capital Policy Research & Consulting Institute³

¹A minta jól reprezentálja a 18 éven felüli Magyarországon élő, magyar állampolgárokat. Összesen 1010 személy került a mintába, akikkel a Marketing Centrum munkatársai személyes interjút készítettek. A minta összetételét négydimenziós súllyal (iskolai végzettség, nem, lakóhely településtípusa, kor) igazítottuk a vizsgált populációhoz. A súlyozás következtében 1003 főre csökkent a minta elemszáma.

²A kutatásban részt vesz e tanulmány szerzőin kívül Murányi István és Vági Zoltán.

³http://www.riskandforecast.com/post/in-depth-analysis/back-by-popular-demand_411.html
(letöltés: 2011.04.09.)

Az 1. térképet látva (továbbá saját kutatásaink (Csepeli, Prazsák 2010) és a napi sajtó beszámolóí alapján) egyértelmű volt, hogy a jelenséget legalább Magyarországon tüzetesebben meg kell vizsgálni. Ezért kezdtük el a kérdőíves kutatást. A következőkben a kérdőív első blokkjában található kérdésekre kapott válaszok alapján bemutatjuk az étellel és az emberi világgal kapcsolatos egyes sajátos gondolkodási mintákat. Ezt követően a külön-külön vizsgált gondolkodási mintákat együttesen elemezve az új tekintélyelvűség szerveződését meghatározó pszichológiai és szociológiai feltételek feltárását kíséreljük meg.

I. A szociális dominancia gondolata

Az új tekintélyelvűség strukturálisan meghatározó kognitív eleme az emberek csoportjai közötti egyenlőség gondolatához való viszonyulás, aminek mérését a Sidanius és Pratto (2005) által kifejlesztett Társadalmi Dominancia Beállítódás-skála (Social Dominance Orientation) teszi lehetővé. A sokféle változatban alkalmazott skálát saját kutatásunk céljából módosítottuk, és csak azokat az állításokat tartottuk meg, melyekre az elővizsgálatokban résztvevő megkérdezettek készséggel válaszoltak, s nem emeltek érthetőségi vagy stiláris kifogást.

Kérdőívünkbe a következő 11 állítás került be, melyek mindegyikével kapcsolatban arra kértük a reprezentatív minta tagjait, hogy mondják meg mennyire értenek egyet velük.

• <i>Vannak olyanok, akik alacsonyabb rendűek, mint mások.</i> • <i>Céljainkat néha csak erőszakkal érhetjük el.</i> • <i>Jogos, hogy egyeseknek több esélyük van az életben.</i> • <i>Az előrejutáshoz néha másokat el kell nyomni.</i> • <i>Valószínűleg jó, hogy egyesek fent, míg mások lent vannak.</i> • <i>Néha a helyükön kell tartani más csoportokat.</i>
• <i>Jó lenne, ha az emberek egyenlők lennének.</i> • <i>Mindenkinek egyenlő esélyt kell adni az életben.</i> • <i>Ha az emberek egyenlők, akkor nincs annyi probléma.</i> • <i>A jövedelmek egyenlőségére kell törekedni.</i> • <i>Senki sem uralkodhat a társadalomban.</i>

1. táblázat. Sidanius és Pratto szociális dominanciát mérő skálájából alkalmazott állítások

A skála első hat állítása esetében az egyetértés a társadalmi uralmi beállítódásra utal, míg az egyet nem értés arra, hogy a válaszadóban nem működik ez a beállítódás. A következő öt állítás esetében fordított a helyzet: aki egyetért ezekkel az állításokkal, az olyan társadalmat szeretne maga körül látni, ahol az emberek egyenlők, míg annak, aki nem ért egyet ezekkel az állításokkal, jobban megfelel egy olyan világ, ahol egyesek előnyösebb gazdasági- társadalmi-politikai helyzetben vannak másokkal szemben. Minden egyes állítás esetében a válaszadóknak egy 5 fokozatú Likert skálán⁴ kellett kifejezésre juttatniuk azt, hogy milyen mértékben értenek egyet, vagy nem értenek egyet az adott állítással. Az egyes állítások kapcsán született átlagértékeket a 2. táblázatban mutatjuk be.

	átlag	szórás
Mindenkinek egyenlő esélyt kell adni az életben.	4.4	0.9
Senki sem uralkodhat a társadalomban.	3.9	1.14
Jó lenne, ha az emberek egyenlők lennének.	3.8	1.14
Ha az emberek egyenlők, akkor nincs annyi probléma.	3.8	1.16
A jövedelmek egyenlőségére kell törekedni.	3.7	1.13
Néha a helyükön kell tartani más csoportokat.	3	1.25
Céljainkat néha csak erőszakkal érhetjük el.	2.6	1.35
Az előrejutáshoz néha másokat el kell nyomni.	2.5	1.32
Vannak olyanok, akik alacsonyabb rendűek, mint mások.	2.3	1.38
Valószínűleg jó, hogy egyesek fent, míg mások lent vannak.	2.2	1.28
Jogos, hogy egyeseknek több esélyük van az életben.	2.1	1.27

2. táblázat. Szociális dominancia beállítódás mérésére használt állításokkal való egyetértés⁵

A 2. táblázatból látható, hogy legnagyobb mértékben (2.1) azt az állítást utasították el a válaszadók, miszerint „Jogos, hogy egyeseknek több esélyük van az életben”. Leginkább azzal az állítással értettek egyet, mely azt mondja, hogy „Mindenkinek egyenlő esélyt kell adni az életben”. Egészében véve azt lehet mondani, hogy a minta egészére a társadalmi dominancia gondolatát helyeslő állítások esetében az egyet nem értés, míg a társadalmi dominancia gondolatát elutasító állítások esetében az egyetértés

⁴ 1: Egyáltalán nem ért egyet; 5: teljes mértékben egyetért.

⁵ Átlagok, minél magasabb az átlag, annál nagyobb az egyetértés.

volt a jellemző. Ezzel együtt látnivaló, hogy a társadalmi dominanciát elfogadó állítások esetében rendre magasabbak a szórások, azaz ezeknek az állításoknak az elfogadása illetve elutasítása szempontjából sokkal kevésbé egységes a társadalom, mint a társadalmi dominanciát elutasító állításokkal kapcsolatban. Ha csak az átlagokat nézzük, akkor nyilvánvaló, hogy a mai magyar társadalomban a társadalmi egyenlőség uralkodó érték. Ez az eredmény összhangban van az új évezredben végzett nemzetközi összehasonlító értékkutatások eredményeivel. (Lelkes 2009)

Az átlagok azonban mit sem mondanak arról, hogy vannak-e olyan kognitív minták, melyek meghatározzák a teljes skála által mért társadalmi dominancia-attitűdöt. A kognitív minták felderítése céljából faktor, illetve főkomponens analízist végeztünk a változócsokron.⁶ Az elemzés eredményei szerint a válaszadókban másként működik a társadalmi dominancia-attitűd akkor, ha az állítások a társadalmi egyenlőség mellett tesznek hitet, szemben azzal, amikor az állítások a társadalmi egyenlőtlenségeket legitimálják.

A két gondolkodási mintázat, a két főkomponens elkülönülése azonban egyáltalán nem triviális. Sidanius és Pratto számos kis és nagymintás nemzetközi kutatás eredményei alapján arra a következtésre jutottak, hogy a kérdések alapvetően egy dimenzióra illeszkednek, amennyiben megerősítő faktoranalízist végeznek a válaszok alapján. Azonban saját beszámolójuk alapján is két esetben a kérdések nem egy, hanem két dimenzióra illeszkedtek,⁷ azaz két egymástól valamelyest különböző jelenséget mértek. Azonban mindkét mintában igen erős korrelációt találtak a főkomponensek között ($r = 0.6$), ezért a következőképpen fogalmaznak: „noha ez a terület még további vizsgálatokra érdemes, jelenleg nincs olyan kutatási eredményünk, mely azt jelezné, hogy az SZDO két aldimenzióját egymástól függetlennek kell tekinteni (Sidanius, Pratto 2005: 134)”.

Adatfelvételünkben viszont – ha a nem is tökéletesen független, de egymással jóval gyengébb kapcsolatban álló ($r = 0.2$) – két dimenziót különíthettünk el.⁸ A további elemzéseink alapján megkíséreljük

⁶A 11 változó szerint alapvetően két mintázat különült el, viszont e két mintázat közötti átfedések miatt a statisztikai elemzés nem szolgáltat szignifikáns eredménnyel. Ezért a faktoranalízis eredményei alapján – egy állítás elhagyásával – főkomponens-elemzést alkalmaztunk, melynek eredményeként két indexbe sűrűsödtek a 10 állítás elfogadását, illetve elutasítását meghatározó kognitív minták.

⁷Az UCLA Egyetem és két izraeli egyetem 7-800 fős mintáiban két dimenzió különült el.

⁸A Sidanius és Pratto által kifejlesztett tesztet sem verifikálni, sem falszifikálni nem volt célunk: e helyett a jelenlegi magyar viszonylatok között a szociális dominancia mérésére törekedtünk annak érdekében, hogy megértsük a tekintélyelvű, kirekesztő attitűdök mechanizmusát. Ezért első lépésben a 11 kérdést *maximumlikelihood* faktoranalízissel (rotált) vizsgáltuk annak

egyértelművé tenni, hogy a két dimenzió azon túl, hogy külön-külön a társadalmi csoportok közötti egyenlőség illetve egyenlőtlenség elfogadása köré szerveződnek, tartalmilag is eltérnek egymástól. S amennyiben ez más attitűdökkel való összefüggések nyomán igazolást nyer, akkor olyan kulturális különbségekre következtethetünk, mely a skála szituatív működésén túl, nem cáfolja a skála kulturális determinizmus felől ért kritikáját sem.

Előbb azonban tekintsük át a két válaszmintázatot, a két főkomponenst, melyeket a 3. és a 4. táblázatokon mutatunk be.

	kommunalitás	faktorsúly
Vannak olyanok, akik alacsonyabb rendűek, mint mások.	0.49	0.7
Céljainkat néha csak erőszakkal érhetjük el.	0.53	0.73
Jogos, hogy egyeseknek több esélyük van az életben.	0.6	0.77
Az előrejutáshoz néha másokat el kell nyomni.	0.6	0.77
Valószínűleg jó, hogy egyesek fent, míg mások lent vannak.	0.59	0.77
Magyarázott variancia: 56.11 %		

3. táblázat. Etnikai dominancia orientáció főkomponens

	kommunalitás	faktorsúly
Jó lenne, ha az emberek egyenlők lennének.	0.65	0.81
Mindenkinek egyenlő esélyt kell adni az életben.	0.4	0.63
Ha az emberek egyenlők, akkor nincs annyi probléma.	0.66	0.81
A jövedelmek egyenlőségére kell törekedni.	0.56	0.75
Senki sem uralkodhat a társadalomban.	0.43	0.65
Magyarázott variancia: 53.88 %		

4. táblázat. Osztály alapú szociális dominancia orientáció főkomponens

A két főkomponens tartalma logikai alapon is megítélhető. Eszerint van egy olyan kognitív minta, mely a társadalmi egyenlőség-egyenlőtlenség gondolatát az egyenlőtlenség legitimációja körül forgatja. E minta szerint

érdekében, hogy feltárjuk a válaszokban rejlő, lehető legnagyobb mértékben elkülönülő nem *a priori* véleménymintázásokat. Két faktor különült el, de az illeszkedés nem volt tökéletes. Ennek következtében az elkülönült faktorokhoz tartozó két változócsokorra külön-külön *főkomponens elemzést* végeztünk. A két főkomponens igen jó indexeket alkot (3. és 4. táblázat), mindössze egy kérdés maradt ki az elemzésből: „Néha a helyükön kell tartani más csoportokat”.

egyesek elfogadják, míg mások elutasítják a társadalmi egyenlőtlenségek legitimálását.

A másik főkomponens más logikát követ. Itt nem az egyenlőtlenség, hanem az egyenlőség gondolata áll a középpontban. E minta szerint egyesek a társadalmi egyenlőség mellett tesznek hitet, vagy elutasítják azt.⁹

Ha nem logikai, hanem tartalmi alapon próbáljuk értelmezni a két főkomponenst, akkor a társadalmi egyenlőtlenség legitimációs érvkészletének leghangsúlyosabb állításából kell kiindulnunk, miszerint „*Vannak olyanok, akik alacsonyabb rendűek, mint mások*”. Ez az érv a faji gondolkodás kulcselemeként azt állítja, hogy a fogantatáskor meghatározott, s a későbbiek során megváltoztathatatlan csoport hovatartozás szabja meg, hogy kinek hol lesz a helye társadalmi hierarchiában. Következésképpen jogosnak tartjuk, ha ezt a főkomponenst az *etnikai dominancia orientáció* hordozójaként azonosítjuk (Ethnic Social Dominance Orientation: E-SDO).

Ezzel szemben a másik főkomponensben a modern társadalomszerveződés lényegi mozzanataként az *esélyek egyenlőségét* látjuk viszont. (Gellner 2009) Az esélyegyenlőség, a jövedelmek egyenlősége, az uralommentesség eszménye azt feltételezi, hogy a személy osztály alapon közelít a társadalmi egyenlőség-egyenlőtlenség kérdéséhez. Ezt a főkomponenst következésképpen az osztály alapú szociális dominancia dimenziójába helyezzük (Class Social Dominance Orientation: C-SDO).

Ha azt akarjuk megnézni, hogy a válaszadók miként oszlanak meg aszerint, hogy elfogadják-e vagy sem az emberek közötti egyenlőtlenséget etnikai vagy osztály alapon a társadalomban, akkor érdemes egy olyan elemzést végeznünk, melynek során elkülönítjük azokat a válaszadókat, akik se etnikai, se osztály alapon nem fogadnak el semmilyen egyenlőtlenséget az emberek között a társadalomban. E csoporthoz képest mások etnikai alapon elfogadják az egyenlőtlenséget, de nem fogadják el azt osztály alapon. A harmadik eset, amikor valaki etnikai alapon nem fogadja el az egyenlőtlenséget, de elfogadja osztály alapon. S végül lesznek olyan, akik mind etnikai, mind osztály alapon legitimnek tartják az emberek közötti egyenlőtlenségeket a társadalomban. A csoportok elkülönítése érdekében az E-SDO és a C-SDO főkomponenseken K-means klaszteranalízist futtatunk,

⁹Amint látható a két főkomponens ellentétes irányba mutat, azaz míg az egyiknél a magas faktor score-ok az egyenlőtlenségek növelésének elfogadását jelentik, addig a másiknál az egyenlőtlenségek elutasítását jelentik. Annak érdekében, hogy a két főkomponens azonos irányba mutasson, az osztály alapú szociális dominancia orientációt mérő főkomponenst „beforgattuk”, s így mindkét főkomponens esetében az egyenlőtlenségek elfogadói magas, míg elutasítói alacsony faktor score-okkal rendelkeznek.

melynek eredményeként kapott stabil klaszterközéppontokat a következő táblázat tartalmazza.

	Mind a két alapú egyenlőtlenséget elutasítják	Mindkét a két alapú egyenlőtlenség elfogadják	Osztály alapon elfogadják az egyenlőtlenséget, etnikai alapon nem	Etnikai alapon elfogadják az egyenlőtlenséget, osztály alapon nem
E-SDO (pc)	-0,81	0,82	-0,64	1,06
C-SDO (pc)	-0,78	1	1,19	-0,29
N (%)	379 (38 %)	193 (19%)	163 (16%)	249 (25%)

5. táblázat. Az etnikai és az osztály alapú szociális dominancia orientáció elfogadói és elutasítói¹⁰

Az 5. táblázat utolsó sora alapján megállapítható, hogy a magyar társadalom legnagyobb része elfogad valamilyen típusú emberek közötti egyenlőtlenséget. Összességében kisebbségben vannak azok, akik mindenféle egyenlőtlenséget elutasítanak (38%).

II. A külső és a belső kontroll

A tekintélyelvűség klasszikus vizsgálatai közvetlenül nem mérték azt, hogy a személy üllőnek vagy kalapácsnak látja önmagát a sors kovácműhelyében, de nem tűnik elhamarkodott következtetésnek, ha azt mondjuk, hogy a tekintélyelvűség az *autonómia hiánya*, melyben a személy *külső tényezők* foglyaként vergődik. (Kroegeer 2007:104)

Kérdőívünkben négy kérdést tettünk fel, melyek azt mérték, hogy a személy önmaga életének menetéről gondolkozva a külső vagy a belső kontroll mintái szerint értelmezi-e az életét. (Rotter 1990)

Az első kérdésben a munkahelyi előmenetel vélt okait kérdeztük. Az egyik válaszlehetőség szerint az előmenetelt a szerencse, a másik

¹⁰19 megkérdezett, a minta 1,8 %-át nem lehetett besorolni, annak következtében, hogy nem válaszoltak a kérdések jelentős részére.

válaszlehetőség szerint a képesség határozza meg. A második kérdésben a világ menetének alakulását meghatározó tényezők kapcsán fogalmaztunk meg két válaszlehetőséget. Az egyik válaszlehetőség szerint a világ menete „ismeretlen erőktől függ”, amiket az emberek nem tudnak befolyásolni, míg a másik válaszlehetőség szerint a világ menete befolyásolható, ha „részt veszünk a politikai és társadalmi életben”. A harmadik kérdésben az élet és a véletlen kapcsolatára vonatkozó nézeteket próbáltuk feltárni. Az egyik felkínált válasz szerint „az életet irányító véletlenek léteznek, de a legtöbb ember számára ismeretlenek”, míg a másik válasz szerint „nem léteznek ilyen véletlenek”. A negyedik kérdés arra vonatkozott, hogy a válaszadó szerint a saját életét meghatározó eseményeket ő maga tudja-e vagy nem tudja befolyásolni.

	külső kontroll	belső kontroll	nem tudja/nincs válasz	összesen
Az, hogy valaki megfelelő beosztásba kerüljön...	48	44	8	100
Az, hogy milyen lesz a világ...	38	49	13	100
Az életet irányító véletlenek...	58	33	9	100
Az életemet meghatározó eseményeket...	49	45	6	100

6. táblázat. A külső és a belső kontrollt mérő változók megoszlása

A válaszadókat jól láthatóan megosztja a külső és a belső kontrollra vonatkozó kérdés. Az egyes kérdésekre adott válaszok nem függetlenek egymástól.

A többdimenziós elemzés¹¹ eredményeként egy változó jött létre, melynek magas értéke a belső kontroll elfogadását, a külső kontroll elutasítását, míg alacsony értéke a belső kontroll elutasítását és a külső kontroll elfogadását jelenti. Az elemzés eredményét a 7. táblázatban mutatjuk be.

¹¹Az SPSS programcsomag statisztikai kínálata lehetővé teszi a kategoriális változók esetében használható „főkomponens analízist”. A 18-as verziószámú programcsomagban ezt az eljárást az adatredukciós blokkban az optimális skálázás („Optimal Scaling”) menüből érhetjük el. Az eljárásban első lépésben a kategoriális változót numerikussá alakítja, azaz kvantifikálja a program (a változó legkisebb négyzetek módszer használatával – „alternating least squares”), majd ezek után készülnek a főkomponensek, melyek voltaképpen diszkrimináló függvények scorjaiként értelmezhetők.

	diszkriminációs érték	kvantifikált érték	
		külső kontroll	belső kontroll
Az, hogy valaki megfelelő beosztásba kerüljön	0.39	-0.63	0.67
Az, hogy milyen lesz a világ...	0.57	-0.91	0.71
Az életet irányító véletlenek...	0.31	-0.43	0.77
Az életemet meghatározó eseményeket...	0.58	-0.75	0.82
A dimenzió sajátértéke: 1.84 (46 %)			

7. táblázat. Külső kontroll – belső kontroll főkomponens

III. Magyarország romlása

Egy 18 állításból álló sorozat segítségével próbáltuk feltárni, hogy a válaszadók miben látják az okait annak, hogy Magyarországon nem mennek jól a dolgok. Három lehetőség volt minden egyes állítás esetében a válaszra.

Ha úgy vélték, hogy az adott ok erősen hat, akkor 3-ast adtak, ha az volt a véleményük, hogy az adott ok hat, akkor a 2-es számot jelölték be, míg ha az volt a véleményük, hogy az adott ok egyáltalán nem hat, akkor a 1-est adtak.

A politikusok csak a saját hasznukat nézik, nem az országét.	2.62
Sohasem tudnak megegyezni egymással a pártok.	2.59
Mindenki gyorsan akar meggazdagodni, nem törődünk a jövővel.	2.53
Nem a legtehetségesebb emberek kerülnek vezető pozíciókba.	2.48
Mindig az nyer a választásokon, aki többet ígérget.	2.44
Túl sok cég és vállalkozás van a külföldiek kezében.	2.41
Mindenki igyekszik elkerülni az adófizetést.	2.41
Túl sok ingyenélő, lusta ember él az országban.	2.39
Nem történt meg a valódi rendszerváltás.	2.27
Nem vagyunk függetlenek, az EU mondja meg, mit kell tennünk.	2.25

Nem vesszük át külföldről a sikeres megoldásokat.	2.13
A zsidó nagytőkések kizsákmányolják az országot.	2.07
Nem vagyunk eléggé takarékosak.	2.06
Volt kommunisták kezében van a gazdasági és a politikai hatalom.	2.05
Kevés jól képzett szakmunkás van az országban.	2.03
A cigánybűnözés miatt rossz a közbiztonság.	2.02
Kevesen beszélnek idegen nyelveket.	1.96
Kevés vállalkozó szellemű ember él az országban.	1.93

8. táblázat. Az ország romlásának tulajdonított okok megítélése (átlagok)

Az átlagok alapján nyilvánvaló, hogy egészében véve az országos reprezentatív mintába bekerült válaszadók a *politikusat, a külföldieket, a csalókat, a zsidókat és a cigányokat* hibáztatják, s kevésbé hódít körükben az a nézet, miszerint a *magyarok maguk sem menthetők fel* amiatt, hogy országukban a dolgok rossz irányba tartanak. Az egyes ok tulajdonító ítéletek együttes elemzése azt mutatta, hogy jellegzetesen három véleménymintázat függvényében alakul az, hogy miként vélekednek arról az országos reprezentatív minta tagjai, hogy miért nem mennek jól a dolgok Magyarországon.¹²

	kommunalitás	faktorsúly
Sohasem tudnak megegyezni egymással a pártok.	0.43	0.66
A politikusok csak a saját hasznukat nézik, nem az országét.	0.47	0.69
Nem a legtehetségesebb emberek kerülnek vezető pozícióba.	0.45	0.67
Túl sok ingyenélő, lusta ember él az országban.	0.29	0.54
Mindig az nyer a választásokon, aki többet ígér.	0.3	0.55
Mindenki gyorsan akar meggazdagodni, nem törődünk a jövővel.	0.44	0.67
Mindenki igyekszik elkerülni az adófizetést.	0.26	0.51
Túl sok cég és vállalkozás van a külföldiek kezében.	0.36	0.6
Magyarozott variancia: 37,49 %		

9. táblázat. Anómiás profitszerzés főkomponens

¹²Az attribúciós minták azonosításakor ezúttal is a 6. lábjegyzetben bemutatott módon jártunk el, s minden további faktor és főkomponens-analízis esetében is. Lásd. Csepeli, Prazsák 2010: 226-229.

Az anómiás profitszerzés mintája olyan társadalomképen alapul, mely egyaránt elítéli azokat, akik fent vannak, s azokat is, akik lent vannak. E társadalomkép ki nem mondott kritikai előfeltevése a harácsolás elsőbbsége a közjóval szemben. Az anómiás profitszerzés empirikus értelemben véve főkomponens, melynek magas értéke az anómia attribúciós szerepét, alacsony értéke e szerep hiányát jelzi.

A második attribúciós minta az új kolonializmus elve szerint szerveződik.

	kommunalitás	faktorsúly
Nem vagyunk függetlenek, az EU mondja meg, mit kell tennünk.	0.41	0.64
A zsidó nagytőkések kizsákmányolják az országot.	0.53	0.73
A cigánybűnözés miatt rossz a közbiztonság.	0.31	0.56
Nem történt meg a valódi rendszerváltás.	0.54	0.73
A volt kommunisták kezében van a gazdasági és politikai hatalom.	0.56	0.75
Magyarázott variancia: 46.86 %		

10. táblázat. Új kolonializmus főkomponens

Az EU elítélése láthatóan magába foglalja a *kommunisták*, a *zsidók* és a *cigányok* hibáztatását a rendszerváltás kudarcra miatt. Az új kolonializmus főkomponense magas értéke az EU, a cigányok, a zsidók, a kommunisták hibáztatásának tendenciájára utal, ezzel szemben az alacsony érték e tendencia hiányára utal.

A harmadik attribúciós minta logikailag másként szerveződik, mint az előző két minta. Ebben a mintában az *önkritikus* oktulajdonító állításokat tartjuk, melyek nem külső, hanem belső okok révén magyarázzák Magyarország romlását.

	kommunalitás	faktorsúly
Nem vesszük át külföldről a sikeres megoldásokat.	0.36	0.6
Nem vagyunk eléggé takarékosak.	0.4	0.64
Kevés jól képzett szakmunkás van az országban.	0.48	0.69
Kevesen beszélnek idegen nyelveket.	0.45	0.67
Kevés vállalkozó szellemű ember él az országban.	0.54	0.74
Magyarázott variancia: 44.71 %		

11. táblázat. Önkritika főkomponens

A főkomponens magas értéke *önkritikára* utal, míg alacsony értéke az önkritikától való tartózkodást fejezi ki.

III.1. Dogmatizmus

Rokeach (1960) a múlt század 50-es éveiben fejlesztette ki azt a skálát, melynek segítségével a tekintélyelvűségtől elválaszthatatlan merev, megalkuvást nem tűrő, az ellenérvekkel és a kritikával szemben elutasító, „zárt” gondolkodásmódra való hajlandóságot mérte. E zártság magva a szorongás, mely a világban magát magányosnak, kiszolgáltatottnak, tehetetlennek érző ember elfogja. Kérdőívünkben az eredeti skálából 12 állítást vettünk át, melyek mindegyik esetében a válaszadónak el kellett döntenie, hogy milyen mértékben ért egyet.

Minden állítás esetében ötfokozatú skála segítségével kértük a válaszokat, ahol az 1 a teljes egyet nem értést, míg az 5 a teljes egyetértést jelenti.

Nem meglepő, hogy az emberek manapság félnek a jövőtől.	4.00
A politikai alku legtöbbször eredeti álláspontunk elárulása.	3.04
Meg kell bízni a vezetőkben, ha el akarunk igazodni a világban.	3.10
A nemes eszme érdekében még az erőszak is elfogadható.	2.21
A társadalmi haladás összefügg hajdani dicső és elfeledett múltunkkal.	3.21
Ha valaki nem hisz valami nagy ügyben, jobb, ha nem is él.	2.23
A világ, amelyben élünk, nagyon magányos hely.	2.44
Jobb egy halott hősnek lenni, mint egy élő gyávának.	2.44
Az emberek vagy az igazság oldalán állnak vagy nem.	3.44
A sokféle világnézet közül csak egy lehet igaz.	2.63
Az ember önmagában gyámoltalan és nyomorult lény.	2.74
Inkább „nagy ember” lennék, mint boldog.	1.94

12. táblázat. Dogmatizmust mérő kérdések átlagos megítélése

Az országos minta egészében véve csak egyes esetekben hajlik a Rokeach-i értelemben vett dogmatizmusra. A jövőtől való félelem annyira általánosnak mondható, hogy keresztbe metszi a többi kérdés alapján kibontakozó válaszmintázatokat: nagyon alacsony a kérdésre adott válaszok szórása, így aztán nem igazán rendelkezik megkülönböztető erővel. A fennmaradó tizenegy állítás három nagyobb sémába rendeződik (a főkomponens analízis eredményei alapján).

Az első minta a „romantikus” nevet kapta, mivel itt találjuk a hősiességre, nagyságra vonatkozó fantáziálásokat.

	kommunalitás	faktorsúly
Ha valaki nem hisz valami nagy ügyben, jobb, ha nem is él.	0.58	0.76
Jobb egy halott hősnek lenni, mint egy élő gyávának.	0.47	0.68
Inkább „nagy ember” lennék, mint boldog.	0.71	0.84
A nemes eszme érdekében még az erőszak is elfogadható.	0.58	0.76
Magyarázott variancia: 58.54 %		

13. táblázat. „Romantikus” főkomponens

A második főkomponensben együtt látjuk a klasszikus „zárt gondolkodás” tünetcsoport valamennyi elemét, melyek nem ismernek kételyt, ellentmondást.

	kommunalitás	faktorsúly
A sokféle világnézet közül csak egy lehet igaz.	0.45	0.67
A politikai alku legtöbbször eredeti álláspontunk elárulása.	0.6	0.78
Az emberek vagy az igazság oldalán állnak vagy nem.	0.55	0.74
Magyarázott variancia: 53.4 %		

14. táblázat. „Zárt gondolkodás” főkomponens

A „zárt gondolkodás” kényelmes és biztos pozíciót biztosít az embernek, mivel fel sem merül, hogy esetleg az ellenfélnek is igaza lehet egy s másban, miként az igazság sem lehet más, mint a nem igazság (hazugság, tévedés) szöges ellentéte.

A harmadik főkomponens a *magány*, amely a szorongás és az abból kivezető út témáit fogja egybe.

	kommunalitás	faktorsúly
A világ, melyben élünk, nagyon magányos hely.	0.42	0.65
Meg kell bízni a vezetőkben, ha el akarunk igazodni a világban.	0.43	0.66
Az ember önmagában gyámoltalan és nyomorult lény.	0.52	0.72
A társadalmi haladás összefügg hajdani dicső és elfeledett múltunkkal.	0.35	0.59
Magyarázott variancia: 42.92 %		

15. táblázat. „Magány” főkomponens

III.2. Magyarország romlása

A kérdőív adott helyén három „bajt” jelöltünk meg, melyek mindegyikéről a válaszadóknak el kellett dönteniük, hogy a magyar társadalom legégetőbb gondjai közé tartoznak-e vagy sem. A többség mind a három „baj” esetében úgy válaszolt, hogy az adott kérdés a magyar társadalom legégetőbb gondjai közé tartozik. Az arányokban azonban volt különbség. Legtöbben (73%) a társadalmi javak egyenlőtlen elosztását választották. A népességfogyást 68 % érezte a legégetőbb gondok egyikének. Legkisebb arányban, de még mindig a megkérdezettek többsége (53 %) „a társadalomba beilleszkedni képtelenek tömegét” jelölte meg megoldásra váró problémaként.

A három „baj” mindegyike esetében egyenként négyféle megoldási lehetőséget kínáltunk fel. Az egyes megoldási lehetőségek abban különböztek, hogy voltak közöttük olyanok, amelyek a szélsőséges politikai mozgalmak eszköztárából ismert radikális megoldások voltak, s voltak olyanok is, amelyek az állami paternalizmus vagy a liberalizmus eszköztárából származtak. A különböző megoldási javaslatok mindegyikéről meg akartuk tudni, hogy elfogadhatónak tartják-e a megkérdezettek, ezért egyszerre több megoldási javaslatot is lehetett választani.

A következő táblázatban mutatjuk be az egyes gondokra ajánlott megoldások választásait.

<i>gondok</i>	<i>megoldások</i>			
társadalmi javak egyenlőtlen elosztása	államosítás 24	nyereségek megadóztatása 57	államilag garantált lakhatás 46	államilag garantált jövedelem 65
népességfogyás	abortusztilalom 10	bevándorlás ösztönzése 8	gyermekvállalás ra ösztönző állami politika 81	gyermekvállalás népszerűsítése 65
a társadalomba beilleszkedni képtelenek tömege	kiutasítás 21	beilleszkedésre kényszerítés 31	oktatás, nevelés 78	segély, támogatás 21

16. táblázat. A magyar társadalom legégetőbbnek tartott gondjaira ajánlott megoldások (%)

A táblázatból látható, hogy a társadalmi javak egyenlőtlen elosztása esetében a radikális megoldásokat jelentős arányban választják a válaszadók. A népességfogyás és a társadalomba beilleszkedésre képtelennek ítélt tömegek esetében az állami szerepvállalás élvezi a többség támogatását (81 %, ill. 78 %), ugyanakkor az utóbbi esetben a radikális megoldások követőinek arányai sem nevezhetők jelentéktelennek (21 % és 31%).

A három „baj” orvoslására ajánlott megoldások választásait együttesen elemezve három minta körvonalazódott.¹³ Az első minta (*állami gondoskodás*) mentén a gyermekvállalásra ösztönző állami politika, a gyermekvállalás népszerűsítése, az államilag garantált lakhatás és az államilag garantált jövedelem megoldási módozatai sorakoztak fel.

	diszkriminációs érték	kvantifikált érték	
		nem választotta	választotta
Népességfogyás: gyermekvállalásra ösztönző állami politika.	0.45	-1.49	0.3
Népességfogyás: gyermekvállalás népszerűsítése.	0.42	-0,97	0.44
Javak egyenlőtlen elosztása: államilag garantált lakhatás.	0.44	-0.65	0.7
Javak egyenlőtlen elosztása: államilag garantált jövedelem.	0.5	-1.04	0.51
A dimenzió sajátértéke:1.81 (45 %)			

17. táblázat. Állami gondoskodás főkomponens

A második minta (*radikális megoldások*) az abortusztilalom, a beilleszkedésre kényszerítés és a kiutasítás választásait egyesítette.

	diszkriminációs érték	kvantifikált érték	
		nem választotta	választotta
Népességfogyás: abortusztilalom.	0.51	-0.25	2.07
Beilleszkedésre képtelenek kiutasítása.	0.45	-0,37	1.3
Javak egyenlőtlen elosztása: államosítás.	0.5	-0.435	1.22
A dimenzió sajátértéke:1.41 (47 %)			

18. táblázat. Radikális megoldások főkomponens

¹³ Ezúttal is a 11. lábjegyzetben jelzett eljárást használtuk.

A harmadik mintában (*laissez-faire*) a bevándorlásra való ösztönzés, az oktatás-nevelés valamint a segély által képviselt megoldási lehetőséget találjuk.

	diszkriminációs érték	kvantifikált érték	
		nem választotta	választotta
Népességfogyás: bevándorlásra ösztönzés.	0.33	-0.19	1.9
Beilleszkedni képtelenek: oktatás, nevelés.	0.29	-1.11	0.27
Beilleszkedni képtelenek: segély, támogatás.	0.65	-0.43	1.54
A dimenzió sajátértéke:1.25 (42 %)			

19. táblázat. Laissez-faire megoldások főkomponens

IV. A szociális dominancia kognitív meghatározói

A következőkben kísérletet teszünk annak bemutatására, hogy az etnikai és az osztályalapú szociális dominancia miként ágyazódik be az autoritarianizmus tünet együttesének feltárása során kialakított változók rendjébe. A lineáris regresszió analízis módszerét alkalmazva azt találtuk, hogy az etnikai alapú szociális dominanciát hat olyan változó határozza meg, amelyek az autoritarianizmusban szerepet játszanak.

$R^2 = 0,42$	standardizált β együttható	T teszt (szig.)
anómiás profitszerzés	-0,067	0,025
gondok állami megoldása	-0,068	0,02
gondok radikális megoldása	0,075	0,009
„romantikus”	0,465	0,000

$R^2 = 0,42$	standardizált β együttható	T teszt (szig.)
„zárt gondolkodás”	0,093	0,003
„magány”	0,156	0,000

20. táblázat. Az etnikai alapú szociális dominancia kognitív meghatározói¹⁴

A legerősebb meghatározó erőt a dogmatizmus esetében találtuk. Az etnikai alapon létrejövő egyenlőtlenségek elfogadásának mechanizmusa azoknak az esetében várható, akikre ezzel párhuzamosan a Rokeach-i értelemben vett dogmatikus gondolkodás jellemző: romantikus-hősies terminusok szerint látják a világot, gondolkodásuk ellenérvekre *zárt*, és *magányosnak* érzik magukat. Habár a társadalmi bajok állami gondoskodás révén történő megoldásai ezektől az emberektől idegenek, nem úgy a radikális megoldások! Az etnikai alapon létrejövő egyenlőtlenségek elfogadói minden más használt kognitív jellemző együttes figyelembe vétele mellett is, a társadalmat érintő problémák okai között elsősorban az anómiás profitszerzést nevezik meg. Ennek megszüntetését pedig kifejezetten radikális eszközökkel képzeli el.

A modell megfordítva is érvényes. Az etnikai alapú történő egyenlőtlenségek elutasítása azok esetében várható leginkább, akik saját sorsuk kovácsainak tartják magukat, hiányzik belőlük a romantikus heroizálás, gondolkodásuk *nyitott*, s nem érzik magukat magányosnak a Földön, s a társadalmi gondok megoldásában az államtól várják a kezdeményező szerepet.

Az osztály alapon legitimált társadalmi egyenlőtlenségek esetében csak a három Rokeach-i értelemben vett dogmatizmus-változó és a legégetőbb gondokra adott állami beavatkozások elutasítását mérő változó játszott szerepet.

¹⁴F próba szig. <0.000

$R^2 = 0,09$	standardizált β együttható	T teszt (szig.)
„romantikus”	0,251	0,000
„zárt gondolkodás”	-0,171	0,000
„magány”	-0,118	0,003
a gondok állami megoldása	-0,152	0,000

21. táblázat. Az osztály alapú szociális dominancia
kognitív meghatározói¹⁵

Az emberek közötti különbségeket osztály alapon elfogadják a romantikus heroizáló dogmatizmus szerint látják a világot, miközben gondolkodásuk nem zárt, s helyzetérzékelésükből hiányzik a magányosság. Az égető társadalmi gondok megoldásaként viszont elutasítják az állami beavatkozást.

Akik nem fogadják el az emberek osztályalapú egyenlőtlenségét, azok nem látnak hősöket és nagy embereket, s nem is akarnak ilyenekké válni. Gondolkodásuk azonban nem nyílt, s magányosnak érzik magukat a világban. Doktriner szociáldemokrataként az égető társadalmi gondok megoldását az állami beavatkozásban látják.

IV. 1. A szociális dominancia szociológiai meghatározói

Az emberek közötti egyenlőtlenségeket etnikai és az osztály alapon legitimáló gondolati minták szociológiai meghatározói nem túl bonyolultak. A regresszió analízis mindössze három szociológiai változó magyarázati erejét mutatja ki mindkét esetben. A település nagysága mind az etnikai, mind az osztály alapú szociális dominancia orientáció esetében szignifikáns hatást vált ki. Minél többen laknak egy településen, annál inkább várható a szociális dominancia orientáció megjelenésének mindkét változata. S megfordítva, minél kisebb a település, a szociális dominancia orientációja annál kevésbé jelenik meg a válaszadóban.

¹⁵F próba szig. <0.000.

	etnikai alapú szociális dominancia		osztály alapú szociális dominancia	
	standardizált β együttható	T teszt (szig.)	standardizált β együttható	T teszt (szig.)
település típusa ¹⁶	0.275	0.000	0.165	0.000
iskolai végzettség ¹⁷	-0.061	0.058	0.112	0.001
férfi / nő	0.122	0.000	0.098	0.002
életkor	-	-	-	-
vagyoni	-	-	-	-
R ²	0.08		0.06	

22. táblázat. A szociális dominancia szociológiai meghatározói¹⁸

Ha összehasonlítjuk a 22. táblázat eredményeit, a 20. és a 21. táblázaton bemutatott eredményekkel, akkor azt látjuk, hogy szociológiai modellek magyarázó ereje jóval kisebb, mint a kognitív modelleké. Ez azt jelenti, hogy a szociális dominancia elfogadása illetve elutasítása elsősorban nem szociológiai, hanem kognitív okokra vezethető vissza.

A 22. táblázat ezen kívül egyéb érdekességeket is tartogat. Egyrészt azt mutatja, hogy a település típusa jóllehet az osztály és az etnikai alapú szociális dominancia esetében is pozitív előjelű, azaz minél városiasabb településen él a megkérdezett, annál inkább elfogadja a csoportok közötti egyenlőtlenséget, azonban ez az etnikai alapú egyenlőtlenségek esetén erőteljesebben érvényesül, mint az osztályalapú egyenlőtlenségekkel kapcsolatban. A másik mindenképpen magyarázatra szoruló jelenség, hogy az etnikai alapú csoportok közötti dominancia elfogadása ellentétesen függ össze az iskolai végzettséggel: azaz minél magasabb a megkérdezett iskolai végzettsége, annál inkább támogatja a csoportok közötti egyenlőséget.¹⁹ Az osztály alapú szociális dominancia elfogadása viszont azonos irányú összefüggést mutat az iskolai végzettséggel. Ez azt jelenti, hogy minél

¹⁶ A lakóhely településtípusát ötfokozatú skálán mértük, melyben 1-es értékkel szerepeltek azok, akik tanyán, míg 5-össel azok, akik a fővárosban élnek.

¹⁷ Az iskolai végzettséget ugyancsak ötfokozatú skálán mértük, melynek 1-es értéke a befejezetlen alapfokú iskolát, míg 5-ös értéke az egyetemi, főiskolai diplomát jelenti.

¹⁸ F próba szig. <0.000.

¹⁹ Annak ellenére, hogy a T próba szignifikancia szintje 0.008-al meghaladja a szokásosan használt mértéket, mégis jelzésértékűnek és fontosnak találtuk e jelenség kiemelését, ezért benne hagytuk a modellben.

magasabb az iskolai végzettsége valakinek, annál inkább várható, hogy támogatja az osztály alapú társadalmi egyenlőtlenségeket. Meglátásunk szerint ez az új tekintélyelvűség egyik jellemzője, mely szinte teljesen kifordítja a korábbi meghatározottságokat.

Az is magyarázatra szorul, hogy miért fordított az összefüggés a település nagysága és a társadalmi egyenlőtlenségek etnikai és, vagy osztályalapú legitimációja között?

Értelmezésünk szerint azért, mert a városias környezetben a találkozások személytelenek, ezért aztán a találkozások többsége esetében nincs mód személyes megismerkedésre. A személyészelés egyedüli támpontja a csoport kategóriák alkalmazása a másik személyre, mely lehet etnikai vagy osztály alapú, attól függően, hogy milyen inger-minták szerint látja az egyik személy a másik személyt. Ezzel szemben kis településeken mindenki mindenkit ismer, ami lehetetlenné teszi az etnikai vagy osztályalapú kategóriák alkalmazását a mindennapi találkozásokban, melyek Peti bácsi és Mari néni, s nem „magyar” és „roma” vagy „munkanélküli”, „közalkalmazott”, „menedzser” stb.

Mindkét társadalmi egyenlőtlenség orientáció esetében, ha csak a szociológiai meghatározottságokat nézzük, azt látjuk, hogy a férfiakra inkább jellemző a szociális dominancia, mint a nőkre. A nők, ha lehet, kerülnek a szociális dominancia orientációját, aktiválódjon az akár etnikai, akár osztályalapon. A két nem közötti különbség arra utal, hogy az autoritarianizmus talán mégsem annyira új. A férfiak láthatóan nehezen vetkőzik le a férfi-szereppel hagyományosan együtt járó fölénytudatot, mely egyaránt hat az etnikai és az osztályalapon látott egyenlőtlenségek elfogadására.

IV.2. A szociális dominancia kognitív és szociológiai meghatározói

Nyilvánvaló, hogy a kognitív és a szociológiai elemek legfeljebb mesterségesen választhatók el egymástól. Jelen tanulmányban nem célunk a két jelenségvilág egymáshoz való viszonyának, kauzális kapcsolatainknak feltárása, azonban mindenképpen szükségesnek látszik a két megközelítés összekapcsolása.

A következő táblázatban azt mutatjuk be, hogy *együttesen* milyen hatása van a szociális dominancia elfogadására illetve elutasítására az előbbiekben bevezetett kognitív és szociológiai magyarázó tényezőknek.

	etnikai alapú szociális dominancia		osztály alapú szociális dominancia	
	standardizált β együttható	T teszt (szig.)	standardizált β együttható	T teszt (szig.)
település típusa	0.123	0.000	0.173	0.000
iskolai végzettség	-	-	0.088	0.013
férfi / nő	0.09	0.002	-	-
külső – belső kontroll	-0.059	0.031	-	-
a gondok állami megoldása	-0.072	0.011	-0.172	0.000
a gondok radikális megoldása	0.073	0.009	0.068	0.049
„romantikus”	0.45	0.000	0.187	0.000
„zárt gondolkodás”	0.084	0.006	-0.161	0.000
„magány”	0.149	0.000	-0.125	0.000
R ²	0.43 (43%)		0.14 (14%)	

23. táblázat. A szociális dominancia kognitív és szociológiai meghatározóinak együttes hatása²⁰

Amennyiben a kognitív és a szociológiai meghatározottságokat együttesen kezeljük,²¹ akkor esetenként módosulnak a különböző meghatározó tényezők súlyai. A lakóhely településtípusa továbbra is viszonylag erőteljes, pozitív irányú kapcsolatot mutat a csoportok közötti dominancia elfogadásával: azaz minél kisebb településen él valaki, annál valószínűbb, hogy elutasítja az emberek közötti egyenlőtlenségeket. Ahogy az várható volt a tisztán szociológiai modell kapcsán, az iskolai végzettség hatása a kognitív és szociológiai tényezők együttes kezelése során eltűnt az etnikai alapú szociális dominancia meghatározó tényezői közül. Viszont „átvette helyét” a külső – belső kontroll. Ez azt jelenti, hogy minél inkább külső erők függvényében értelmezi saját sorsát valaki, annál inkább hajlamos arra, hogy az emberek közötti egyenlőtlenségeket etnikai alapon legitimálja. Az etnikai alapú szociális dominancia elfogadása és a Rokeach-i értelemben vett dogmatizmus a kognitív – szociológiai modellben is azonos irányú, viszonylag erősnek mondható kapcsolatot mutat. Ezen kívül érdemes megfigyelni a kérdezett nemének meghatározó szerepét az etnikai és az osztály alapú szociális dominancia modellekben. Az előbbi esetében a férfiakra inkább, míg

²⁰ F próba szig. <0.000.

²¹ Azaz a Lazarsfeld paradigmá értelmében a különböző független változók és azok interakcióinak hatását együttesen nézzük (Kendall, Lazarsfeld 1950).

a nőkre kevésbé jellemző, hogy elfogadják az emberek közötti, etnikai alapú egyenlőségeket. Az osztály alapú szociális dominancia esetében viszont eltűnt a nem hatása. Ennek az eredménynek az alapján talán közelebb juthatunk annak a vitának az értelmezéséhez, mely a *British Journal of Social Psychology* 2003. évi 2. számában olvasható (pl. Wilson és Liu állításához, melyben a nemi identitás szociális dominancia elfogadásában játszott szerepének árnyalását javasolják szemben Sidanius és Pratto erőteljes állításával). Adataink alapján azt láthattuk, hogy míg az etnikai alapú szociális dominancia elfogadása illetve elutasítása során meghatározó tényező a *társadalmi nem*, addig az osztály alapú szociális dominancia elutasítása során nem az.

Az autoritarianizmus *szocializációs eredete* után nyomozva a társadalmi dominancia két típusának elfogadása illetve elutasítása szerint két nagy csoport különböztethető meg: egyrészt azoké, akik a csoportok közötti egyenlőtlenség legalább egyik típusát nem utasítják el, másrészt azoké, akik mindkét típus alapján az emberek közötti egyenlőség mellett tesznek hitet. Az előbbi csoport nagysága adatfelvételünkben felülmúlja az utóbbit: 60% vs. 40%. Feltételezésünk szerint az, hogy a megkérdezett melyik csoportba került, azaz hogy támogat-e egyáltalán valamiféle egyenlőtlenséget nem független a gyermekkori tapasztalataitól. A szocializációs minta vizsgálata céljából megkérdeztük azt is, hogy „*Gyermekkorában általában hogyan születtek meg a lényeges döntések a családban?*” A reprezentatív minta többsége (58%) arról számolt be, hogy az apja és az anyja közösen hozták meg a lényeges döntéseket. A megkérdezettek 22 %-a azt mondta, hogy az *anyja egyedül*, míg 14 % arról számolt be, hogy az *apja egyedül döntött* a családot érintő fontos kérdésekben. Amennyiben összevetjük a különböző döntési módokat azzal, hogy a megkérdezett elutasítja vagy elfogadja az emberek közötti egyenlőtlenségek különböző formáit, akkor azt láthatjuk, hogy az emberek közötti mindennemű egyenlőtlenséget elutasítók között szignifikánsan többen vannak azok, akiknek gyermekkorában a két szülő együttesen hozta meg a családot érintő lényeges döntéseket (64%), mint azok között, akik a csoportok közötti egyenlőtlenségek legalább egyik formáját elfogadják (55%). Ez az eredmény arra utal, hogy a szociális dominancia orientációja és a családi szocializáció jellege összefügg.

Eredményeink azt mutatják, hogy az etnikai és az osztály alapú szociális dominancia nem tökéletesen ugyanaz. Annak ellenére, hogy vannak átfedések az emberek közötti egyenlőtlenséget elfogadó és elutasító két attitűdmintázat között, koránt sem tekinthetjük azonosnak a két kognitív típust. Mindezek alapján nyilvánvaló, hogy sem a gyermekkori szocializáció során látott autoriter minták, sem az etnikai alapú, sem az osztály alapú csoportok közötti egyenlőtlenség elfogadása nem kedvez a *nyílt, befogadó*, a

társadalmi problémák észlelése és megoldása során *aktív és békés* részvételt előtérbe helyező, önmagáért és másokért egyaránt *felelősséget vállaló* demokrata állampolgár szerepvállalásának.

Irodalom

- CSEPELI Gy. – PRAZSÁK G. (2010): *Örök visszatérés? Társadalom az információs korban*. Budapest: JÓSZÖVEG KIADÓ
- GELLNER, E. [1983] (2009): *A nemzetek és a nacionalizmus*. Barabás, A. (ford.) Budapest: NAPVILÁG KIADÓ
- KENDALL, P. - LAZARSFELD, P. F. (1950): Problems of Survey Analysis. In MERTON, R. K., LAZARSFELD, P. F. (szerk.) *Continuities in Social Research: Studies in the Scope and Method of „The American Soldier”*. New York: FREE PRESS pp. 133-196
- KROGER, J. (2007): *Identity Development. Adolescence Through Adulthood*. California: SAGE PUBLICATIONS
- LELKES, O. (2009): Az egyenlőtlenség nagyságának megítélése. In TÓTH, I. Gy. (szerk.) *TÁRKI Európai Társadalmi Jelentés 2*. Budapest: TÁRKI pp. 19-32.
- ROKEACH, M. (1960): *The Open and Closed Mind*. New York: BASIC BOOKS
- ROTTER, J. B. (1990): Internal Versus External Control of Reinforcement. *American Psychologist* Vol. 45. No. 4. pp. 489-493.
- SIDANIUS, J. - PRATTO, F. ([1999] 2005): A társadalmi dominancia. Berkics, M. et al. (ford.) Budapest: OSIRIS KIADÓ
- WILSON, M. S. - LIU, J. H. (2003): Social dominance orientation and gender: The moderating role of gender identity. *The British Journal of Social Psychology* Vol. 42. No. 2. pp. 187-198.
- DEREX Index: <http://www.riskandforecast.com/post/in-depth-analysis/back-by-popular-demand-411.html>

Zsolt Péter

A 2010-es médiatörvény társadalmi visszhangjai¹

Többszöri kísérlet után megszületett a rendszerváltás utáni második médiatörvény Magyarországon. Komoly vihart kavart, s nagyobbat nemzetközi szinten, mint idehaza. Mi vezetett ezekhez a konfliktusokhoz az Európai Parlament politikai tagozódásán kívül, milyen szándékok és milyen hazai tapasztalatok előzték meg a 2010-es médiatörvényünk? Ezeket a kérdéseket tárgyaljuk, foglalkozva a médiatörvény körül kialakult diskurzusokkal és közvéleménnyel, bemutatva a diskurzusok feldolgozása kapcsán használt kettős kultivációs elemzést.

I. Előzmények

I. 1. Médiaháborús előzmények

Az 1996-os első médiatörvény egy jogon kívüli állapotot zárt le. A korábbi beidegződéseket is kénytelenek voltak átalakítani, gondolunk itt arra, hogy bármilyen személyi vezetés vagy tartalmi, műsorstruktúrával kapcsolatos nézeteltérés felmerült, azt már nem utcai tüntetésekkel, értelmiségi petíciókkal, médián belüli nyilvánosságra hozott méltatlankodásokkal lehetett megoldani, hanem a törvény szerinti választott emberek érdekartikulációja által. Gyakorlatilag ez is volt az egyik eredménye a törvénynek, s mondhatni a társadalmi fejlődésnek is egy jó indikátora, hogy háború helyett elég-e a tüntetés, tüntetés helyett elég-e a tárgyalás. A korábbi állami média nem volt képes garantálni azt, hogy a benne megjelenő legitimációja ne váljon kérdésessé, ennek megfelelően meg is kérdőjelezték ideiglenes elnökeit, műsorstruktúráját, az ott dolgozók alkalmasságát stb. A 96-os médiatörvény, ha nagyon nehezen is született meg, civilizációs sikertörténet volt, és következményei is pozitívak voltak. Megszületett az állami médiumokból a közszolgálat (a kettő közti különbség az, hogy nem a

¹ E cikk „A médiatörvény kettős kultivációja I-II” című írás rövidített változata. <http://meltanyossag.hu/node/1719> (utolsó letöltés: 2011. augusztus 2.)
A médiatörvény letölthető: http://www.complex.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1000185.TV

kormány közvetlen irányítása alatt működtek az új intézmények), és 97-től beindultak a kereskedelmi csatornák. (Sükösd 1992; Bajomi-Lázár 2001; Zsolt 2005)

I. 2. A 96-os médiatörvény társadalmi megítélése

A médiatörvény-alkotási megbízások ugyan a köztes időszakban folyamatosan voltak, de a parlamenti erőviszonyok miatt igazán esélye annak, hogy ezek realizálódhatnak nem lévén, eleve gondolat kíséretnek készültek, viszont radikális vagy akár eredeti gondolat kíséretetek is megjelentek bennük (mint például az, hogy a közszolgálati médiából teljesen elhagyandó reklám, vagy hogy nincs is szükség közszolgálati médiára, csak egy pénzosztó központra, amely a közszolgálati tartalmakkal versengőket támogatja stb.).

Ezeknek az inkább tudományos értékű munkáknak mégis komoly befolyásuk lett a 2010-es törvényre, hiszen bizonyos javaslatok – hogy úgy mondjam – „a végül is bármilyen struktúrát fel lehet építeni” politikai lelkiállapotnak ágyaztak meg. Bejárhattunk volna ugyanis ezek nélkül egy egészen más utat is. Elemezhattuk volna, hogy a 96-os médiatörvényben mi nem stimmel, nézhettük volna, hogy milyenek a külföldi példák, és törekedhattunk volna arra, hogy egy minél kevésbé kirívó, minél inkább EU-konform médiatörvényünk legyen, mely ugyanakkor megoldja a meglévő problémáinkat. A meglévő törvény csiszolása politikailag mindig könnyebben járható lett volna, mint egy új létrehozása, de ezzel a lehetőséggel senki sem foglalkozott. Akadt ugyan némi jogharmonizáció az EU-val (pl. 2002-ben), de ezek rendre késtek a parlamenti kompromisszumkötési nehézségek miatt. (Gálik – Polyák 2005)

A holdudvarok felé történő megrendelésen kívül egy sokkal fontosabb oka is volt annak, hogy nem a meglévőt akarták megreformálni: nevezetesen az, hogy a 96-os médiatörvényt már első pillanattól fogva érték olyan támadások, hogy az úgy rossz, ahogy van, hogy már létrehozása pillanatában idejétmúlt (utaltak itt a digitalizációra, amely azonban még e sorok írásakor is botladozik). A valóság azonban sokkal inkább az, hogy a 96-os médiatörvény azért nem működött, mert nem tartották be, azokat a szabályozásokat pedig, amelyek az élet átalakulása miatt váltak problémás előírássá könnyen meg lehetett volna változtatni. Ilyen lehetett volna például a kiegyensúlyozottság megkövetelésének átalakítása, melyet a kábeltelevíziók a maguk politikai beállítódása miatt úgysem vettek komolyan. Itt nyilván módosítani lehetett volna, hiszen az elvárás szűkíthető a hírekre, vagy még onnan is elhagyható és igazítható bizonyos nézettségi-hallgatottsági küszöbökhöz. Vagy mondható az,

hogy a kereskedelmi elektronikus szolgáltató bármit tehet, ahogy a lapok is, amiben viszont közpénz van az nem stb. A meglévő médiatörvény tehát alakítható, igazítható lett volna a változó helyzethez, ám a kezdetektől fogva meglévő hangok, melyek szerint valami gyökeresen új kell, mert a meglévő alapjaiban rossz, voltaképp megágyaztak a radikálisan új törvénynek.

1. 3. A 2008-as médiatörvény-tervezet és annak hatása

Az előzmények ismertetésében kicsit részletesebben érdemes foglalkoznunk a 2008-as törvényalkotási kísérlettel. Ez volt ugyanis 12 évvel az első törvény után az a következő grádics, amely majdnem megvalósult.

A 2008-as médiatörvény-tervezet magán viselte a modernizáción kívül a radikális újragondolást is, s a korábbi kísérletekkel szemben a Parlament elé is került. Igaz, főlösképpen került oda, mert addigra a kormányzó párt képviselőinek se tetszett, de legalább annyit elmondhat magáról, hogy a legtovább jutott. Ugyanakkor igen tanulságos az, hogy mi alakult ki körülötte és hogyan, mert valószínűleg szintén alapvetően meghatározta a későbbieket.

A 2008-as médiatörvény azért jutott messzebb, mint a korábbiak, mert nem az egyik vagy másik politikai tábor szakértői stábjá hozta létre, hanem sokkal inkább a politikai alkuk kompromisszuma. Ám olyan politikai alkuké, melyek logikáját, okát, és magyarázatát maguk a pártok, de még a képviselőik sem tudhatták. Nem nyílt vita, hanem néhány vezető politikus körébe tartozó döntés eredménye lett, s aztán ezt adhatták oda kodifikációra olyan jogászoknak, akik igyekeztek a megrendelői elveknek-elvárásoknak megfelelni. (A szövegezésből megítélhetően valószínűleg versenyjogban jártas jogászoknak, s nem a médiajog szólásszabadság biztosításához értő jogászoknak.) Ugyanakkor az elveket az ellenzékben lévő FIDESZ diktálhatta. Erre utaltak a nemzeti érzületet előtérbe helyező szempontok, s az irányítás egyszerűsítése (pl. közszolgálati tévék és rádiók kuratóriumainak összevonása), a választadás jogának beemelési kísérlete, a médiaellenőrző intézmény nyomozói jogkörökkel való felruházása, stb. Hogy miért mentek olyan szabályozási módokba bele azok a pártok, amelyek a sajtó autonómiáját korábban mindig is hirdették (MSZP, SZDSZ, s ekkor már az MDF)? Arra a 2010-es választások után már nem nehéz megtalálni a választ. Az SZDSZ teljes mértékben kimerült, az MSZP pedig azt gondolhatta, egy akkor tető alá hozott médiatörvény, mely garantálja a két nagy párt ellenőrzésben és pénzelosztásban való szerepét még mindig jobb, mintha ez a felosztás se történne meg. (A kisebb pártok, civilek, szakmai szervezetek stb. teljes

kiszorulása már az MSZP-t nem foglalkoztatta, de az SZDSZ-t, az MDF-et és a KDNP-t sem.)

A 2008-as tervezet első variációja homályos maradt a tekintetben, hogy maradnak-e egyáltalán intézmények, melyek finanszírozással garantáltan végezhetik közszolgálati küldetésüket. S ha maradnak, miért nem foglalkoztathatnak külső cégeket, alvállalkozókat? Nem volt az sem biztos, hogy jobban tudjuk-e mint korábban, hogy mi egyáltalán a közszolgálati küldetés vagy hogy ezt ki mondhatja meg. E kérdésekben kirobbant viták azt mutatták, hogy az intézmény léte továbbra is fontos kell, hogy maradjon. A reklám témában sem történt radikális átalakítás, de számos ötlet viszont előremutónak bizonyult. Ilyen a kisebb vagy nagyobb lefedettség és az ezzel kapcsolatos felelősségek, kiegyensúlyozások jogi garanciája. (Itt vita bontakozott ki arról, hogy miképp határozza meg a törvény azt, hogy ki számít kisebbnek, illetve akörül, hogy ezt ki definiálja majd. A tervezetben erre hatóság volt kijelölve, mások a tudományra tolták volna át ezt a jogkört, hiszen a nézettségi módszerek állandóan változnak.) Megjelent a termékelhelyezés szabályozása és sok más olyan szabály, ami valóban hiányzott már a '96-os hatályban lévő törvényből.

A 2008-as bukását valószínűleg két dolognak köszönhetette. Az egyik, hogy megpróbáltak belecsempészni olyan újságírói szabadságot korlátozó intézkedéseket, melyekkel a fejlett világ épp szembe haladni látszott (ezeket ráadásul az új hatóság jogkörébe vonták volna), a másik, hogy a FIDESZ rájöhetett: nem szükséges neki paritásos médiafelügyeletet kialakítania majd az MSZP-vel a választások után. Az egyik ideológiailag roppantotta meg a törvénytervezetet – hiába finomították ezt benne elfogadhatóra a későbbiekben –, a másik a politikai motivációk szétesését eredményezte. Ideológiai szempontból a forrás kiadása a médiahatóság kérésére lett volna az egyik rendteremtő elképzelés, ami akkor nemzetközi elítélő visszhangot váltott ki, s így erősödött fel aztán az itthoni is. (A harmadik verzióban gyomlálták ki a problémát teljesen azzal, hogy a szerkesztő az átadott dokumentumokból törölhette a forrása nevét, de itt sem mondtak le arról, hogy a Médiahatóság nyomozóhatóság is legyen. /2008 dec. 23-i harmadik verzió 105.§-a például még mindig a Médiahatóság általi házkutatásról szólt, igaz, már annak indoklását tette kötelezővé/.)

Az első, ami következik 2010-re a megszületett új médiatörvényre 2008-ból az, hogy a társadalmi egyeztetés inkább akadály, hiszen annak kapcsán lett kiemelve a forrás kiadásának médiahatósági problémája. Ugyanakkor lehetett volna ebből tanulni úgy is, hogy bármi nagyon kényes kerül be a javaslatba, annak útja előbb külföld, az ottani lejáratódás után pedig a hazai pártok kivonulása következik majd be. Mégsem ezt a következtetést

vonta le a választásokon kétharmados többséget szerzett FIDESZ, hanem épp az ellenkezőjét: „amint kiszélesedik egy téma a kritizáló hangok kezelhetetlenné válnak, tehát nem szabad hagyni, hogy idő előtt a tervezet nyilvánosságra kerüljön”. Ezért történhetett az, hogy 2010-ben a betérjesztő nem a kormány volt, hanem egy képviselő (maga Rogán Antal a papíron neki tulajdonított egyéni indítványát ugyanakkor sosem kommentálta a nyilvánosságban), s így a törvényben előírt társadalmi egyeztetésekre sem volt jogilag szükség. Már a 2008-as is politikailag minimalizálni akarta a külső beleszólás lehetőségét, ezért tették nyilvánossá 2007 karácsonykor. Nem tüntették fel a törvényjavaslat szerzőjét, nem egyeztettek előzetesen a pártok által kijelölteken kívül senkivel, vagy ha mégis, akkor csak a nagy kereskedelmi televíziókkal, akik el is fogadták, hogy közszolgálati tartalmat előállítaniuk többé nem szükséges. Az öt parlamenti párt konszenzusát élvező törvény nyilvános vitája a Parlament egyik kis termében zajlott, ahol jogvédő szervezetek és médiaszociológusok (pl. e sorok írója) elmondhatták kifogásaikat, melyeket a helyszínen meghallgattak, de nem is kommentáltak. Mindez egy intenzív levelezés lezárásaként történt, melyben bárki részt vehetett, akinek a törvény szövegéhez hozzáfűznivalója volt. Mégis itt nevezhető cinkosnak minden pártvezetés, amelyik elindult azon az úton, hogy saját érdekeikkel ellentétesnek tartotta a társadalmi konzultációt, s belement ennek minimalizálásába.

Szociológiai értelemben megállapítható ezek után, hogy a magyar társadalom elitje nem tudja, miként lehet végigvinni egy társadalmi párbeszédet, nincsen meg az ehhez a szükséges technikai tudása, ezért az átél kudarckra olyan válaszokat ad, ami kikerüli az egyeztetéseket. A kétharmados győzelem tulajdonképp csak betetőzte az egyeztetések minimalizálására törekvő folyamatokat, s mindezzel szembe a hatékonyság eszméje került.

I. 4. A 2010-es törvény előzményei

A 2010-es médiatörvény nyilvános civil egyeztetéséről már azért nem tudok beszámolni úgy, ahogy a 2008-asról, mert 2010-ben már nem is volt ilyen. Parlamenti vita volt, törvénybemutató szakmai konferencián szintúgy (2010. nov. 23-24. Club Tihany),² médiumok, szervezetek képviselőinek szerepeltetése is, csak épp nem volt világos az, hogy ezek a szervezetek hol és miképp szólhatnak bele a törvényalkotási folyamatba. Készen megfőzött

²<http://korrektura.hu/> (utolsó letöltés: 2011. augusztus 2.)

éltél táltak elébük, ugyanakkor olyan menetben, amelyben ellenvéleményeiket csak politikai nyomásgyakorlással juttathatták volna kifejezésre, s nem szakmai partnerként. Nem bevonták a „főzésbe” az érintetteket, hanem igyekeztek megegyezni velük a készítélt, s ehhez „jobb” módszereket találtak, mint 2008-ban. A fentebb említett rendezvény előtt egy nappal küldték ki az elkészült médiatörvényt, hogy arról aztán másnap beszélgessenek a résztvevők...

Az eljárásmenet szerint először megjelent egy „médiaalkotmány”-nak nevezett általános szöveg, melyet a Parlament hamarosan el is fogadott. Ez az „alkotmány” hol igen részletes kérdéseket boncolt (pl. a tényfeltáró újságíró hogyan védendő meg a hatóság zaklatásától), hol meg olyan fontos kérdések sem kerültek bele, mint hogy miképp is lesz független a politikától a közszolgálati média elnök-igazgatója.

A médiaalkotmány megállapításai elvben kötelezték volna a médiatörvény alkotóit, valójában azonban semmi ilyen logikai kapcsolat nem valósult meg, s bizonyos tekintetben azt lehet mondani, hogy ez nem is lett baj. Nevezetesen a tényfeltáróknak olyan jogosítványokat biztosítani (megfigyelés, lehallgatás stb.), amelyeket csak rendőröknek és a nemzetvédelmi szolgálatoknak szokás adni bírói engedélyre, nem is lett volna kívánatos. Szociológiai szempontból a professziók világos szabályainak elválasztása jelent csak előrelépést, nem pedig az, ha ezeket a határokat elmoszuk. A médiaalkotmány tehát szakmailag átgondolatlan, hiányos, és túlkomplikált volt. Akadt olyan szerveződés (civiliek által létrehozott Nemzeti Média Kerekasztal), mely azért nem akarta a társadalmi vitára bocsátott médiaalkotmányt észrevételezni, mert gumicsontnak tartotta, és ezért csak az eljárásra reflektált.³ Közben ugyanis a közszolgálati igazgatóválasztások technikái, az új hatóság jogkörei, feltöltésük módja, az intézmények finanszírozására vonatkozó szabályok, és még egy sereg szabályozás a parlamentben megszavazásra került - a médiaalkotmánytól és a médiatörvénytől függetlenül.

A Fidesz által hozott jogszabályok mindenfajta társadalmi, szakmai, munkavállalói egyeztetések nélkül összevonták a három közszolgálati televíziós csatornát, és ezzel egy közös munkáltatói bázist jött létre, melynek neve Műsorszolgáltatás-támogató és Vagyongkezelő Alap lett.⁴ Ideológiaként is elhangzott az egymással való versenyeztetés értelmetlensége. (89 után még a versenyt akarták bevinni a közszolgálatba, mert ettől minőségi javulást

³<http://www.nemzetimedia.hu/hireink/a-mediaalkotmanyrol> (utolsó letöltés: 2011. augusztus 2.)

⁴<http://www.mtva.hu/> (utolsó letöltés: 2011. augusztus 2.)

reméltek, 2010-ben a versenyt akarták az egészsből kivenni, mert ettől ekkor gazdaságosságot vártak.)

Amiben a FIDESZ a leginkább bízott saját ítélőképességében az az, hogy az új médiatörvény helyes választ talál a korábbiakban felmerülő problémákra, és ez nem lett volna más, mint a társadalmi érdek. A 96-os a függetlenségre koncentrált, a függetlenséget a politikai kiegyensúlyozással igyekezett megteremteni az ellenőrzés és a közszolgálati működtetése terén. Ezek ideig-óráig működtek is, miközben például a gyermekműsorok eltűntek. Ráadásul aztán ezek a politikai kiegyensúlyozások is zsákutcába kerültek - s mindegy is mikor melyik párt miatt. Volt, amikor épp a FIDESZ miatt lett csonka a kuratórium, mely a közszolgálati médiumok kvázi tulajdonosa volt, s volt, amikor épp a Fidesz volt a szenvedőalany, mert kuratóriumi helyét „előzékenyen” az MDF foglalta el. A bűnbak a jogszabály maga lett. A működés is fontosabb lett, mint hogy ki, kit nevez ki és hogyan (ezt mondta ki az Alkotmánybíróság is 22/1999. /VI. 30./, amikor a csonka kuratóriumot bár jogsértőnek találta, de a működés szempontjából legitimnek).

Ezekkel a példákkal arra szeretnék utalni, hogy számos előzménye volt annak is, hogy a kiegyensúlyozás, a versenyeztetés, a civilek szerepeltetése lejáratodjön, s mindezekről a Fidesz azt gondolhassa: nem csak szakítania lehet, de szakítania is kell velük. A kétharmados társadalmi felhatalmazás ilyen formán nem csak lehetőségként, de kötelességként is jelent meg arra vonatkozóan, hogy ne legyenek többé elnök nélkül (ettől kezdve igazgatók nélkül) a közszolgálati médiumok, s hogy tudják azt is, mi a teendőjük. A „közérdek előrébb való, mint a függetlenség garantálása” eszme már csak azért is meggyőző lehetett, mert maga a függetlenség garantálása minden próbálkozás ellenére is kudarcot vallott. De valóban kudarcot vallott a függetlenség? Mi az, ami miatt ezt bárki ilyen határozottan állíthatja?

A közszolgálati média függetlenségét nemcsak hogy deklarálták a 96-os törvényben, Alkotmány Bírósági határozatokban,⁵ nemcsak hogy ez alapján igyekeztek a politikai kontrollt megteremteni, de ezt várták az újságírói etika fejlődésétől is. Külön kutatórészleg jött létre (Médiafigyelő Szolgálat) az ORTT-n belül, ami későbbiekben aztán az interneten is nyilvánosságra hozta a politikai megszólalások arányait. Külön Panaszbizottság jött létre, amely az egész magyar médiapaletta számára a panaszok kapcsán állást foglalt arról,

⁵<http://mediajogfigvelo.hu/index.php?do=a&id=964> Pl. 47/1994-est ld.:

<http://isz.mkab.hu/netacgi/ahawkere2009.pl?s1=&s2=&s3=&s4=&s5=&s6=&s7=telev%EDzi%F3&s8=&s9=&s10=&s11=Dr&r=5&SECT5=AHAWKERE&op9=and&op10=and&d=AHAW&op8=and&l=20&u=/netahtml/ahawui/ahawkere.htm&p=1&op11=and&op7=and&f=G> (utolsó letöltés: 2011. augusztus 2.)

hogy valóban korrektül járt-e el egy műsor az érdekelt felek meghallgatásában. A Panaszbizottság, vagy a Médiafigyelő Szolgálat jelentéseiből nyomon követhetők a híradók kiegyensúlyozottságai. Nem mintha ne lehetne kijátszani az ilyesfajta méréseket, de mégis támpontot adtak. A kiegyensúlyozás története nálunk úgy alakult, hogy először az objektivitás alá rendelődték (azaz nem gondolták azt, hogy ez kvótázható), később a francia modellt vettük át (melyben igyekezni kellett 30%-os kormány, 30%-os kormánypárt, 30%-os ellenzék, és 10% parlamenten kívüliek megszólaltatása, szerepeltetése, beszámoló készítése - szabályhoz).

A függetlenség filozófiája tehát egyáltalán nem biztos, hogy csődöt mondott, csak mindig válságban volt. De mindig válságban van ez minden demokratikus társadalomban. Épp az a lényege, hogy az elv megvalósulásának hiányáért mindig éles kritikát kap a média - különösen a közszolgálati. Ugyanakkor a közérdek szolgálatának filozófiája koránt sincs kidolgozva. „Közérdek lehet amit az emberek többsége akar, vagy ami az emberek érdekeiben közös, vagy ami a demokratikus döntéshozatal végeredménye, vagy amiről az uralkodó értékrend vagy ideológia azt mondja.” (Galik – Polyák 2005:24.) McQuail a hosszabb távra tervezett társadalmi jólétből tartja levezethetőnek. (McQuail 2003)

Hazai részről végképp nincs erről közmegegyezés. Hogy csak egy példát említsek, közérdeknek nevezhetjük a médiában megnyilvánuló vendégszeretetet (Silverstone 2010), de azt is, ha bezárkózunk. Általában mindenki az előbbi mellett foglalna állást, mert a külföldi turistákra asszociálna a vendégszeretet kapcsán, de más a helyzet, ha a kisebbségekre, a kultúránktól idegen másságra, vagy ha a multinacionális cégek iránti vendégszeretetről beszélünk. Silverstone Médiaerkölcs című könyvében például a másság beengedését a médiába alapvető erkölcsi feltételnek tartja ahhoz, hogy a médiapolisz helyesen működjön - ám ezzel aligha értene egyet minden hazai értelmiségi. Van, aki nálunk azt állítaná, hogy a közérdeket például az szolgálná, ha a Hit Gyülekezete több szerepet kaphatna a közszolgálati televízióban, a másik pedig épp azt, ha a Hit Gyülekezete elsorvadna Magyarországon, és a hívek visszatálnának a történelmi egyházakhoz.

Háborús állapotokban más a közérdek, mint békeidőben, gazdasági válságkor más, mint amikor jól prosperál a világ. Végül is oda lyukadhatunk ki, hogy az angol BBC találta meg eddig a legjobb azt, hogy miként is szolgálhatja a közérdeket. Ott nem egy megváltoztathatatlan értékrendről van szó. Volt, amikor például a sztenderd angol nyelvhasználat számított közérdeknek, ma inkább a különböző etnikumok eltérő angol használatú szerepeltetése. Volt, amikor a háborús győzelem elősegítése (Churchill II.

világháború) és volt, amikor a kormány háborús erőfeszítéseinek kritizálása (Thacher Falkland). A BBC közérdek megközelítésének rugalmassága épp abból következik, hogy nem az uralkodó politika mondja meg, hogy mi a közérdek: vagyis a közérdek megszületésének útja, módja, feltétele épp a média autonómiája. Ez viszont azt jelenti, hogy épp nem egymással szembehelyezhető érték a függetlenség és a közérdek. A közérdek hatalom általi diktálása sokkal inkább a diktatúrák sajátja. Szingapúr, Kína, a volt Szovjetunió, vagy akár a szocialista Magyarország médiaviszonyaiban sok demokráciánál jobban megvalósult és ma is megvalósul a közérdek megjelenítése. Ezekben az országokban ugyanis visszafoghatják a bulvárt, nem terjed el a magánélet kommunikációs stílusa a nyilvánosságban, és ha politikai téren nem is, de kulturális vonatkozásban jobban garantálhatják akár a sokszínűséget is.

A médiatörvény-alkotási folyamat kormánytól független, de jobboldali értelmiségieket is magába foglaló összegzését egy 2011. júniusi konferencia zárta.⁶ Legalábbis ennek a konferenciának bevallottan is az volt a szándéka, hogy leltárt készítsen a korábbi 20-25 évről. Ezen konferencia tapasztalatai alapján úgy vélem, az elkövetkező két évtized alighanem legfontosabb kérdése az lesz a számunkra, hogy miként szolgálható a közérdek, miként függhet össze ez a társadalom fejlettségével, az intézmények autonómiájával, kultúrájával, és a politikai befolyással. Nem tudjuk még, hogy a politikai függetlenséget elérő piacilag stabil szolgáltatók hogyan vehetők rá a sokszínűségekre, a sokszínűséget inkább garantálni tudó közszolgálat pedig miképp lesz majd a politikától független.

II. Nemzetközi következmények, hazai törvénymódosítások

II. 1. A vártnál nagyobb nemzetközi reakció

Az európai uniós elnökség egybe esett a Fidesz-kormányzás kezdetével. Tulajdonképpen ez az egybeesés erősítette fel a nemzetközi visszhangokat, mert minden szem Magyarországra szegeződött. Ma már tudjuk, hogy az országimázs lehetőségeit akkor tudja maximálisan kihasználni

⁶<http://muosz.hu/cikk.php?page=mozaik&id=3051&fo=2&iid=0> (utolsó letöltés: 2011. augusztus 2.)

egy elnöklő ország, ha unalmas belpolitikai életet él ez alatt a félév alatt. Ilyenkor a házigazdának illik a családi problémáit nem megmutatni a vendégeknek. Ám a Fidesz tudatosan vagy nem tudatosan nem ezt az utat választotta. Talán még abban is reménykedhetett, hogy épp mert elnök, több mindent megtehet, mert a hazai ellenzék nem fog emiatt olyan hangos kritikába, mint ha épp nem volnánk vendéglátók. Bénultsággal is fogadta a médiatörvény-tervezetet az ország, például azért, mert nem tudott mit kezdeni az új eljárásmenettel, melyben kikerülhetőkké váltak az érdekegyeztetések (s azért is, mert épp komoly választási vereséget szenvedtek). A baloldal a panaszait inkább nyugatra juttatta ki, véleményformáló lapokhoz épp úgy, mint az uniós parlamentnek. Itt váltott ki a törvény viszont a vártnál sokkal erősebb reakciót, és hatott vissza aztán Magyarországra is - például tüntetés formájában.

1. ábra. EP képviselők tiltakozása a magyar médiatörvény ellen
 Forrás: http://hvg.hu/itthon/20110216_eu_mediatorveny_modositas

Az Európai Unió figyelme más miatt is Magyarországra terelődött. A bankadó bevezetése külföldi lobbizásokat sértett. Ugyanakkor nem mondható, hogy az Unió bürokratikus szervei hagyták volna magukat politikailag befolyásolni. Megfelelő idő és tanulmányozás után csak azokban a kérdésekben kényszerítették ki a médiatörvény korrigálását, melyben arra kompetenciájuk nyílt. Ezért aztán a legfontosabb kérdésben, azaz a közszolgálati média kormány ellenőrzésének parlamenti befolyásába nem szóltak bele. A Nemzeti Média és Hírközlési Hatóság (NMHH), az Országos Rádió és Televízió Testülettel (ORTT) szemben, melynek jogutódja, kizárólag Fidesz delegáltakból áll, és 9 évre szól a kinevezésük.

II. 2. Az EB határozatai és a végső törvénymódosítások

Annak oka, hogy a hatóság visszaállamosítása miatt fel sem merülhetett a „formális szerződésszegési eljárás” Uniós büntetése az, hogy számos EU-s országban lehetőség van a közszolgálati média kormányzati irányítására, s nem született eddig ezzel kapcsolatos egységes irányelv. Először három, majd a végén négy témakörben foglalt állást az Európai Bizottság, melyeket, ha nem teljesítettünk volna, a szerződésszegési eljárás következményeit is viselnünk kellett volna (de a kívánalmaknak az ország jogszabály módosításokkal eleget tett).

Ezek a következők témákat érintették:

1. kiegyensúlyozási kényszer,
2. regisztráció,
3. határon kívüliek büntethetősége,
4. kisebbség-többség burkolt vagy nyílt megsértésének tilalma.

A törvény a kiegyensúlyozottsági kötelezettséget meg kívánta tartani a 96-os gyakorlatból, sőt szerette volna kikényszeríteni az új médiafelületekre is. Konzervatív oldalról régi ötlet a válaszadás joga (lex-Pokol, lex-Répássy,)⁷ ehhez az etikai ideológiához illeszthető a kiegyensúlyozás. Ám épp ez az, mint ahogy azt korábban írtuk, ami az elektronikus médiafejlődés során kikényszeríthetetlennek bizonyult. Egyes televíziós szerkesztőségek kezdtek olyanná válni, mint az újságok, amelyek történelmük során maguk döntötték el, hogy milyen mértékben törekednek a kiegyensúlyozottságra.

A végleges megállapodás szerint csak az országos sugárzású adóknál elvárható a kiegyensúlyozottság. A törvény hatályba lépése után az első eset, melyben valaki a Népszabadságot panaszolta be a Nemzeti Média és Hírközlési Hatóságnál jól mutatja, hogy valóban korlátozva maradt a kiegyensúlyozással kapcsolatos panasz lehetősége, és az EB ajánlására megváltozott a gyakorlatban is a törvény. A Népszabadsággal szemben benyújtott panaszt a hivatal elutasította arra hivatkozva: lap lévén nem vizsgálhatja az esetet.⁸

A regisztráció esetében a problémát az jelentette, hogy annak elfelejtése büntethető lett volna, s meg kellett volna előznie a médiaszolgáltatást. A regisztrációnélküliség ezért anyagi kockázatot jelent, s

⁷<http://www.jogiforum.hu/publikaciok/90> (utolsó letöltés: 2011. augusztus 2.)

⁸<http://www.jogiforum.hu/hirek/25827> (utolsó letöltés: 2011. augusztus 2.)

ma is kérdéses, hogy a jogszabály alapján a regisztráció megtagadása megteremti-e a jogon kívüli állapotot. Remélhetőleg azonban a hatóságnak nincs mérlegelési jogköre arra vonatkozóan, hogy regisztrál-e valakit, ezért aztán nem is ebben, mint inkább abban kellett „visszavenni” a törvényen, hogy ki köteles regisztrálni. A magyar parlamentben főleg az LMP részéről számtalan kritikus felszólalás érkezett a blogok regisztrációs kötelezettségének értelmetlenségéről. Ezeket a kormány nem vette akkor még figyelembe. Később úgy döntött, hogy csak azok a honlapok regisztrálandók, melyek üzleti tevékenységet folytatnak. Egy blogon is lehet reklám, ettől kezdve regisztrálendő. A szabályozás tekintetében a magyar kormány kétségkívül élenjár abban, hogy az internetes felület és a hagyományos média integrálódik, ezért minél több közös szabály vonatkoztatható rájuk. Más műsorszóróknak, újságoknak (kivéve kampánybrosúrákat és szórólapokat) már korábban is volt regisztrációs kötelezettsége.

A határainkon kívüliek büntethetőségének visszavonása annyit jelentett, hogy a kormány lemondott arról, hogy a külföldi telephelyű, de Magyarországot elérő tartalmak esetében büntetést szabjon ki, ha esetleg azok a hazai törvényeknek nem felelnek meg. A törvényalkotót, az az elképzelés hajthatta, hogy semmit nem ér egy szabály, ha az nem kikényszeríthető. Másfelől azonban nem volt érthető a törvény, hiszen mi alapján kényszeríthető ki a büntetés, ha azt a másik ország hatósága nem hagyja jóvá? Országok közti konfliktusokat eredményezhet, ha be kívánunk avatkozni más országok törvényeibe, és a sajátunkat rájuk kiterjeszteni. Az európai irányelv szerint a „származási ország elve” annyit tesz, hogy mindenkire annak az országnak a törvényei vonatkoznak, ahol van. A magyar médiával a társadalmi érdekek szempontjából foglalkozó amiatt is jogosan aggódhatott, hogy ha a környező országokhoz képest jóval szigorúbb reklámszabályokat, gyerekvédelmi szabályokat, agressziót korlátozó szabályokat stb. vezetünk be semmit sem érünk ezekkel: a műsorszolgáltató telephelyét külföldre teszi, aztán adóit is oda fizeti.

A kisebbség és a többség megsértésének büntethetőségére a Népszabadság szerkesztősége figyelt fel, s fordult aztán az Alkotmánybírósághoz. Valószínűleg megtörtént a külföld tájékoztatása is e témában, és ezért – vagy akár maguktól is – ezt a pontot is beemelte az Európai Bizottság médiaügyekért felelős biztosa, Neelie Kroes a kifogásolandók közé (amit ezért aztán végül a gyűlöletkeltés és diszkrimináció tilalmára változtattak). Könnyű belátni, hogyha sem a kisebbségről, sem a többségről sértő dolgot megírni nem szabad, akkor senkiről és semmiről nem szabad sértő dolgot írni, hiszen mindenki vagy egyik, vagy másik kategóriába sorolható. Más azonban a „gyűlöletkeltés”, és más a „sértés”. Az eredeti

magyar jogszabály sértette volna az Európai Alapjogi Charta 11. cikkelyét, mely a szólásszabadságot tárgyalja.

Hogy miképp is jutott a hazai politikai elit egy ilyen nyilvánvalóan sajtószabadságot sértő törvényalkotáshoz, ahhoz évtizedekre kell hátratekintenünk. A történet úgy kezdődött, hogy a baloldal és a liberálisok egy része rendre korlátozni akarta a gyűlöletbeszédet, mert úgy vélték: először engedik kiszabadulni a szellemet a palackból, aztán jön majd a tettlegesség. A liberálisok másik része úgy vélte, hogy az őrült beszédet nem kell korlátozni – John Stuart Mill szerint még haszon is származik belőle – de legalábbis az őrült beszéd antitézise a józan és felelősségteljes nyilvánosság, amely úgylis helyére teszi a szélsőségeket.

Erre a baloldalon belüli vitára érkezett válaszként: „rendben, a szélsőséges beszéd nem helyénvaló, de nem ugyanilyen probléma-e –ha nem nagyobb–, amikor a magyarságot ócsárolják?” „Elég a kettős értékrendszerből, védjük meg a magyarságot is!” – mondták. (Hasonló ez ahhoz a helyzethez, mikor a baloldal csak a horogkeresztet tartotta elfogadhatatlan jelképnek, míg a konzervatívok a vörös csillagot is.) A magyarság pedig a többség, tehát akkor ne lehessen bántani se a kisebbséget, se a többséget. Valahogy így születhetett meg a fenti passzus, melyet aztán a kormány a hazai kritikákra nem is akart a maga szövegezésében javítani, és az EB külföldi segítsége terelte vissza a helyes mederbe.

III. A médiatörvény diskurzusainak megjelenése a médiában

III. 1. A 2010-es médiatörvény „kettős kultivációs” vizsgálata

A következőkben át is kanyarodnánk arra, hogy milyen érvek jelentek meg, és milyen típusú viták zajlottak a médiatörvény kapcsán. Nem a médiumokat próbáljuk etikailag minősíteni a tekintetben, hogy körültekintőek voltak-e tájékoztatásban, az érvek ütköztetésében, a pódium szerepben stb., csupán forrásként használjuk őket az érvek összegyűjtésére.

Volt a kutatásunk során egy másik forrás is, és ez a közvéleményé. Ahol közvélemény-kutatási adatokat tudtunk szerezni, ott ezeket is felhasználtuk annak érdekében, hogy összehasonlíthassuk a médiában megjelenő értelmiségi elit diskurzust a társadalomban megjelenő

véleményekkel. Mindez módszertanilag egy korábban kidolgozott elv nevében történt, melyet *kettős kultivációnak* neveztünk el. A kettős kultivációs kutatásokban⁹ arra a kérdésnek a megválaszolására teszünk mindig kísérletet, hogy milyen különbség figyelhető meg a fenti és a lenti valóságértelmezésben, véleményalkotásban, s hogy a kettő miként is hat egymásra. (A „fenti” és „lenti” meghatározása mindig nehézségekbe ütközik, és esetenként külön kidolgozandó, hogy az adott témában mit tekinthetünk ilyennek. Ezúttal a médiában megjelenő politikai, szakértői, és civil értelmiségi megnyilvánulásokat tekintettük „fentinek”, a közvélemény-kutatási adatokat „lentinek”).

A kettős kultivációs kutatásoknak véleményünk szerint az kell, célja legyen, hogy a nyilvánosság mozgását jobban fel tudjuk térképezni, hogy a közvélemény rövidebb és hosszabb változásait a hétköznapi élet diskurzusában és a professzionális diskurzusban is le tudjuk írni. Ez önmagában is egy komoly tudományos kihívás. (Angelusz 1983, 1991) Olyan modellek használhatók itt, mint az elhallgatási spirál (Noelle-Neumann 1980), az alvó hatás (Hovland 1949), a kultiváció (Gerbner 1969), a közvélemény manifeszt és látens funkcióinak feltérképezése. (Noelle-Neumann 1992; Zsolt 2004) Újra beépíthetők a modellbe azok az eredeti meglátások, melyek szerint a véleményvezéreket külön kell vizsgálnunk, ha arra vagyunk kíváncsiak hogyan alakul a közvélemény. (Lazarsfeld 1948, 1957) A kettős kultiváció ugyanakkor Gerbnerrel szemben már nem a médiacsomagolásra összpontosít, hanem az információ feldolgozására (azaz a küldőn kívül a befogadói oldalt is vizsgálja, és ennek elemzésére vállalkozik - mint a gratifikációs kutatások általában). (Babocsay 2003)

Mintavételünk 2010 novemberétől 2011 májusáig tartott, s addig kísértük figyelemmel a 168 óra, a Heti Válasz, és a Demokrata heti lapok, a Népszabadság, és a Magyar Nemzet napilapok, az ATV, A Hír Tv, az Echo Tv, és az MTV, valamint az Origo és a nepszava.com híradásait. Volt ahol teljes adatabázist sikerült elkészíteni, másutt csak a közvéleményt befolyásoló diskurzusokra és vélemények kiemelésére fókuszáltunk, sőt olykor más médiumokból is fontosnak tartottuk beemelni néhány tartalmat. Különösképp hét dimenzióra koncentráltunk, melynek az volt az oka, hogy a diskurzusvizsgálatunkat menet közben érdemes volt ráépíteni a 2011. januári Medián közvélemény-kutatására, mely az alábbi 7 dimenziót vizsgálta:¹⁰

⁹<http://www.meltanyossag.hu/files/meltany/imce/doc/kk.pdf> (utolsó letöltés: 2011. augusztus 2.)

¹⁰http://hvg.hu/hvgfriss/2011.04/201104_kritikai_erzek (utolsó letöltés: 2011. augusztus 2.)

1. a médiahatóság túlerejének kérdése
2. a törvényalkotás menetének megítélése
3. a nemzetközi megítélés oka, kínossága vagy épp másodlagos volta
4. a magyar műsorarány növeléséhez kapcsolódó vélekedés
5. az MTI, azaz a hírszolgáltatás központosításához tartozó vélekedés
6. a bűnügyi hírek korlátozásához kapcsolódó megítélés
7. az új médiatörvény kiszélesített jogköreihez kapcsolódó diskurzus (regisztráció, büntetési tételek növelése stb.)

III. 2. A Médiahatóság túlereje

A túlerő szükséges vagy sajtószabadságot fenyegető volta összekapcsolódott a hatóságok vezetői kinevezésének problémájával. Ebben a pontban is, mint több másikkban, a konzervatív sajtó a polémiát inkább elkerülte. A polémiakerülésnek egy finomabb módjaként az is megfigyelhető volt, hogy a törvénykritikákat külföldi újságok, elemzők szájába adták, de saját újságíróik kerültek a témát (Ld. pl. a *Heti Válasz* *Süddeutsche Zeitung* ismertetése¹¹). A liberális média természetesen felkarolta, a közszolgálati pedig nem került meg a kérdést, de „hűtötte” az indulatokat. Sok kérdésben, így ebben is a Kormány kommunikációját és érveit, csak maga a Kormány képviselte.

Az egyoldalú kinevezési módszerre érkeztek a Kormánytól válaszok, de védekező jellegűek és kevésbé meggyőzőek voltak. Például először az hangzott el, hogy „más országban is van ilyen, tehát ne mérjenek minket kettős mércével” (ez volt Orbán Viktor üzenete az EU-nak), vagy hogy amennyiben most az a baj, hogy a hatóság túl közel áll a Kormányhoz, egy kormányváltás után majd épp hogy megfelelő kell legyen a „bebetonozott” 9 éves kinevezés miatt (Szalai Annamária érve). Végül érv volt a kétharmados felhatalmazás (ld. pl. Deutsch Tamást).¹²

Az EB mivel jogi kényszerrel is bíró szervezet, a Médiatanács tagjainak kinevezését illetően saját diskurzust folytatott. Nem támogatták a hazai ellenzéket az EB-ben, mert nem létezik olyan irányelv az EU-ban, amelyik a nemzeti médiafigyelő és irányító szervek politikai függetlenségét, választási kiegyensúlyozottságát vagy semlegességét követelhetné. Nem mellékes azonban, hogy ezt szabadkozva fogalmazták meg: „nem sikerült az

¹¹<http://hetivalasz.hu/vilag/a-kormany-europa-igazi-erkolcsi-intezmenyekent-prezentalthatna-magat-35064> (utolsó letöltés: 2011. augusztus 2.)

¹²http://www.hirado.hu/Hirek/2011/02/18/13/Deutsch_pont_kerulhet_a_mediatorveny_vitajar_a.aspx (utolsó letöltés: 2011. augusztus 2.)

EU-ban irányelvé tenni a hatóságok politikafüggetlenségét” (Ld. az EU alapjogi biztosának, Viviane Redingnek a nyilatkozatát).¹³

A politikai kiegyensúlyozást látványosan mellőző kinevezések hazai fogyasztók felé történő indoka a nemzeti tapasztalás volt. A korábbi médiatörvény kiegyensúlyozottságot kikényszerítő filozófiája működésképtelenségbe torkollott.

Nem mondhatjuk tehát, hogy ne lett volna racionalitása az új kinevezési rendszernek, vagy ne lettek volna a külföld felé is érvek bevezetése mellett, de a részletekkel csak az értelmiség foglalkozott. A társadalom széles rétegei felé csak a „védekezés kifelé”, a „magyarázkodás befelé” vált meghatározóvá, és annak az elfogadása, hogy „mert többen vagyunk a parlamentben, és megtehetjük”. A társadalom azon része számára, amelyik ismerte a kinevezés egyoldalúságát, a mögötte lévő érvek „bunkósbotszerűnek” tűntek. Tehát a médiaelemzésből megállapítható diskurzus szerint: közérdeket szolgál a kinevezés gyorsasága a kormányközeli elit szerint, és a demokrácia leépítését az ellenzék szerint. Mindez a társadalom szemében (ld. az 2. ábra összesített adatait), a többség szemében viszont csak pozíciófoglalás, zsákmányelv érvényesítés.

Nemcsak hogy politikailag egyoldalúan lettek kinevezve az új hatóság emberei, de a korábbinál nagyobb büntetések kiszabására is kaptak lehetőséget. Ennek indoklása is elég gyorsan védekező jellegűvé vált. A túl erős büntetési lehetőségekre a védekezés annyi volt, hogy a törvény szerint az arányosság elvét figyelembe kell venne, valamint, hogy a Hatóságnak nem célja a törvény adta lehetőségekkel való visszaélés, végezetül pedig, hogy a puding próbája az evés, majd nézzük meg hogyan fog ítélni, büntetni, és addig legyünk iránta bizalommal. A kormányt támadók először azzal jelentkeztek, hogy bár lehet, hogy nem ismerik részletesen a törvény szövegét, de nem bíznak az oda kinevezett emberekben. A „bízunk, vagy ne bízunk vita” politikai természetű, s hitek alapján dől el.

Született egy érv a Hatóság által kivitelezhető büntetések korlátatlanságának elítélése mellett, ami erősen hódított. E szerint a halálbüntetést is visszaállíthatnánk, s aztán mondhatnánk, hogy csak nem alkalmazzuk - mégsem gondolkodunk így. A halálbüntetést nem engedélyezzük. Hasonlóképp nem a Hatóság jóindulatára kellene bízni a médiában lévő kihágások büntetési tételeit. Az érvet mi először az ATV-ben találtuk meg. A vitában, az értelmiségi diskurzusban végül az kultiválódott,

¹³<http://www.origo.hu/itthon/20110219-minden-oroszag-mediatorvenyet-megvizsgalna-az-eu-alapjogi-biztosa.html> (utolsó letöltés: 2011. augusztus 2.)

hogy a hazai médiatörvény szokatlanul erős büntetési jogosítványokkal rendelkezik, és ez nem helyénvaló.

Az erős büntetési tételek indoka az volt, hogy a korábbi tapasztalatok alapján szükség van egy hatékony büntetési lehetőségre, hiszen sokan eleve bekalkulálták a büntetési tételeket a tevékenységükbe, és ezért az nem volt visszatartó erejű.

Különösképp az internetes médiumok (Index, Origo) úgy próbáltak kívül maradni a hazai vitán, hogy leginkább az EU-s bürokrácia jelentéseire támaszkodtak, vagy más nyugati forrásra (nyugati médiumok, EBESZ, Európai Újságírók Szövetsége). Ezekről is a Médiatanács túlerejének megfogalmazását idézték. Az Európai Újságíró Szövetség:¹⁴ „az újságíróknak vagy a bloggereknek olyan hatóságnál kell regisztrálniuk magukat, amelyet teljes egészében a miniszterelnök nevezett ki. Ez példa nélküli a demokratikus országokban, és szembemegy a sajtószabadság európai alapelveivel.”

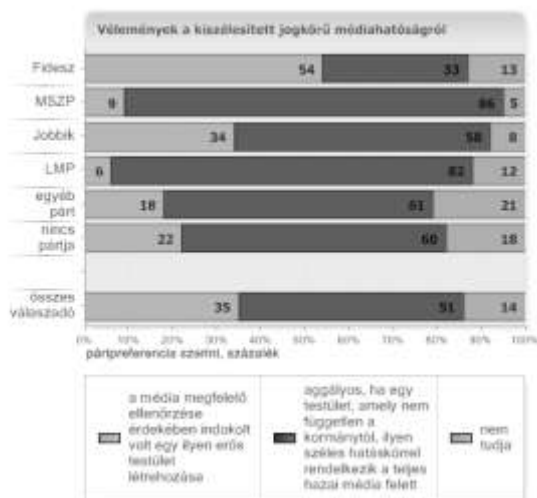
Dunja Mijatovic szerint,¹⁵ aki az EBESZ sajtószabadság-képviselője volt, a törvény túl nagy hatalmat ad a „politikailag homogén Médiahatóságnak és a Médiatanácsnak”. A testületek szerint így minden médiatartalmat képesek felügyelni. Az EBESZ azt is javasolta, hogy a médiát szabályozó testület legyen független és kompetens, abban valódi objektivitást és sokféleséget érvényesítsenek. A képviselő szerint a médiának önszabályozónak kellene lennie és nem pedig egy szabályozó testület hatáskörébe kellene azt utalni.

Orbán Viktor is érzékelhette a „Hatóság hatalma megfelelő” érvelés gyengeségét, mert úgy próbálta ő maga és szóvivője is megnyugtani a kedélyeket, hogy azt hangsúlyozta: ha a Hatóság rosszul él a jogosítványaival, akkor a Kormány majd hozzányúl ehhez a szabályozáshoz. Ezzel igyekeztek visszatéríteni a politikai bizalom patthelyzetes diskurzusába a már a Kormány számára kellemetlen kultivációt.

A közvéleményben azok, akik említették, hogy a Médiatanácsban kormánypárti delegáltak ülnek, valamint maguktól említették a 9 évre történő elnöki kinevezést, nem is szimpatizáltak a megoldással. Úgy is fogalmazhatunk, hogy minél többen tudnak a kinevezési gyakorlatról, annál inkább alakul ki a Médiatörvénnyel szemben egy negatív attitűd.

¹⁴<http://www.origo.hu/itthon/20110211-unios-szakertok-elott-a-modositott-mediatorveny.html> (utolsó letöltés: 2011. augusztus 2.)

¹⁵<http://www.origo.hu/itthon/20110308-meg-mindig-rossz-a-magyar-mediatorveny-az-ebesz-szerint.html> (utolsó letöltés: 2011. augusztus 2.)

2. ábra

Forrás: <http://median.hu/kepek/upload/2011-02/3abra20110127.png>

III. 3. A törvényalkotás menetének megítélése

A törvényalkotás menetének témáját is a konzervatív média kerülte, de tulajdonképpen az ellenzéki média sem emlegette olyan gyakran, mint ahogy tehette volna. Feltételezhetjük, hogy sok, tőlünk nyugatra lévő országban a diskurzus legélesebben a törvényalkotás folyamatának elfogadhatatlansága körül zajlott volna, s egy országos elítélő véleményklíma kialakulása ellehetetlenítette volna a jogalkotót.

A törvényalkotás menetét az ellenzéki pártok mind szóvá tették, MSZP, LMP, Jobbik, sőt még az SZDSZ tagozat elnöke is írt róla a 168 óraban.¹⁶ A pártok az eljárásmeneten kívül mind nyomást próbáltak gyakorolni – eredménytelenül – a köztársasági elnökre, szóvá tették a szakértői egyeztetés hiányát, és nem egyszer elhangzott az érv, hogy a „a demokrácia többet jelent a többség uralmánál, a kisebbséget is meg kell kérdezni”. Ha lassan is, de szerveződött az utca is, a facebookon keresztül az „Egymillióan a sajtószabadságért” oldalon. A 2008-ban még aktív Nemzeti Média Kerekasztal

¹⁶<http://www.168ora.hu/itthon/negy-ponton-valtozik-a-mediatorveny-70315.html>
 letöltés: 2011. augusztus 2.)

(utolsó

még elsőként szóvá tette az eljárásmenetet, de aztán ez a hang is elhalt. A Kormányzat egyik felet sem kezelte partnerként, ezért akik a diskurzus részesei kívántak maradni, kénytelenek voltak az eljárási metóduson túl lépni, és a konkrét szabályozásokat felemlíteni.

III. 4. A nemzetközi megítélés oka, kínossága vagy épp másodlagos volta

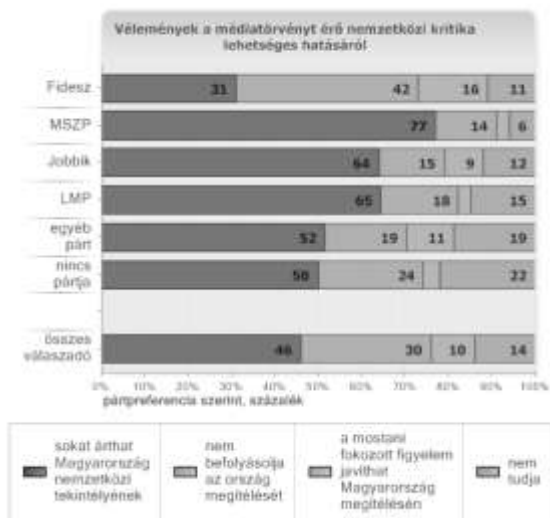
Nemzetközi megítélésünk „kínossága” idővel egyre nagyobb problémává vált. A diskurzus egyik csendesítő érve az volt, hogy az EU-t az érdekli, gazdaságilag stabilizáljuk-e az országot, és nem a médiaügyeink - de aztán az érv nem volt tartható. A következő érv az volt, hogy ki is tehet arról, hogy a Kormánynak válságkommunikációt kell végeznie, hogy az EU túldimenzionálja-e a problémát vagy pedig nem. Vita volt arról, hogy az EU mennyire befolyásolható a hazai politikai és lobbiz csoportok révén. Konzervatív értelmiségi oldalról megemlítsre került még, hogy akadtak olyan EU-s parlamenti képviselők, akik együttérzésükről adtak számot, valamint csodálkozásuknak adtak hangot, hogy ilyen elnöklő ország ellenzékétől származó ellenséges magatartással még nem találkoztak. A „baloldal mindig ráront saját nemzetére a nemzetközi porondon ahelyett, hogy ezeket a vitákat az országon belül rendezné”.¹⁷

Mindezek az érvek inkább az elitben, és a politika iránt erősen érdeklődőkben tartotta még a diskurzust vita szinten. A hazai baloldal a Fidesszel szemben Angela Merkelt mutatta fel, a FIDESZ pedig Daniel Cohn-Bendit-et. A társadalomban azonban 10 megkérdezett közül csak 3 gondolta azt, hogy a külföldiek csak a hazai ellenzék véleményét vették át (Ld. Medián).¹⁸ A társadalom többsége a nemzetközi megítélést negatívnak tartotta, és nem érezte úgy, hogy erre legyinteni lehetne, vagy azt, hogy ez másodlagos lenne. A 3. ábra pártpreferencia szerint mutatja a nemzetközi kritika kapcsán fellépő aggodalmakat, mely még a Fidesz táborában is 30%-os. A Nézőpont Intézet kutatási jelentése is azt állapította meg, hogy a törvény nem volt népszerű.¹⁹

¹⁷Pesti László – Hír Tv Civil kaszinó 2011-01-30

¹⁸<http://median.hu/galeria-popup.ivy?artid=6a649318-18ef-4843-9a54-651ce88b4e2c&pos=2> (utolsó letöltés: 2011. augusztus 2.)

¹⁹<http://hetivalasz.hu/itthon/a-mediatorveny-honapja-35002/> (utolsó letöltés: 2011. augusztus 2.)

3. ábra

Forrás: <http://median.hu/galeria-popup.ivy?artid=6a649318-18ef-4843-9a54-651ce88b4e2c&pos=4>

A nemzetközi megítélés diskurzusainak sajátos leágazásai voltak. Kettő ilyen említendő, az egyik: „a Magyarországot sértegetik, versus Orbán Viktort óvják Magyarországtól”, a másik: Cohn-Bendit mint Orbán legfőbb EU-parlamenti kritikusa pedofil-e vagy sem. Mindkettő elkanyarodás a lényegtől, nevezetesen attól, hogy megfelelő-e az ország médiatörvénye vagy sem, de a maga idejében nagyon is meghatározó álérvékké váltak a törvény ellen, vagy a törvény mellett.

Abban a diskurzusban tehát, melyben a nyugat médiatörvénykezelésünkre reagált felmerült, hogy ezzel szuverenitásunkat sértik, sőt, hogy a magyarok demokratikus elköteleződését támadják. Orbán Viktor kezdettől fogva az őt ért kritikát úgy interpretálta, mintha a nemzetet érte volna kritika, később ez úgy csúcsosodott ki (2011. március 15-i beszéd), hogy: „sem Moszkva, sem Brüsszel uralkodását nem tűrjük”. A diskurzust később a kormányzóvivő abba az irányba igyekezett eltolni, hogy nem is a Kormányt érte bírálat, hanem a jogalkotást, azaz a parlamentet, hiszen ott szavasták meg a kritizált törvényt.

A Daniel Cohn-Bendit körül kirobbant 60-as évekbeli pedofil szövegek feltárása alaposan lejáratta a médiatörvényünket kritizáló Európai Unió

presztízsét, s kommunikációsan az a mechanizmus indult el, hogy ha egy hiteltelen vagy nem szalonképes ember mond valamit, akkor az általa mondottak sem lehetnek igazak. Ám az ilyen csatákban mindig csak rövidtávon kerülhet fölénybe a személyt támadó, hosszabb távon maradnak az érvek, és elfelejtődnek kitől származnak (alvó hatás). Ráadásul a zöldpolitikus körüli pedofil kérdés is nyugvó pontra jutott egy Heti Válaszban megjelent cikk után.²⁰ A külföldi kritika, a nemzetközi megítélés terén ma már nem beszélhetünk kettős kultivációról, mert mind a véleményvezérek, mind a társadalom hasonlóan gondolkodik a kérdésről, és „kellemetlennek” minősíti a médiatörvény ország-presztízstre gyakorolt hatását. Nagyon érdekes azonban, hogy a közvélemény-kutatás pillanatában még a társadalom megosztottsága figyelhető meg. Először tehát az elit kultiválta a diskurzust abba az irányba, hogy ez bizony nem tett jót nekünk, és a társadalom csak ezután követte ebben. A társadalom - úgy tűnik - politikai megosztottság szerint is akár valamivel tovább kitartott az eset eljelentéktelenítése mellett.

III. 5. A magyar műsorarány növeléséhez kapcsolódó vélekedés

A közvélemény-kutatás szerint 19%-a a megkérdezetteknek magától említette a magyar műsorarány növelésére vonatkozó passzust, s az említők egy 100 pontos értékelésen a médiatörvényt átlagosan 50 pontra értékelték. Úgy is fogalmazhatunk, hogy azok, akik említeni tudták ezt a szempontot, a második legmagasabb pontszámmal illették átlagban az új törvényt. Mivel diskurzust erről az általunk vizsgált médiumokban nem találtunk, ezért itt kultivációs elemzésbe sem bocsátkozunk. Annyit azonban elmondhatunk, hogy a társadalom részéről itt valószínűsíthető az egyetértés.

III. 6. Az MTI, azaz a hírszolgáltatás központosításához tartozó vélekedés

Ez inkább csak a közszolgálati médiumokat foglalkoztató kérdés volt, - igazi diskurzus kevésbé alakult ki róla a nyilvánosságban - ellenben az újságírókat, s főként a közszolgálatban, vagy az elektronikus hírmédiában dolgozókat érdekelte. A diskurzusban felmerültek „a szólásszabadság végét okozza” megállapítástól, a „szabályozás inadekvát módjára” vonatkozó kritikáig több minden.

²⁰ <http://hetivalasz.hu/itthon/a-mediatorveny-honapia-35002/> (utolsó letöltés: 2011. augusztus 2.)

Ez utóbbi azzal érvelt, hogy a mai világban épp a kiküldött operatőr a legolcsóbb, hiszen a technológia fejlődött. A másik oldalon a legfontosabb érv a munka racionalizálása volt. Megnyugtatóként pedig az az érv szerepelt, hogy az egyes csatornák az MTI híreit kedvükre csoportosíthatják, s hogy a BBC-nek is több szerkesztősege, de egy hírügynöksége van. Evolúciós érvként pedig megjelent – ami alighanem igaz is –, hogyha az MTI nem jól és etikusan dolgozik, akkor hiába adja ingyenesen a híreit, a kereskedelmiek független hírügynökségektől vásárolják majd meg azokat. Ebben a diskurzusban a kormányoldal került „felülre”, mert aktívabb volt, s mert több érvet szerepeltetett. Ld. pl. a Heti Válaszban Nick Thorpe-ot, a BBC Magyarországon élő közép-európai tudósítójának szavait.²¹

A közvélemény-kutatásban a megkérdezettek 12% említette magát az MTI új státusát, és ez a legkevésbé sem tetszett a válaszadóknak. Ez összesen 144 ember az 1200-ból. Igen, határeset ahhoz, hogy felvethessük: az említők esetleg egzisztenciálisan is érintettek, s ezért félték a változástól. Ha mégis elfogadjuk véleményüket társadalmilag értékelhetőként, akkor itt kettős kultivációt találunk: az értelmiségi diskurzusban inkább elfogadásra, a társadalomban inkább elutasításra került az MTI új pozíciója.

Általában úgy véljük, hogy hosszabb távon az elit kultivációja szivárog le a társadalom szélesebb rétegeibe, itt azonban fordított mozgást feltételezünk. A társadalom oldalán megjelenő kétségek szivárognak föl majd az elitbe.

III. 7. A bűnügyi hírek korlátozásához kapcsolódó megítélés

Ebben a pontban, a médiában a véleményformálók részéről még kisebb diskurzust találtunk, mint az előzőnél, viszont a társadalomban majd háromszorosát. 34%-a az embereknek említette ezt az új szabályozást. Az említők tetszési pontszáma (48) magas, a harmadik helyre került: vagyis a társadalom kultivációja a mérés időpontjában bár már nem érte el a 100 pont felét, de még elfogadónak mondható. (Azok a kutatások, amelyeket a Nézőpont Intézet végzett szintén azt támasztják alá, hogy az emberi méltóság védelme iránt érzékeny a magyar közvélemény.)²²

Lámpással keresve találtunk csak diskurzusra utaló nyomokat. A konzervatív médiában támogatót, a liberálisban kritizálót. Előbbi szerint szükség van a bűnügyi hírek korlátozására, mert olyan bulvárosodáson ment

²¹<http://hvo.hu/reflektor/a-mediatorveny-szine-es-fonakja-34678/> (utolsó letöltés: 2011. augusztus 2.)

²²<http://hetivalasz.hu/itthon/a-mediatorveny-honapja-35002/> (utolsó letöltés: 2011. augusztus 2.)

keresztül a kommunikációs világ, hogy újra kell írni a szabályokat.²³ Az Indexben egy Bajomi-Lázár Péter interjúbán viszont elítélésre kerül az ilyen kvóta, hiszen így a média nem tudja tükrözni a valóságot.²⁴ Lehet, hogy e téren elfogultak vagyunk, de úgy véljük, hogyha e témában valóban a nyilvánosságban összecsapnának a leginkább érintettek (újságírók, kereskedelmi tévék hírszerkesztői, médiaszociológusok) akkor ők kerülnének az egyik oldalra, és erősebb érvekkel bírnának, mint a morális pániktól rettegők. A „meccs nem lett még lejátszva”, de már kettős kultiváció kibontakozása sejthető. A „nép” körében a szabályozás inkább helyeslésre, az értelmiségben inkább elutasításra találta.

III. 8. Az új médiatörvény kiszélesített jogköreihez kapcsolódó diskurzus (regisztráció, büntetési tételek növelése, ombudsman stb.)

Ez az a pont, ami az EB visszajelzései miatt is folyamatos vitatémaként szerepelt a hazai közbeszédben. Ám itt válik el leginkább egymástól a véleményvezérek, politikusok, elemzők, értelmiségiek diskurzusa a társadalométól. A társadalom egésze számára ezek érthető okból speciális, követhetetlen szakmai kérdések voltak, s leegyszerűsítve hatalomkoncentrációként és rendteremtésként értelmezték ezeket és ehhez fűztek pozitív vagy negatív attitűdöt.

Bizonyos részeihez inkább negatívat. Ahogy korábban írtuk, minél többen tudnak a Médiatanács feltöltéséről, és a 9 éves elnöki kinevezésről, annál negatívabbá válik erről a közvélemény ítélete. A kiszélesített jogkör más részeihez viszont inkább pozitívan viszonyultak a megkérdezettek. Nagy arányuk (32%) tudott az új kiszabható magas büntetésekről, és ezzel önmagában sokaknak nincs is gondja. (A válaszok szórását sajnos nem ismerjük, de az átlag 43 pont az adható 100-ból nem kevés.)

Nem könnyű tehát az elemzőnek itt rendet tenni, mert a kiszélesítési jogkörök egyes részei tetszenek, mások viszont nem tetszenek a polgároknak, sokat közülük pedig nem ismernek (pl. a média ombudsman intézményét, mely a Médiahatóság alkalmazásában állva inkább válik majd hatósági személlyé). A társadalmi kultiváció nem megragadható, nem letisztult, de az is lehet, hogy az emberek egyszerűen csak demokratikusan működő,

²³Németh Erzsébet – Hír Tv, Civil kaszinó 2011.01.08

²⁴<http://index.hu/kultur/media/2010/12/30/mtv/> (utolsó letöltés: 2011. augusztus 2.)

ugyanakkor erős intézményeket szeretnének látni, a részletekbe pedig érthető módon nem tudnak belemenni.

Az értelmiség vitái sokkal inkább szakmai részletekbe menő, s a frontvonalak is könnyen kivehetők. Konzervatív részről szól az érv: „a cenzúra vádja azért abszurd, mert ha volna, nem vitatkozhatnánk erről, nem jelenhetnének meg üres címlappal újságok”.

Máskor viszont az értelmiségiek sem „bújtak bele” eléggé a törvényszöveg részleteibe. Az ombudsman hazai megvalósításáról a Majtényi László – Polyák Gábor által jegyzett Élet és Irodalom íráson kívül²⁵ az általunk vizsgált médiumokban nincs észrevétel sem. A „Médiahatóság nyomozó szerve vagy pedig nem?” - típusú részletviták szintén nem érték el még az újságíró-társadalom ingerküszöbét sem. Ez utóbbi azért is meglepő, mert a 2008-as öt párti tervezet egyik meghatározó diskurzusa volt a nyomozóhatósági jogkörbővítés, és nem utolsó sorban ez buktatta meg az akkori törvényalkotást. Ezúttal a Kormány arra hivatkozott, hogy nem érti az itt felmerült aggályokat, hiszen az már a 2008-as öt párti tervezetben is megjelent. (Egy másik választípus pedig: hogy mi, törvényszöveg olvasók félreértjük a törvényt, a Hatóság nem egyenlő a Médiahatósággal, az a rendőrségre vonatkozik.)²⁶

E ponthoz tartoznak az EB javaslati alá tartozó jogszabály módosító kérelmek is, melynek a Kormány eleget tett. Ezután ezt a folyamatot „jelentéktelen korrigálásnak” állította be, míg az ellenzéki oldal „hatalmas buktának” minősítette. Annak a diskurzusnak, hogy a megtett módosítások után ki győzött, a Kormány-e vagy az EU, nincs nyugvó pontja: nem kerekedett egyik fél sem a másik fölé, tipikus süketek párbeszéde figyelhető itt meg. (Pl. A TV2 Frizbi című műsorában /2011. május 1-én/ a Miniszterelnökkel folytatott exkluzív interjúban a riporter a Médiatörvény négy pontjának módosítását a Kormány visszavonulásának minősítette, a Miniszterelnök viszont jelentéktelen korrigálásnak.)

²⁵<http://www.es.hu/majtenyi-laszlo8211:polyak-gabor:mediatorvenyekkel-a-polgari-szabadsag-ellen:2011-03-02.html> (utolsó letöltés: 2011. augusztus 2.)

²⁶<http://polblog.posttr.hu/kik-irtak-az-uj-mediatorvenyt-avagy-miert-a-nagy-h-ha-kicsi> (utolsó letöltés: 2011. augusztus 2.)

KULTIVÁCIÓK		
	VÉLEMÉNYFORMÁLÓK	TÁRSADALOM
A negatív nemzetközi megítélés	Az új médiatörvényünk válságkommunikációt tett szükségessé	Nem tesz jót (kis fáziskéséssel követte a véleményvezéreket)
A külföld negatív kritikája csak a hazai liberálisok miatt történt	Nem csak, bár ők indították el	Ugyanaz
Új pozíciók betöltése	Demokrácia határáig megy el a kormány	A kétharmad adta lehetőséggel él a Kormány
Kiszélesített jogkör (magas büntetési tételek kiszabhatósága)	Aggályos	Rendben van
A törvényalkotás menete	Társadalmi párbeszéd megkerülése miatt elfogadhatatlan	Többségi közöny, lassú tiltakozó szerveződés
Hírszolgáltatás központosítása (MTI szerepe)	Nincs vélemény kultiváció, kiegyensúlyozott viták	Inkább aggályos
Bűnügyi hírek kvótázása	Ha volna vita, valószínű a kritikai érvek győznének	Rendben van
Az EB legyőzte a kormányt?	Nincs kultivációja a vitának	Alaposan helyre tett minket az EU

Irodalom

ANGELUSZ R. (1983): *Kommunikáló társadalom*. Budapest: GONDOLAT KIADÓ

ANGELUSZ R. (1991): Rejtélyes véleményáramlatok. *Valóság*, 1:1-18.

BABOCSAY Á. (2003): Médiakutatósi paradigmák: a „tartalom és hatás” és a „használat és gratifikáció” kutatási irányzatok. *Jel-Kép*, 2003.1:55–64.

- BAJOMI-LÁZÁR P. (2001): *A magyarországi médiaháború*. Budapest: ÚJ MANDÁTUM KÖNYVKIADÓ
- CHILDS, H. L. (1965): *Public Opinion: Nature, Formation and Role*. PRINCETON, TORONTO, NEW YORK ÉS LONDON
- GERBNER, G. (1969): *Towards „Cultural Indicators”*. AV Communication Review, 1969. 17.
- GÁLIK M. – POLYÁK G. (2005): *Médiaszabályozás*. Budapest: KJK-KERSZÖV
- HOVLAND, C. I. - LUMSDAINE, A. A. – SHEFFIELD, F. D. (1949): *Experiments on Mass Communication*. New York: JOHN WILEY
- LAZARSFELD, P. F. (1957): Public Opinion and the Classical Tradition. *A "Public Opinion Quarterly"*, 21. évf. 39-53.
- LAZARSFELD, P. F. – BERELSON, B. – GAUDET, H. (1948): *The People's Choice*. COLUMBIA UNIVERSITY PRESS
- MCQUAIL, D. (2003): *A tömegkommunikáció elmélete*. Budapest: OSIRIS KIADÓ
- NOELLE-NEUMANN, E. (1980): *Die Schweigespirale*. München: R.PIPER VERLAG
- NOELLE-NEUMANN, E. (1992): Manifeste und latente Funktion Öffentlicher Meinung, *Publizistic*, 37:283-297.
- SILVERSTONE, R. (2010): *Médiaerkölcs*. Budapest: NAPVILÁG KIADÓ
- SÜKÖS M. (1992): Médiaháború Magyarországon – A kormány és az MDF médiapolitikája 1990-1992. *Mozgó Világ* 10:63-82.
- ZSOLT P. (2005): *Médiaháromszög*. Vác: EU-SYNERGON KFT.
- ZSOLT P. (2003): *Tömegkommunikációs elméletek politikai pszichológia gyakorlatok*. Vác: EU-SYNERGON KFT.

Papp Z. Attila – Szabó-Tóth Kinga – Mihályi Helga

Miskolc Város Szociális Térképe¹

Bevezető

2011 első felében a Miskolci Egyetem Szociológiai Intézete megbízást kapott Miskolc Város Szociális Térképének elkészítésére. Egy városi szociális térkép készítésének nincsen egységes módszertana, sőt a szociális térképnek, mint fogalomnak sincsen egyetlen lehetséges meghatározása. A vonatkozó szakirodalomban a „szociális térképeket” rendszerint „feltérképezés” értelemben használják és az esetek zömében nem törekednek az adatok valódi, térképes formában történő megjelenítésére, grafikus ábrázolására. Ugyanakkor az is megállapítható, hogy a szociális térkép készítése alatt a szerzők általában a szociális és gyermekvédelmi intézmények bemutatását értik, amelyet helyenként kiegészítenek a lakosság körében lefolytatott empirikus szociológiai kutatás során nyert eredmények bemutatásával.

Kutatásunk során a szociális térképet a „feltérképezés” és a térinformatika térkép fogalmának értelmében is használjuk, azaz amellett, hogy átfogó szociológiai képet kívánunk adni Miskolc város jelenéről az adatainkat nem csak statisztikákba tömörítjük, hanem térképes formában is megjelenítjük.

Jelen ismertetésünkben a 2011 tavaszán/nyarán lezajlott kutatás néhány fontos adatait adjuk közre (és nem mutatjuk be például a tanulmányban a szociális és gyermekvédelmi intézmények helyzetét, mely az eredeti anyagban szerepelt). Egyrészt a rendelkezésünkre álló hivatalos adatok alapján alapvető szocio-demográfiai mutatók mentén körülírjuk Miskolc város lakosságát, másrészt pedig a szociális térkép kutatás keretében végzett lakossági felmérés adataiból és területi vonatkozásaiból válogatunk.

Jellegéből adódóan tehát tanulmányunk elsősorban deskriptív szándékú, és arra törekszik, hogy Miskolc város társadalmi állapotának sajátosságait felvázolja.

¹ A kutatást Miskolc Város Önkormányzata támogatta. A kutatás emellett a TÁMOP-4.2.1.B-10/2/KONV-2010-0001 jelű projekt részeként – az Új Magyarország Fejlesztési Terv keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

A területi szempontok érvényesítése során az Integrált Városfejlesztési Stratégiában (IVS)² kialakított 17-es városrészi felosztást alkalmazzuk.³ Az indokolja e felosztás alkalmazását, hogy erre a 17 városrészre vonatkoztatva a KSH adatai és az IVS adatai is rendelkezésre állnak – magunk kérdőíves adatai mellett – valamint, hogy az IVS ezen körzetek mentén határozta meg Miskolc fejlesztési stratégiáját.

I. Miskolc lakosságának főbb jellemzői a hivatalos adatok tükrében

A rendelkezésünkre álló legfrissebb adatok alapján megállapítható (lásd az 1. táblázatban), hogy Miskolc lakónépessége 168.075 fő, melynek 53,9%-a női lakos.⁴ Korcsoportos bontásban kimutatható az is, hogy a fiatalabb 0-14 éves korosztályokon belül, valamint a 25-34 év közöttiek körében több férfit, míg az összes többi korcsoportban több nőt találunk.⁵

Korcsoport, éves	Férfi fő	Nő fő	Összesen fő
0– 4	4 026	3 723	7 749
5– 9	3 888	3 577	7 465
10–14	3 881	3 752	7 633
15–19	4 979	5 271	10 250
20–24	5 379	5 478	10 857
25–29	6 168	5 805	11 973
30–34	7 144	6 940	14 084
35–39	6 138	6 186	12 324
40–44	5 683	5 802	11 485
45–49	4 504	5 227	9 731
50–54	5 072	6 247	11 319
55–59	5 597	7 153	12 750
60–64	4 279	6 009	10 288
65–69	3 617	5 468	9 085
70–74	2 811	4 984	7 795

² Miskolc Megyei Jogú Város Integrált Városfejlesztési Stratégiája, 2008.

³ A tanulmányban a 17 körzetes felosztást követjük és ez alapján számozzuk az egyes városrészeket.

⁴ A 2001. évi népszámlálás adatai szerint Miskolc város 18 évnél idősebb lakosainak átlagéletkora 47,5 év.

⁵ Lásd a Város korfáját a Mellékletben.

75-79	2 107	4 090	6 197
80-84	1 339	2 726	4 065
85-89	575	1 500	2 075
90-	250	700	950
Összesen	77 437	90 638	168 075

1. táblázat: A lakónépesség Miskolcon nem és életkor szerint, 2011. január 1.

Forrás: KSH B.-A.-Z. Megyei Igazgatósága, Információs Osztály

Körzet	Férfi (fő)	Férfi (%)	Nő (fő)	Nő (%)	Összesen (fő)	Összesen (%)
1 - Belváros, Avasalja, Vologda, Jókai lakótelep, Mendikás	12.780	45,1	15.541	54,9	28.321	100,0
2 - Tetemvár, Bodótető, Bábonyibérc, Bedegvölgy	2.089	49,5	2.132	50,5	4.221	100,0
3 - Martin-kertváros, Szirma	4.970	48,6	5.216	51,4	10.231	100,0
4 - Görömböly, Hejőcsaba	5.108	47,6	5.620	52,4	10.728	100,0
5 - Szentpéteri kapu, Zsarnai telep, Repülőtér	4.702	45,5	5.641	54,5	10.343	100,0
6 - Selyemréti lakótelep, Szondi telep, Csorba telep	2.441	48,3	2.611	51,8	5.052	100,0
7 - Avas kelet, Népkert	4.584	46,4	5.305	53,6	9.889	100,0
8 - Avas	13.218	46,5	15.223	53,5	28.441	100,0
9 - Egyetemváros, Ruzsin	1.158	54,1	981	45,9	2.139	100,0
10 - Tapolca	1.519	48,6	1.606	51,5	3.125	100,0
11 - Komlóstető, Vargahegy	2.265	48,2	2.436	51,8	4.701	100,0
12 - Győri kapu, Békeszálló telep, Kilián, Új Diósgyőr Új Diósgyőr	17.623	45,2	21.389	54,8	39.012	100,0

Körzet	Férfi (fő)	Férfi (%)	Nő (fő)	Nő (%)	Összesen (fő)	Összesen (%)
13 - Lyukó	509	51,9	472	48,1	981	100,0
14 - Pereces	1.963	49,8	1.981	50,1	3.944	100,0
15 - Diósgyőr, Berekalja, Majláth	8.706	46,9	9.867	53,1	18.573	100,0
16 - Bükkzentlászló	307	48,6	325	51,4	632	100,0
17 - Lillafüred, Ómassa, Jávorkút	417	49,1	433	50,1	850	100,0
Hajléktalanok	255	88,9	32	11,1	287	100,0
Egyéb övezet	1.330	50,1	1.325	49,9	2.655	100,0
Összesen	85.944	46,7	98.181	53,3	184.125	100,0

2. táblázat: Miskolc lakónépessége nemek szerinti bontásban, körzetenként, 2001

Forrás: Nagyvárosok belső tagozódása, Miskolc, 2003.

Körzeti adatok szintjén kiderül (2-es táblázat), hogy az átlagnál több nő él (többek között) a Belváros-Avasalja-Vologda Jókai lakótelep-Mendikás (1), a Szentpéteri kapu-Zsarnai telep-Repülőtér (5), valamint a Kilián-Békeszálló-Muszkás-Győri kapu-Új Diósgyőr körzetben (12). Az átlagosnál jóval kisebb a nők aránya az egyetemvárosi-ruzsini (9) és a lyukói (13) körzetben.

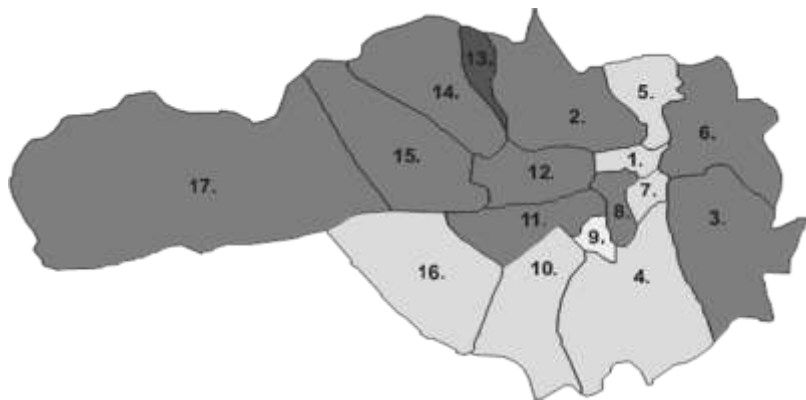
Ha összehasonlítjuk a lakónépesség 2011-es adatait a korábbi 3 év adataival (3-as táblázat) megállapíthatjuk azt is, hogy a lakosság 2008-hoz képest 2,7%-kal csökkent. Ez korcsoportonként is eltéréseket mutat, hiszen például a 60 év felettiek száma 2008-ban 38.865 fő (22,5 %), 2010-ben 39.692 fő (23.3%), 2011 januárjában pedig 40.455 fő (24%) volt, azaz 2008-hoz képest 2011-re 1,5%-kal nőtt.

Korcsoportok		2008. január		2009. január		2010. január	
		Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő
Ssz.							
1	0 - 2 éves	2446	2340	2514	2309	2429	2202
2	3 - 5 éves	2346	2172	2291	2146	2392	2192
3	6 - 13 éves	6466	6148	6308	6005	6181	5909
4	14 - 17 éves	3976	3722	3887	3643	3712	3476
5	18 - 59 éves	51020	53354	50509	52646	50063	52068
6	60 felett	14696	24169	14850	24440	14985	24707
7	Összesen:	80950	91905	80359	91189	79762	90554
8	Összesen:	172855		171548		170316	

3. táblázat: Lakónépesség alakulása Miskolcon 2008-2010 között

Forrás: Szociális koncepció, 2010.

Körzeti és korcsoportos bontásban (1-es térkép) megállapítható, hogy a 0-14 éves gyerekek aránya Lyukóban a legmagasabb (13), az egyetemvárosi-ruzsini körzetben (9) pedig a legalacsonyabb.

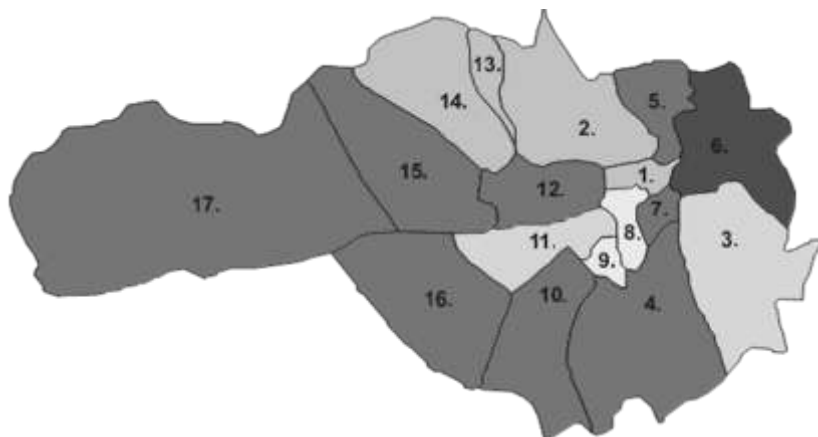

1. térkép: A 0-14 éves népesség megoszlása körzetenként, az egyes körzetben lakók %-ában

Forrás: 2001-es népszámlálás

0-10%	
11-15%	
16-20%	
20% fölött	

Az egyetemvárosi-ruzsini körzetben (9) ugyanakkor a 65 éves és idősebb népesség aránya alacsony (lásd 2-es térkép) akárcsak a 8-as, avasi körzetben is. Az időskorúak aránya a 6-os körzetben (Szondi-Csorba telep-Selyemrét-Martintelepi felüljáró) a legmagasabb.

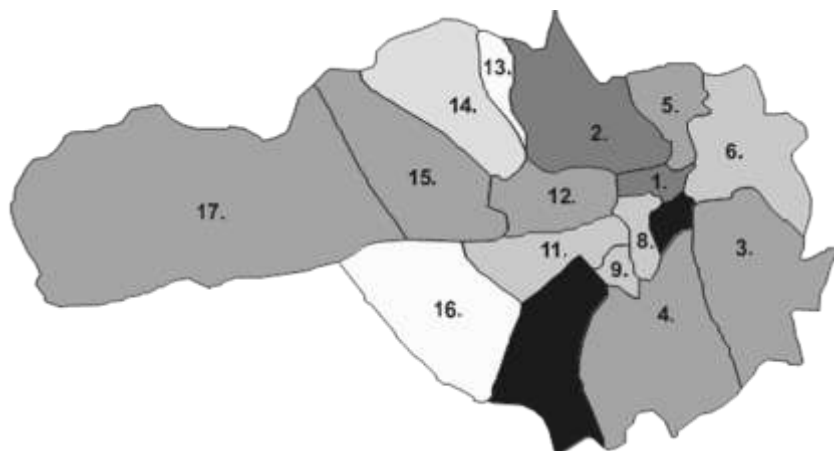

2. térkép: A 65 éves és idősebb népesség megoszlása körzetenként, az egyes körzetben lakók %-ában

Forrás: 2001-es Népszámlálás

0-10%	
11-15%	
16-20%	
20% fölött	

Iskolai végzettség vonatkozásában elmondható, hogy a lakosság több mint egyharmadának (36,6%) legfeljebb 8 osztálya van. A középfokú végzettségűek aránya összességében 46,4%, a középiskolai érettségivel rendelkezők aránya 28,4% (az országos adat 21,8%). A felnőtt lakosok közül minden ötödik férfi és minden hetedik nő felsőfokú végzettségű volt a 2001-es népszámlálás idején Miskolcon (a miskolci adat 13,3%, az országos pedig 11,9%). Ezek az adatok összességében arra utalnak, Miskolc lakosainak iskolázottsága a 2001-es népszámlálás idején kedvezőbb volt, mint az országos átlag. A körzeti adatokat térképes formában is megjelenítve az látható, hogy Miskolctapolcán (10) és az Avas-keleti-Népkerti (7) körzetben kiugróan magas a diplomások aránya, míg Lyukóban (13) és Bükkszentlászlón (16) alacsony.

3. térkép: a 7 éves és idősebb népesség körében Egyetemi, főiskolai oklevéllel rendelkezők %-os aránya, körzetenként

Forrás: 2001-es népszámlálás
Megjegyzés: 16-os körzet, Bükksgentlászló: 5 %.

0-5%	
5-10%	
10-15%	
15-20%	
20% fölött	

II. Miskolc szociális helyzete – egy kérdőíves felvétel és főbb tanulságai

II. 1. Módszertani megfontolások

Ahogy korábban jeleztük, a kérdőíves vizsgálat során Miskolcot az IVS-ben is használt 17 körzetre osztottuk, és rétegzett, illetve véletlenszerű kiválasztáson alapuló mintavételi eljárásokat összekapcsolva alkalmaztuk. Mivel a lakossági nyilvántartások alapján ismertük az egyes körzetek lakónépességét, arra törekedtünk, hogy ezeket az arányokat kapjuk a kialakított mintában is. A körzeteken belül továbbá a megfelelő statisztikai lépést alkalmazva keresték fel kérdezőbiztosaink a címek alapján kijelölt

háztartásokat. A lekérdezés nem volt minden egyes körzetben problémamentes, ezért a megvalósított mintánkat utólag nem és körzet szerint súlyoztuk. Így az alábbiakban ismertetésre kerülő adatok kapcsán azt jelenthetjük ki, hogy mintánk az egyes körzetek és a nemi megoszlások tekintetében, valamint az életkor szempontjából reprezentatívnak tekinthető. Annak érdekében, hogy az adatok körzetek szintjén is megbízhatók legyenek a kisebb körzetek esetében kissé növeltük az elemszámot.

A 17 körzet és a súlyozott minta⁶ területi megoszlását a 4. táblázatban láthatjuk. Megfigyelhető, hogy gyakorlatilag 4 körzet a minta (és Miskolc népességének) több, mint felét magába foglalja, a többi 13 körzet a lakosság mintegy 43 százalékának jelent lakóhelyet. Könnyen belátható az is, hogy Miskolc térszerkezete koncentrikus körökkel jellemezhető: a belső körzetekben magas a népsűrűség, a külső, kertvárosi területeken pedig alacsony a népsűrűség. A későbbiekben körzetek szintjén is ismertetésre kerülő adatok értelmezésekor fontos tudatában lenni annak, hogy a kisebb (elemszámú) körzetek esetében nagyobb a statisztikai hiba lehetősége, míg a nagyobb körzetek esetében megbízhatóbbak az eredmények.

Körzet száma	Körzet neve	Elemszám	Százalékban
12	Kilián+Békeszálló telep – Muszkás telep+Győri kapu+Új Diósgyőr	152	19,0
8	Avas	122	15,3
1	Vologda és Jókai lakótelep+Mendikás-Avasalja+Belváros	100	12,6
15	Diósgyőr-Berekalja-Majláth	80	10,0
4	Görömböly+Hejőcsaba	47	5,9
3	Martin – kertváros+Szirma	46	5,7
5	Szentpéteri kapu kelet+Szentpéteri kapu nyugat+Zsarnai telep-Repülőtér	38	4,7
6	Szondi telep-Csorba telep+Selyemréti lakótelep+Martintelepi felüljáró	34	4,3
7	Avas kelet+Népkert	27	3,3
2	Tetemvár +Bábonnyibérc +Bedegvölgy – Bodótető	25	3,1

⁶ Az elemzés során a későbbiekben a „minta” kifejezés alatt a súlyozott mintát kell értenünk.

Körzet száma	Körzet neve	Elemszám	Százalékban
11	Komlóstető+Vargahegy	22	2,7
10	Miskolctapolca	19	2,3
17	Lillafüred+Ómassa-Jávorkút	18	2,3
13	Lyukó	18	2,2
16	Bükkszentlászló	18	2,2
9	Egyetemváros+Ruzsin	17	2,2
14	Pereces	16	2,0
	ÖSSZESEN	797	100,0

4. táblázat: A kérdőíves kutatás mintája

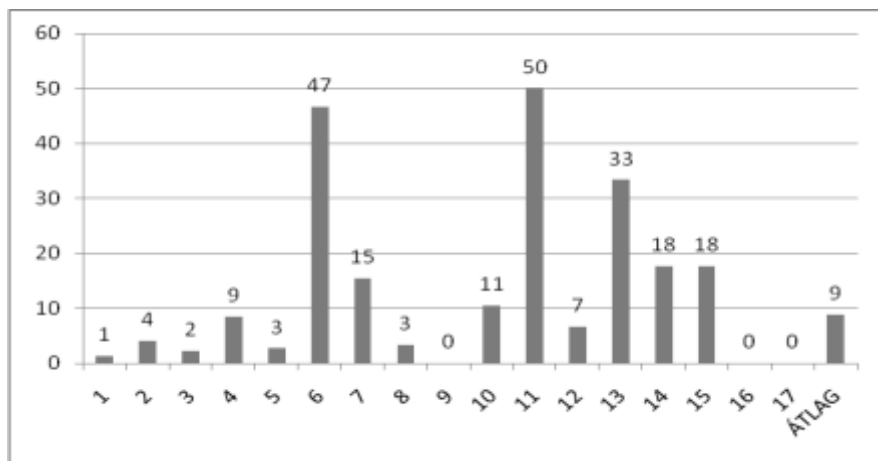
II. 2. Szocio-demográfiai adatok

A minta valamivel több mint fele (51,5 százalék) nő, az átlagéletkor pedig 48,4 év. Mindkét érték jelzi a minta reprezentativitását, hiszen 95 százalékos valószínűségi szinten a hibahatár plusz/mínusz 3,5 százalék, illetve plusz/mínusz 1,3 év, azaz az alapsokaság vonatkozó értékei (53,9 százalék, illetve 47,5 év) e konfidenciaintervallumokon belül vannak.

A kérdőíves kutatás során szerettük volna megközelítőleg megállapítani a roma lakosság arányát is. Ezt egyrészt önbevallás alapján igyekeztük megtudakolni, másrészt pedig a kérdezőbiztosokat arra kértük, függetlenül a válaszadók etnikai/nemzetiségi önbevallásától, próbálják megbecsülni, interjúalanyuk roma származású volt-e avagy nem. Ezen utóbbi módszert külső kategorizálásnak nevezik, és a hazai, de a nemzetközi tapasztalat is az, hogy az önbevallás rendszerint alacsonyabb arányt mutat, mint a külső kategorizálás. E jelenség esetünkben is visszaköszött: az önbevallás során mintegy 3,4 százalék vallotta magát roma származásúnak,⁷ míg a külső kategorizálás alapján a minta 9 százalékát gondolták munkatársaink roma származásúnak. Ez az arány körzetenként szintén nagy

⁷ Megjegyzendő, a 2001. évi népszámlálás során Miskolcon mintegy 2 százalék vallotta magát cigány nemzetiségűnek (4005 fő a 184125-ből).

szóródást mutat (1. ábra): míg a lillafüredi körzetben (17), Bükkszentlászlón (16), Martin-kertváros-Szirmán (3) vagy a belvárosi körzetben (1) e 9 százalékos átlaghoz képest is alacsony értéket tapasztalni, addig a komlóstetői körzetben (11), Lyukóvölgyben (13) vagy a Szondi telep is tartalmazó körzetben (6) 30-50 százalékra becsülték a kérdezőbiztosok ezt az arányt.

1. ábra. A romák becsült aránya körzetenként

Egyházi hovatartozás szempontjából adataink szerint a minta közel fele katolikus és mintegy 15 százaléka protestáns, és valamivel több, mint harmada azt állította, nem tartozik egyetlen egyházhoz sem.⁸ E tekintetben is körzetenként jelentős eltéréseket tapasztalni. Átlagon jóval felüli „ateista” arányt leginkább Szondi telep körzetben (6), Lyukóvölgyben (13), Perecesen (14), Egyetemváros-Ruzsinban (9) és Tetemvárt is tartalmazó (2-es) körzetben találni, a katolikusok a 12-es és a bükkszentlászlói körzetekben (16) míg a protestánsok a szirmai-martin-kertvárosi (3), lillafüredi-ómassai-jávorkúti (17) és miskolctapolcai (10) körzetekben mutatnak átlagon felüli arányt.

A háztartások mintegy felében két generáció is él, és a leggyakrabban az fordul elő, hogy 3 személy van egy háztartásban. Több generáció

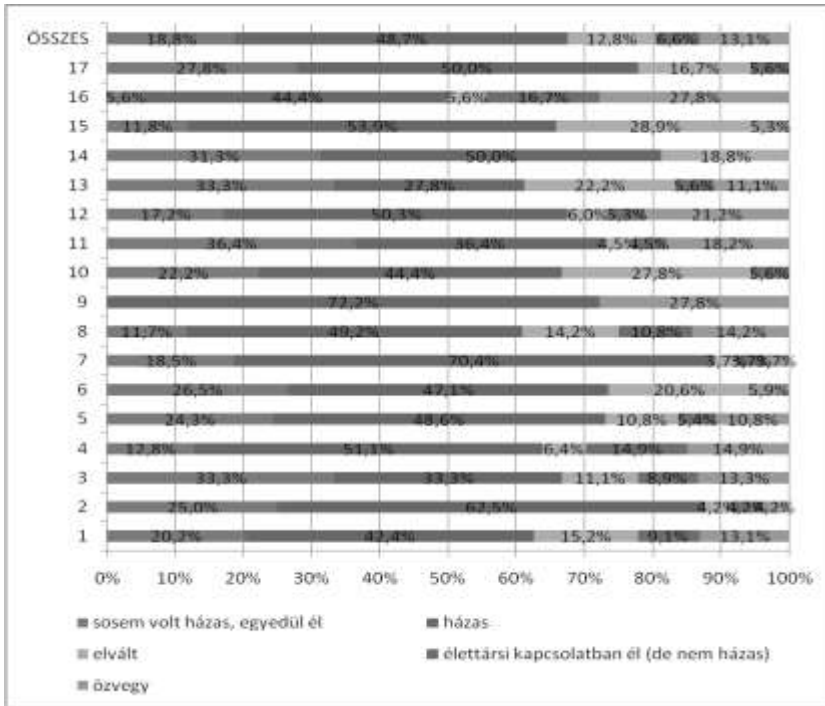
⁸ A 2001. évi népszámlálási adatokhoz képest mintánk kissé felülreprezentált az egyházhoz nem tartozók tekintetében, és néhány százalékkal alulreprezentált a protestánsok vonatkozásában. Elméletileg azonban az sem zárható ki, hogy 10 év alatt egyfajta szekularizációs folyamat is lezajlott.

együttélése legmarkánsabban a kertvárosi jellegű Szirmán-Martinkertvárosban (3), Lillafüreden-Ómassán-Jávorkúton (17), Tapolcán (10) figyelhető meg, míg az ilyen szempontból „legmagányosabb” körzetnek Egyetemváros-Ruzsin (9) mutatkozott. Ezzel szoros összefüggésben megállapítható az is, hogy Tapolcán (10) és Bükk-szentlászlón (16) magas az egy háztartásban élők átlagos száma, míg a belső körzetekben (1-es és 7-es), illetve a Szentpéteri kapui (5) körzetében jóval átlag alatti az egy háztartásban élők száma.

A megkérdezettek mintegy 70 százalékanak van gyereke, és átlagosan 1 (maximum 18 éves, avagy felsőfokú intézménybe járó) gyerek jelenleg is a háztartásban él. A háztartásban élő tanköteles (7-18 év közötti) gyerekek átlagos száma azonban nem éri el az egyet. Akárcsak az előbb tárgyalt együtt élő generációk esetében, e jellemzők mentén is szignifikáns eltéréseket tapasztalni az egyes körzetek között. Megjegyzendő, hogy a tanköteles korú gyerekek számát tekintve Pereces (14), az Avas (8) illetve Görömböly-Hejőcsaba (4) emelkedik ki.⁹

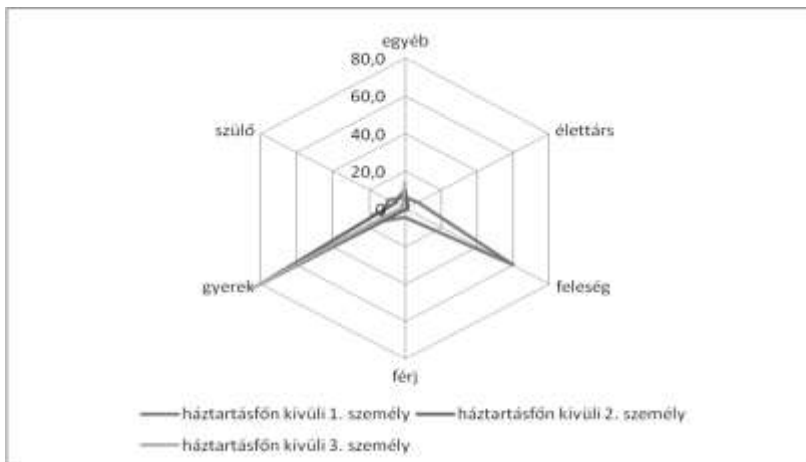
A megkérdezettek közel fele házas és további 6-7 százalék élettársi kapcsolatban él. Adataink szerint a felnőtt lakosság mintegy 13 százaléka elvált, és körülbelül ugyanekkora az özvegyek aránya. Közel minden ötödik személy ugyanakkor azt állította, hogy még sosem volt házas és egyedül él. A családi állapot körzetenként változik (ld. 2. ábra) és szignifikánsan összefügg az életkorral is. Az egyedülállók a legfiatalabbak, az özvegyek értelemszerűen a legidősebb generációhoz tartoznak, a házasok átlagos életkora valamivel magasabb, mint az elváltaké, akik amúgy éppen a minta átlagéletkorával azonos szintet mutatnak (48,7 év).

⁹ A 2001. évi népszámlálás adatait körzetekre vetítve az látható, hogy a 100 családra jutó gyerekek száma kétféle körzettípusban magas: abban, amelyik inkább a szegényebb, romák által sűrűbben lakott (13-as), illetve abban, amelyben a családi házak megfizethetőek fiatal, gyereket vállaló középosztálybeliek számára (pld. 3-as, 11-es).

2. ábra: Családi állapot körzetenként

A háztartások összetételét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy közel negyedükben a háztartásfők egyedül élnek, mintegy 54 százalékában csak két személy, 76 százalékában pedig három személy él egy helyen. Adataink jól szemléltetik azt, hogy Miskolcon a nukleáris családmódel érvényesül: a háztartásfőn kívüli első együtt élő személy 60 százalékban a feleséget jelenti, a 2. és 3. személy (a háztartások 3. és 4. tagja) pedig 80 százalékban a gyerekeket jelenti. Érdekes azonban megállapítani, hogy minél több személy él a háztartásban, az nem a generációk együttélését jelenti, hanem valamilyen más rokoni szállal kapcsolódó személy jelenlétére utal (az „egyéb” kategória értéke, és nem a szülők aránya növekszik – ld. 3. ábra).

3. ábra. A háztartásban együtt élő személyek háztartásfőhöz viszonyított pozíciója

A háztartásfők, illetve a feleségek átlagéletkora magasabb a populációhoz képest: előbbinél 53, utóbbinál pedig 50 év. Megállapíthatjuk ugyanakkor azt is, hogy az egyedül élő háztartásfők idősebbek, mint a párral és/vagy családdal élők (58,4 illetve 51,4 év). Ez ugyanakkor előrevetíti azt is, a háztartásfők alcsoportjai más jellemzők mentén is eltérnek. És valóban, arra a kérdésre, hogy jelenleg miből élnek, kiderül: az egyedül élő háztartásfők több, mint fele (53 százalék) nyugdíjas, míg ez az arány a nem egyedülállóknál csak egynegyedre esz ki. A háztartásfők és a feleségek körében is a főállásban dolgozók aránya mintegy 55 százalékos (5. táblázat).

Megállapítható továbbá az is, hogy a nők körében a munkanélküli ellátásban részesülők, a háztartásfők körében pedig a nyugdíjasok, illetve a közelebbről meg nem nevezett „egyéb” kategóriából (véltetően valamiféle fekete és/vagy szürkegazdasághoz kapcsolódó tevékenységből) élők aránya magasabb.

Miből él jelenleg?	„feleség”	háztartásfő
kizárólag főállása van	55,2	54,7
kizárólag alkalmi munkája van	1,1	2,6
a főállásán kívül egyéb munkája is van	0,0	2,1
kizárólag nyugdíjas	24,0	31,1

Miből él jelenleg?	„feleség”	háztartásfő
nyugdíja mellett dolgozik	2,0	2,4
eltartja párja, szülei	3,3	0,1
kizárólag gyermekneveléshez kapcsolódó juttatást kap	6,3	0,1
gyes mellett főállásban dolgozik	0,8	0,0
munkanélküli ellátást kap	4,6	2,1
kizárólag alkalmi üzletekből (pld. lakáskiadás, vagyonából)	0,0	0,1
egyéb	2,7	4,6
ÖSSZESEN	100,0	100,0

5. táblázat: A háztartásfők és feleségeik megélhetést biztosító tevékenységi formája

A kutatás során külön kérdésblokkal vizsgáltuk a munkanélküliek helyzetét. Módszertani megjegyzésként azonban fontos rögzítenünk, hogy a fenti (5-ös számú) táblázatban szereplő munkanélküli ellátásban részesülők aránya legalább 2 szempontból nem fedi a teljes munkanélküliséget: egyrészt azért, mert csak két kiemelt csoport (a háztartásfők és „feleségek”) adatait ismertettük, másrészt a teljes munkanélküliség nem csak a munkanélküli ellátásban részesülők számát fedi.

A hivatalos adatok¹⁰ szerint 2011. júniusban Miskolcon 11.869 álláskereső szerepelt a nyilvántartásban, ami 11,5 százalékos relatív (azaz a munkavállalási korú népességhez viszonyított) arányt jelent. Az egyes háztartások tagjaira vonatkozóan részletesen kitértünk a munkanélküliséggel kapcsolatos jellemzőkre: a munkanélküliség időtartamára, a munkaügyi központban való regisztrálására stb. Ezen adatok alapján azt találtuk, hogy a háztartásokban élők 14 százaléka munkanélküli, és ezek 83 százalékát (az össz minta 11,6 százalékát) vették nyilvántartásba a munkaügyi központban. Látható, adataink e vonatkozásban hajszálpontosan megegyeznek a hivatalos statisztikákkal, és érdemes megvizsgálni e mutató körzetenkénti megoszlását is.

A munkanélküliek városi körzetek szerinti megoszlását vizsgálva, azt állapíthatjuk meg, hogy a munkanélküliek fele a következő három körzetben él: mintegy negyede az Avason (8), hatoda Diósgyőr-Berekalja-Majláthon (15) és tizede Perecesen (14). Az arányokat az egyes körzeteken belül vizsgálva

¹⁰ Lásd: Nyilvántartott álláskeresőik száma és aránya az állandó lakóhelyük szerint. 2011.06.20-i állapot. http://www.munka.hu/engine.aspx?page=full_afsz_stat_telepules_adatok_2011

megállapíthatjuk, hogy az ilyen szempontból leghátrányosabb körzet Pereces (14), ahol a felnőtt lakosság közel háromnegyede munkanélküli. Szintén magas a munkanélküliség Lyukóvölgyben (13), Komlóstető-Vargahegyen (11) és Bükkszentlászlón (16) is. A legalacsonyabb munkanélküliség értékeket a belvárosi és más belső városrészekben mértünk. Saját eredményeink és a 2001. évi népszámlálás eredményei is azt mutatják, hogy Miskolctapolca körzetében (10) él a legkevesebb munkanélküli.

II. 3. Lakás, lakókörnyezet

Miskolc lakosságának közel fele (46 százalék) lakótelepi lakásban, közel harmada (29 százalék) iker vagy családi házban, és mintegy 6 százalék új építésű társasházban él. A lakások kb. 88 százalékban saját tulajdonban vannak, 7 százaléknak más a tulajdonosa, a többi 5 százalék önkormányzati vagy közületinek számít.

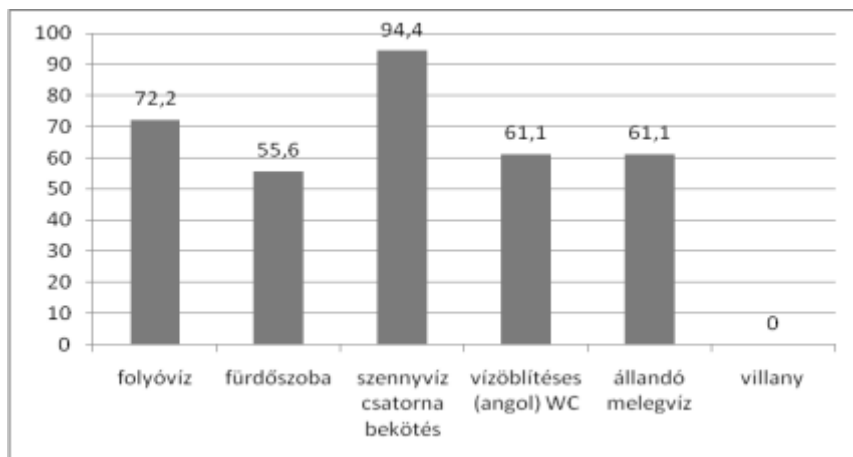
Adataink szerint a városlakók közel 2 százaléka telepi vagy nem lakás céljából épült ingatlanban lakik, amely arányt, ha kivetítünk az összlakosságra, azt mondhatjuk, hogy mintegy 3000 felnőtt vagy legalább másfélezer család és gyerekei élnek mélyszegénységben. Ezen állításunkat tovább erősítik a lakás alapvető infrastrukturális ellátottságára vonatkozó adatai (ld. 6. táblázat), amelyekből kiderül, hogy a lakások közel 5 százalékában nincs vízöblítéses WC és szennyvíz csatorna bekötés, mintegy 2-3 százalékában pedig nincs fürdőszoba és folyóvíz sem.

	Van-e a lakásukban?	van (%)
1	folyóvíz	97,6
2	fürdőszoba	96,9
3	szennyvíz csatorna bekötés	95,4
4	vízöblítéses (angol) WC	95,2
5	állandó melegvíz	96,3
6	villany	99,8

6. táblázat A lakások infrastrukturális ellátottsága

A lakások ellátottságát körzetek szerint vizsgálva egyértelmű, hogy a leghátrányosabb helynek Lyukóvölgy (13) számít. Itt (ld. 4. ábra) a lakások fele-háromnegyede nem rendelkezik az alapvető higiéniai szükségletekhez

nélkülözhetetlen kommunális ellátottsággal. Kivételt itt az áramszolgáltatás jelent, amelynek van ugyan lefedettsége, ám emellett láthatjuk azt is, hogy szennyvízcsatorna bekötést csak elvétve találunk.

4. ábra: Az infrastrukturális ellátottsággal **nem** rendelkező lakások – Lyukóvölgy (%)

A lakások átlagoson két szobával és egy félszobával rendelkeznek, alapterületük 74 négyzetméter (7. táblázat) de meglehetősen nagy eltéréseket tapasztalni az egyes vonatkozó válaszok között:¹¹ A lakások alsó kvintilisé (egyötöde) maximum 50 négyzetméteres, a felső kvintilisbe tartozó lakások pedig legalább 95 négyzetméterese. A lakások körzetenkénti mérete is szignifikáns eltéréseket mutat. A legmagasabb átlagos lakásméretet Tapolcán (10) találni, de jóval átlag fölötti értéket mutatnak a Tetemvár-Bábonyi-Bécs-Bedegvölgy-Bodótető (2) valamint a Martin kertváros-Szirmai (3.) körzetek is.

A szórásokat vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a leghomogénebb lakásméretet az avasi lakótelepi (8) és a lyukóvölgyi lakások (13), a legnagyobb eltéréseket pedig a Tetemvár-Bábonyi-Bécs-Bedegvölgy-Bodótetői (2) körzetek mutatják (ez utóbbi nem meglepő, hiszen ebben a körzetben az egészen alacsony komfortfokozatú lakástól az új építésű családi házig és lakóparkig minden megtalálható).

¹¹ Szórás: 44,9 négyzetméter.

Körzet	Átlag	Szórás
1	57,6	17,9
2	138,7	153,0
3	111,2	42,4
4	98,4	52,6
5	62,5	27,2
6	64,8	12,8
7	75,3	23,6
8	55,4	9,1
9	77,8	50,4
10	159,5	78,8
11	69,7	24,5
12	70,2	30,1
13	46,8	16,8
14	76,5	30,6
15	73,8	40,0
16	84,4	45,4
17	84,8	32,3
Összes	74,3	44,9

7. táblázat: Lakások átlagos mérete körzetenként

A lakások több mint felében (54 százalék) központi fűtés van, és közel harmadában egyedi gázkazánnal vagy gázkonvektorral fűtenek. Fával, szénnel vagy vegyesen üzemeltetett egyedi kazán vagy kályha a lakások mintegy 13 százalékában van, ez az arány azonban a más lakásszempontok szerint is hátrányosnak minősülő Perecesen (14) és Lyukóvölgyben (13) eléri a 70-75 százalékot is, de hasonlóan magas Bükksgentlászlón is (16).

A kérdőívben kitértünk a háztartások különféle javakkal és szolgáltatásokkal való ellátottságára (8-as táblázat). Az általunk megkérdezett javak közül a mikrohullámú sütő, mosógép, mobiltelefon és kábeltévé tűnt a legelterjedtebbnek (színes tévé létre nem kérdeztünk rá), az internet elterjedtsége közel kétharmados, míg értelemszerűen a drágább és luxuscikkeknek számító javak, szolgáltatások jóval kisebb, 7 százalék és az alatti értékeket mutatnak. A különféle javakból egy egységes ellátottsági indexet létrehozva¹² megállapíthatjuk, hogy a negatív póluson Lyukóvölgy (13), a pozitív póluson pedig a tapolcai (10) és a lillafüredi-ómassai-jávorkúti (17) körzetek állnak.

¹² A fogyasztási javakkal való rendelkezés itemeit standardizáltuk (átlag: 0, szórás:1) és majd átlagoltuk.

Rendelkeznek-e az alábbiakkal?	Igen (%)
mikrohullámú sütő	91,2
automata mosógép	90,6
mobil telefon	90,2
kábeltévé	86,0
személyi számítógép	73,7
DVD lejátszó	69,7
2 évnél idősebb autó	58,6
hifi torony	47,9
parabola antenna	31,9
mosogatógép	15,6
nyaraló/hétfégi ház	12,0
termőföld	9,2
sporteszközök (100 ezer Ft felett)	7,4
100 ezer Ft feletti munkagép	5,5
műhely/iroda	4,1
üzletrész/üzlet	3,3
2 évnél fiatalabb autó	3,0
szauna	1,5
bejárónő/takarítónő	1,5

8. táblázat: A háztartások ellátottsága

A megkérdezettek lakókörnyezetének biztonságát egy ötfokú skálán mértük (1 – egyáltalán nem biztonságos; 5 – nagyon biztonságos). Városi szinten ez az érték az inkább biztonságos tartományba mutató szintet éri el (3,5), de körzetenként ezúttal is szignifikáns eltéréseket tapasztalni: Lyukóvölgy (13), Pereces (14), de kisebb mértékben az Avás (8) és Tetemvár-Bedegvölgy-Bodótető-Bábonyiérc (2) is átlag alatti közbiztonságot mutat, míg a legbiztonságosabbnak Lillafüred-Ómassa-Jávorkút (17) és Miskolctapolca (10) tűnik.

A felnőtt lakosság mintegy harmada (minimum első generációs, azaz) nem miskolci születési, és közel 38 százaléknak a szülei sem itt születtek. A

nem Miskolcon születettek átlagosan 28,5 éve már itt élnek. A városba való vándorlás mondhatni folyamatos: a nem miskolci születésűek közel negyede az elmúlt 10 évben érkezett a városba, és mintegy 40 százaléka pedig az utóbbi 20 évben. A városba költözők zöme (61 százaléka) azonban szintén a megyéből érkezett, és további 9-10 százaléka Hevesből, illetve Szabolcsból jött Miskolcra. A Miskolcra beköltözöttek azonban hasonulnak a „helyiekhez”: függetlenül attól, hol születtek, a lakosság mintegy 85 százaléka állította azt, szeret itt élni. Ennek ellenére mégis közel negyedük azt is állította, tervezi, hogy elköltözik, és ez szintén független attól, hogy valaki Miskolcon született-e avagy sem. Az elköltözni vágyók elsősorban azok közül kerülnek ki, akik nem is szeretnek itt élni, de érdekes módon azok körében, akik amúgy szeretnek a városban élni mintegy 12 százaléka tervezi, hogy mégis elköltözik Miskolcra.

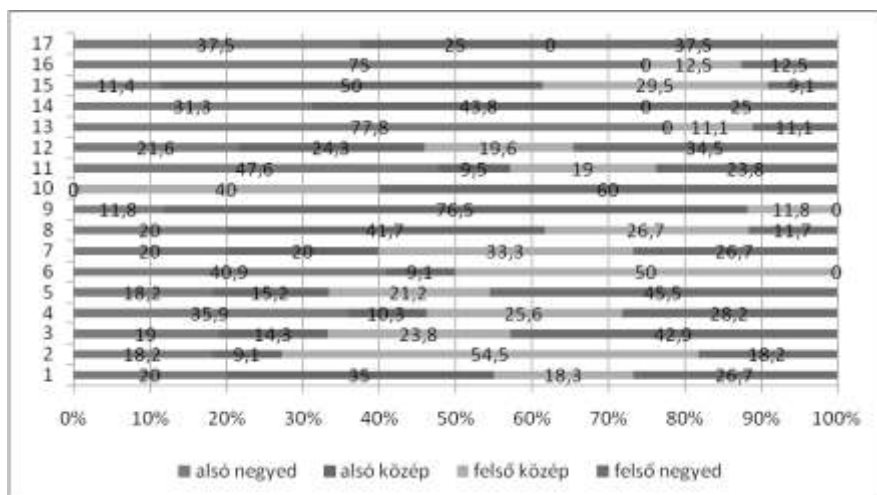
II. 4. Anyagi, szociális helyzet és szabadidő

A háztartások mintegy kétharmadában legalább egy személy rendszeres alkalmazotti fizetést kap, bő harmadában (35 százalék) pedig legalább egy öregségi nyugdíjas él. Arra a kérdésre, hogy az elmúlt egy hónapban más jellegű bevételük volt-e, azt kaptuk, hogy a háztartások közel 6 százalékának volt vagyomból és mintegy 3 százalékának szerencsejátékából származó jövedelme is (ld. 9. táblázat). A vagyon alapú jövedelem aránya adataink szerint leginkább az egyetemvárosi-ruzsini körzetben (9) kimagasló, míg a szerencsejátékából származó jövedelemről leginkább Lyukóvölgyben (13), a Szonditelep-Csorba telep-Selyemrét-Martintelepi felüljáró (6) körzetben és Avas Kelet –Népkertben (7) számoltak be.

Az előző hónapban volt-e az Önök háztartásának?		<i>igen, volt (%)</i>
1	vagyomból származó jövedelem	5,8
2	szerencsejátékából származó jövedelem	2,8
3	termékértékesítésből származó jövedelem	1,5
4	bérbeadásból származó jövedelem	3,0

9. táblázat. Bevételi források a háztartásokban

A megkérdezett és a háztartás jövedelmi viszonyait firtató kérdéseinkre 33, illetve 31 százalékos volt a válaszmegtagadás. E korlátokat figyelembe véve, az érvényes válaszok alapján azt lehet megállapítani, hogy a megkérdezett havi nettó jövedelme átlagosan mintegy 105.000 forint, a háztartás havi nettó bevétele pedig átlagosan 180.000 forint. A átlagok mögött azonban komoly társadalmi-gazdasági különbségek húzódnak meg: A háztartások alsó negyede átlagosan mintegy 80.000, a felső negyede pedig 303000 forintból gazdálkodik. Körzetek szerint (ld. 5. ábra) szintén jelentős eltérések vannak: míg Lyukóvölgyben (13) például a háztartások több mint háromnegyede (78%) az alsó jövedelmi negyedbe esik, addig ez az arány Szirma-Martin kertvárosban (3), Egyetemváros-Ruzsinban (9) és a Szentpéteri kapui körzetben (5) nem éri el a 20 százalékot sem, Tapolcán (10) pedig alsó két negyedbe mondhatni senki sem került bele¹³.

5. ábra: Háztartások jövedelmi kvartilisei körzetenként (százalék)

A háztartások kiadásai oldalán (ld. 10. táblázat) átlagosan havi mintegy 170.000 forint szerepel, amelyet összevetve a bevételi oldallal (180.000 forint), megállapíthatjuk, hogy a háztartások jelenleg „egyik hónapról a másikra” élnek, azaz lakossági takarékoság bővüléséről csak

¹³ Lásd ugyanezt térképes formában a Mellékletben.

elenyésző mértékben beszélhetünk. A kiadások több mint felét (53 százalékát) rezsire és élelmiszerre fordítják, további 8 százalékát pedig közlekedésre. A hiteltörlesztések a háztartások kiadásának közel 12 százalékát teszik ki.

Az elmúlt hónapban körülbelül mennyit költöttek az Önök háztartásában az alábbi tételekre?		forint	%
1	rezsi (lakbér, villany, gáz, fűtés, közös költség)	50.299	29,6
2	élelmiszer	39.665	23,3
3	ruházat, cipő	9.581	5,6
4	egészségügy (gyógyszer, kezelés, szolgáltatás)	8.750	5,1
5	vezetékes és mobil telefon, Internet, kábeltévé előfizetés	9.736	5,7
6	általános és középiskolai oktatás (tandíj, tanszerek stb.)	1.718	1,0
7	felsőfokú oktatás	4.343	2,6
8	szórakozás, művelődés, élvezeti cikkek (mozi, színház, újság, könyv, illatszerek, dohány)	7.040	4,1
9	közlekedés (üzemanyag, menetjegy, bérlet)	13.940	8,2
10	hiteltörlesztés	19.610	11,5
11	lakásbiztosítás	2.953	1,7
12	egyéb kiadások	2.277	1,3
	ÖSSZESEN	169.912	100,0

10. táblázat: A háztartások kiadási oldala tételenként

A háztartások összkiadása körzetenként eltérő képet mutat: havonta legkevesebbet (100.000 forint körüli összeget) az Avason (8) és Lyukóvölgyben (13) költenek, míg ennek kétszeresét a Szentpéteri kapui-Zsarnai körzetben (5) valamint Komlóstetőn-Vargahegyen (11) és Perecesen (14). Az egyes kiadási tételek körzetenként is változnak, azonban megjegyzendő, hogy statisztikai értelemben a ruházatra, általános- és középiskolára, valamint a telefon, Internet, kábeltévé előfizetésekre fordított

összegek szignifikánsan nem térnek el egymástól.¹⁴ Ez azt is jelenti, ezek a kiadások mindegyik körzetben hasonló mértékben jelen vannak.

Annak ellenére, hogy – ahogy korábban jeleztük – jelenleg a háztartások takarékosságának lehetősége a kiadási és bevételi oldalak összevetése alapján csak kis mértékben lehetséges, a válaszadók mintegy negyede (27 százalék) arról is beszámolt, hogy jelenleg vannak (véltetően korábbról származó) megtakarításaik. A legalacsonyabb megtakarítási aránnyal Bükkszentlászló (16), Tetemvár-Bábonyiérc-Bedegvölgy-Bodótető (2) és Lyukóvölgy (13) lakossága rendelkezik, míg a legmagasabb arányt Miskolctapolcán (10) regisztráltuk.¹⁵

A takarékoság mellett kitértünk a tartozásokra, díjhátralékok létezésére is (11-es táblázat). Válaszadóink mintegy 17 százaléka állította azt, hogy van valamilyen díjhátraléka, és közel 6 százaléka pedig magánszemélynek is tartozik. A hátralékosok mintegy 42 százaléka lakásfenntartási költségekkel küszködik, de közel harmaduk a lakbérrel is gondban van. A tartozások, díjhátralékok átlagosan 441 ezer forintba rúgnak, ám ez az összeg a lakáscélú kölcsöntörlesztések miatt ilyen magas. A lakásfenntartási költséggel való elmaradásukról (is) beszámoló személyek átlagosan 241 ezer forinttal tartoznak, míg ez az összeg a lakbérrel, közös költséggel való elmaradók esetében 482 ezer forint.¹⁶ E két csoport mintegy 18 százalékban fedi egymást, azaz ekkorra tehető a mindkét lakással kapcsolatos tartozást felhalmozók aránya.

	Ha van, akkor milyen díjhátralékuk, tartozásuk van? (több válasz lehetséges)	%
1	lakbér, albérleti díj, közös költség	28,6
2	lakáscélú kölcsöntörlesztés	30,5
3	személyi kölcsön	22,9
4	jelzálog-kölcsön	12,5
5	áruvásárlási hitel	6,4
6	lakásfenntartási költség (villany, víz és csatorna, gáz)	42
7	társadalombiztosítás	1,2
8	biztosítás/lakás, élet, autó, stb./	1,6

¹⁴ Az átlagok eltérése 0.05 szignifikanciaszintnél magasabb értéket mutat.

¹⁵ A megtakarítás jellegére és nagyságára nem tértünk ki a kérdés során.

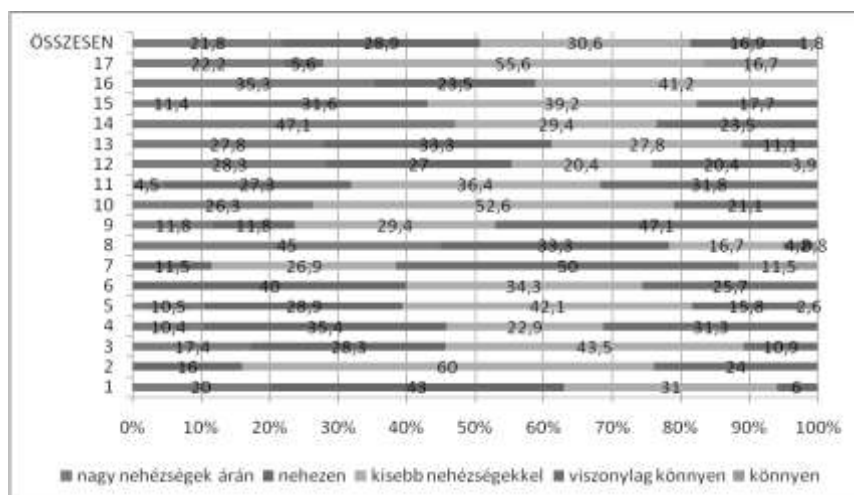
¹⁶ Ezek az összegek nem ilyen mértékű lakással kapcsolatos tartozásra utalnak, hanem csak azt jelzik, hogy akik ilyen tartozással is rendelkeznek, összesen ekkora összegű díjhátralékuk és egyéb (nem lakással kapcsolatos) tartozásuk is van.

	Ha van, akkor milyen díjhátralékuk, tartozásuk van? (több válasz lehetséges)	%
9	közlekedés (bérlet, benzin) utazás	1,6
10	TV, újságok	4,5
11	telefondíj	4,4
12	gyógyszer	0,8
13	egyéb szolgáltatások (javítás, tisztítás, stb.)	0,8
14	egyéb	7,2

11. táblázat: Díjhátralékkal rendelkezők aránya a tartozás típusa szerint

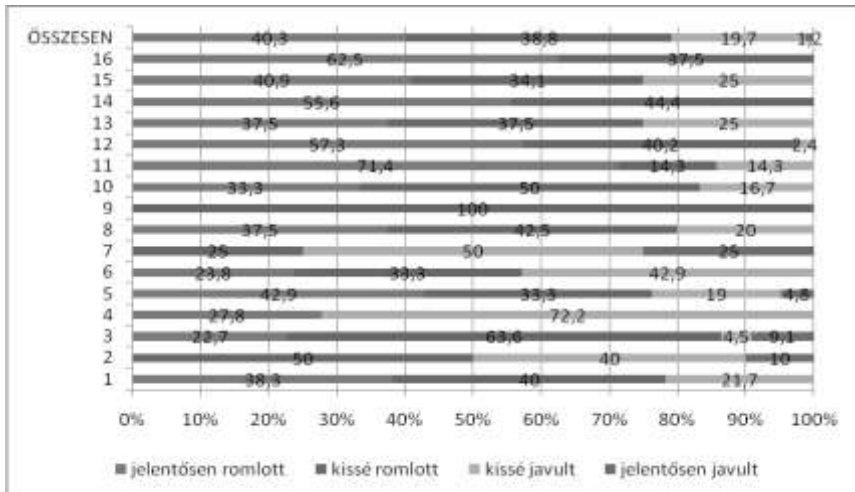
A kutatás során a háztartások anyagi helyzetét szubjektív mutatókkal is igyekeztünk felmérni. Arra a kérdésre, hogy jelenleg hogyan tudnak megélni a válaszadók fele (51 százaléka) azt mondta, hogy nagy nehézségek árán vagy nehezen tudnak megélni, és kevesebb mint egyötödük (18,6 százalék) állította azt, hogy könnyen vagy nagyon könnyen meg tudnak élni.

Körzet szerinti bontásban láthatjuk (ld. 6. ábra), hogy a megélhetést legnehezebbnek a 14-es (Pereces) és 8-as (Avas) körzetben élkö gondolják, míg Lillafüred-Ómassa-Jávorkút (17) körzetében legmagasabb azok aránya, akik azt állítják, hogy könnyen meg tudnak jelenleg élni.

6. ábra: Háztartások szubjektív megítélése (Ha figyelembe veszi a háztartás jelenlegi életszínvonalát, mit gondol, hogyan tudnak jelenleg megélni?)

Egy másik szubjektív mutató a jövedelmi helyzet változásának megítélésére irányult. Arra a kérdésre, hogy az elmúlt 2 évben változott-e jövedelmi helyzetük, a megkérdezettek fele igennel válaszolt. A változás irányát firtató kérdésnél – a változásról beszámolók – közel 80 százaléka azt mondta, hogy negatív irányba alakult a helyzetük: 40 százalék szerint jelentősen romlott, 39 százalék szerint pedig kissé romlott pénzügyi helyzetük. Ugyanakkor a változásról beszámolók közel egyötöde azt nyilatkozta, hogy kis mértékben javult anyagi helyzetük. Körzetek szerinti bontásban a Komlóstető-Vargahegyiek (11) érzékelték a legnagyobb mértékű romlást, az Avas-kelet-Népkert (7) körzetben élők pedig helyzetük jelentős javulásáról számoltak be.

7. ábra: Jövedelmi helyzet szubjektív megítélése (Ha változott, kérjük, értékelje, milyen irányban változott a jövedelmi helyzetük?)

A kérdőívben különféle, a szabadidő eltöltésére vonatkozó kérdést is használtunk. A megkérdezettek mintegy fele (52 százalék) az elmúlt egy évben volt szabadságon, és ez alatt közel harmaduk (30 százalék) elutazott valahová belföldre, a külföldre utazók aránya pedig 20 százalék. Anyagi helyzetétől függetlenül, szabadság ideje alatt ritkaságszámba megy, ha valaki pénzért dolgozik: a pihenők egytizede ha dolgozik, jobbra azt saját otthonában teszi.

A szabadidő eltöltése (12-es táblázat) mondhatni egyfajta informális-formális tengelyen mozog: leggyakrabban az informális kapcsolatok köré szerveződik, legritkábban pedig az informalitást, azaz a családi, baráti, rokoni kapcsolatokat meghaladó tevékenységek bukkanak fel. A szabadidő ilyen jellegű „privatizálását” természetesen az egyén pénzügyi helyzete is befolyásolja, hiszen a privát szférából való kimozdulás finanszírozási terheket is jelent.

Milyen gyakran szokott?	Átlag (1 - egyáltalán nem; 5 - nagyon gyakran)
rokonának, barátjának segíteni	2,73
kirándulni	2,47
vendégeket fogadni (ebéd, vacsora)	2,44
vendégségbe menni (ebéd, vacsora)	2,36
sportolni	2,17
alkoholt fogyasztani	1,88
misén, , istentiszteleten részt venni	1,82
koncertre menni	1,69
színházba járni	1,67
könyvtárba menni	1,60
moziba járni	1,58
étteremben ebédelni	1,57
múzeumba menni	1,51
önkéntes munkát végezni	1,48
gyermekével bábszínházba, moziba, vidámparkba, állatkertbe menni	1,47
saunázni	1,36
komolyzenei koncertre, operába menni	1,28

12. táblázat: Szabadidő eltöltése

II. 5. Szociálpolitikai kérdések

A kérdőíves felmérés során kíváncsiak voltunk arra, hogy mit gondolnak a válaszadók az állam szerepvállalásáról a szociális problémák megoldása terén, hogyan vélekednek a szociális támogatásokról, valamint a

szociális és gyermekvédelmi intézményekről a miskolci polgárok illetve milyen ellátásokat és milyen elégedettséggel vesznek igénybe.

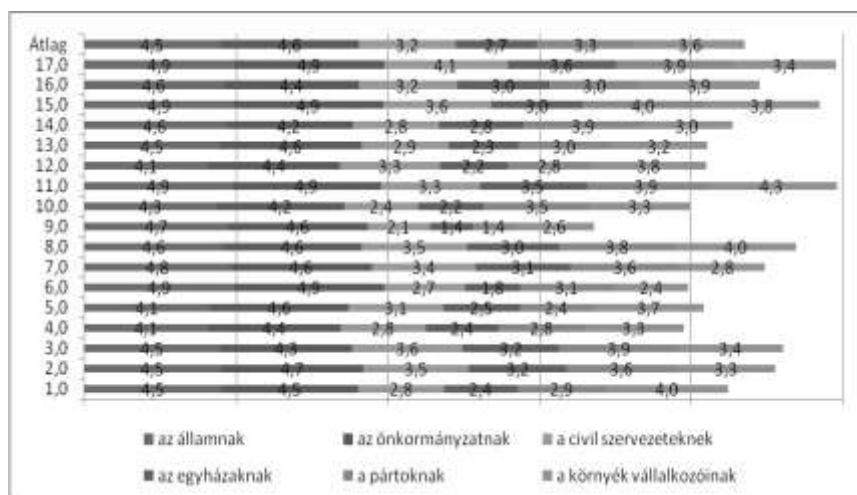
Arra a kérdésre, hogy kinek milyen mértékben kellene részt vennie a lokális foglalkoztatási és egyéb problémák megoldásában a válaszadók egyöntetűen az önkormányzat és az állam szerepét hangsúlyozták (13-as táblázat). A válaszok szórását is vizsgálva, láthatjuk, hogy a legellentmondásosabb megítélés alá a pártok esnek - ám kisebb mértékben az egyházak, civil szervezetek és gazdasági szereplők lehetséges szerepvállalásának megítélése is ellentmondásos.

	Átlag (1 – egyáltalán nem; ... 5 – nagyon nagy mértékben)	Szórás
az önkormányzatnak	4,6	0,7
az államnak	4,5	0,8
a multinacionális cégeknek	3,6	1,3
a környék vállalkozóinak	3,6	1,2
egyéb	3,5	1,7
a pártoknak	3,3	1,5
a civil szervezeteknek	3,2	1,2
az egyházaknak	2,7	1,3

13. táblázat: Intézmények megítélése (Véleménye szerint az alábbiak közül kinek milyen mértékben kellene részt vennie a helyi foglalkoztatási és egyéb problémák megoldásában?)

A válaszokat körzetek szintjén vizsgálva szignifikáns véleményprofilokat lehet beazonosítani (8. ábra). A Lyukóvölgyiek (13) például leginkább az államban és az önkormányzatban bíznak, minden más intézmény átlag alatti megítélés alá esik. A két avasi körzetben az állam és önkormányzat szerepén kívül átlag felett bíznak a pártokban, civil szervezetekben és egyházakban. A két avasi körzet azonban eltérően viszonyul a gazdasági szereplőkhöz: míg a 8-as körzetben lakók jóval átlag fölött reménykednek a helyi és multinacionális vállalatokban, addig a 7-es, Avas kelet-Népkerti körzetben élők jóval átlag alatt hisznek a gazdasági szereplők helyi foglalkoztatásban játszott szerepében. A miskolctapolcai körzetben (10) élők a pártok szerepében bíznak, minden más szereplő megítélése átlag alá esik. A Szirma-Martin kertvárosban élők (3) relatíve kis

mértékben hisznek az államban és az önkormányzatban, és elsősorban a civil szervezetek, egyházak és pártok jótékony hatásában bízunk.

8. ábra: Intézmények megítélése körzetenként (Véleménye szerint az alábbiak közül kinek milyen mértékben kellene részt vennie a helyi foglalkoztatási és egyéb problémák megoldásában? SKÁLA:1 – egyáltalán nem; ... 5 – nagyon nagy mértékben)

Az egyes intézmények megítélése közötti kapcsolatokat, illetve a háztartások egy főre jutó jövedelme közötti összefüggéseket vizsgálva néhány szabályszerűség is körvonalazódik. Az állam és az önkormányzat, illetve az állam és a pártok szerepének megítélése szignifikánsan szorosan együtt jár,¹⁷ míg az önkormányzat és pártok közötti kapcsolat ugyan szignifikáns, de jóval gyengébb.¹⁸ Ugyanakkor a multinacionális cégek és a helyi vállalkozók megítélése is szignifikánsan korrelál,¹⁹ de az állam és a környék vállalkozói közötti szerepvállalás között nem létezik szignifikáns kapcsolat.²⁰ A változók közötti kapcsolatok jellegét két főkomponenssel is megragadhatjuk: egyrészt létezik egy általános, az (önkormányzatot leszámítva) az összes intézménnyel szembeni magas elvárási szintet kifejező főkomponens, másrészt pedig

¹⁷ Korrelációs együttható állam és önkormányzat között 0,39, állam és pártok között 0,40 (mindkét esetben szignifikancia szint: 0,000)

¹⁸ Korrelációs együttható: 0,15 (szignifikancia szint: 0,000)

¹⁹ Korrelációs együttható: 0,52 (szignifikancia szint: 0,000)

²⁰ Korrelációs együttható: -0,04. (szignifikancia szint: 0,274)

beazonosíthatunk egy bipoláris főkomponenst is.²¹ Ezen utóbbi egyik pólusán találjuk az önkormányzatot és az államot, a másik póluson a helyi vállalkozókat, multinacionális cégeket, de a civil szervezeteket és a pártokat is.

Úgy tűnik tehát, hogy az elvárások horizontján létezik egy, az önkormányzatot kissé zárójelbe tévő általános igény a különféle szereplőkkel szemben, és létezik egy másik igény is, ami a depolitizált (mindenkori) önkormányzatban és az állami szerepvállalásban, a helyi vállalkozók helyzetbe hozásában látja a foglalkoztatási problémák megoldását.

Megállapíthatjuk továbbá azt is, az egy főre jutó jövedelem alacsony volta felértékeli az állami szerepvállalásban való hitet, míg a magas jövedelmekkel rendelkezők szignifikánsan a környékbeli vállalkozók foglalkoztatási problémák megoldásában játszott szerepét vallják.

Egy másik kérdésblokkal a szociális támogatásokkal kapcsolatos véleményeket igyekeztünk feltérképezni. A válaszadók legnagyobb mértékben azzal értettek egyet, hogy leginkább a munkahelyteremtés, és nem a segélyezés segíthet a bajba jutottakon. Ugyanakkor elismerik, hogy lehetnek olyan helyzetek, amikor az államnak kellene gondoskodnia a rászorulókról (14. táblázat). Érdekes ellentmondás feszül a család szerepét illetően: egyrészt nagy az egyetértés a tekintetben, hogy ha bajba kerülne valaki, akkor elsősorban a családjához fordulna, ám a családtagok, rokonok kötelességszerű segítségét a legkisebb mértékben támogatják a válaszadók. Az ellentmondást az állítások háttérdimenzióinak feltárásával tudjuk feloldani. Faktorelemzéssel, e véleményeket két dimenzióra tudjuk felfűzni: egyrészt különválnak az a véleménycsoport, amely az állami gondoskodás és munkahelyteremtésre épül, másrészt beazonosíthatunk egy olyan dimenziót is, amely a család szerepére, illetve az egyén erőfeszítésének igénylésére épül.

Az első dimenzió egyfajta formális (intézményi) támogatottság igénylésére utal, míg a második dimenziót az individuális és informális támogatás együtteseként értelmezhetjük, amit leginkább talán a „segítség magadon és a család is megsegít” elv testesíthet meg.

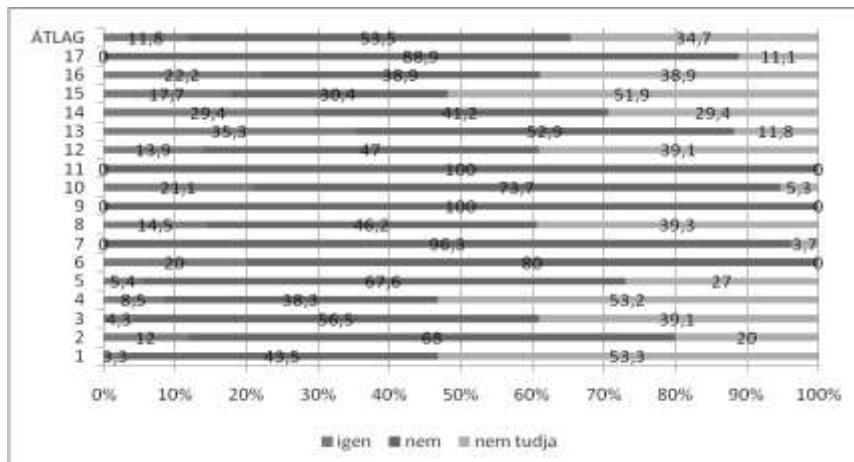
²¹ A főkomponensek szerkezetét lásd a Mellékletben.

Milyen mértékben ért egyet az alábbiakkal?	Átlag (1 – egyáltalán nem ért egyet; 5 – teljesen egyetért)	Szórás
Nem segítyt kellene osztogatni, hanem munkaalalmat teremteni.	4,8	0,5
Bizonyos esetekben az ember kerülhet olyan élethelyzetbe, amikor az államnak gondoskodnia kell róla.	4,4	0,8
Ha bajba kerülnek, elsősorban a családomhoz fordulnék segítségért.	4,4	0,9
Az államnak/önkormányzatnak csak azokat kellene támogatnia, akik megérdemlik.	4,2	1,2
Ha családom vagy én nehéz élethelyzetbe kerülnék, igénybe venném az állam/önkormányzat segítségét.	4,0	1,2
Aki akar, az segít magán minden élethelyzetben.	3,5	1,3
Ha egy családban valaki nehéz helyzetbe kerül, a rokonok kötelessége rajta segíteni.	3,3	1,2

14. táblázat: Vélemények a szociális támogatásokkal kapcsolatban

Arra a kérdésünkre, hogy bizonyos dolgok gondot okoznak-e a háztartásban, jobbra azt találtuk, hogy a lakók nagy részének nem jelent gondot az idős emberek ellátása, étkezés, étkeztetés, takarítás, mosás stb. Legnagyobb mértékben a hivatalos ügyek intézése (8 százalék), illetve a bevásárlás (7 százalék) fordult itt elő.

A felnőtt lakosság mintegy 12 százaléka gondolta azt, hogy hiányzik valamilyen szociális vagy gyermekvédelmi szolgáltatás azon a környéken, ahol él. Megjegyzendő azonban, hogy a megkérdezettek valamivel több, mint harmada e kérdésre nem tudott válaszolni. Körzeti bontásban (9. ábra) láthatjuk, hogy Perecesen (14) és Lyukóvölgyben (13) gondolták azt leginkább, hogy ilyen intézményekre szükség lenne, míg Egyetemváros-Ruzsinban (9) Komlóstetőn-Vargahegyen (11) Lillafüreden-Ómassán-Jávorkúton (17) és az Avason (8) azt állították, nem hiányoznak ilyen jellegű intézmények. A hiányzó szociális és gyermekvédelmi intézmények felerészben (50 százalékban) óvoda- és bölcsődehiányt jelentenek (bár az óvoda nem tartozik a gyermekvédelmi intézmények közé) és legnagyobb mértékben a Szondi telep-Csorba telep-Selyemrét-Martintelepi felüljáró (6) körzetben és a diósgyőri-berekaljai-maláthi (15) körzetben lakók fogalmazták meg e hiányérzetüket.

9. ábra: Szociális/gyermekvédelmi szolgáltatási igények körzetenként (Ön szerint hiányzik-e valamilyen szociális/gyermekvédelmi szolgáltatás azon a környéken ahol él?)

A szociális és gyermekvédelmi ellátások színvonalát a megkérdezettek mintegy fele (49 százalék) tudta megítélni. E válaszadók egy ötfokú (1 – nagyon rossz; ... 5 – kiváló) skálán átlagosan 3,5-re értékelték a a szolgáltatások színvonalát, ami összességében pozitív megítélést jelent.

Körzetek szerint a lillafüredi (17), a lyukóvölgyi (13) és az avasi (8) körzetben a legnagyobb az elégedetlenség, míg Perecesen (14) és Komlóstetőn-Vargahegyen (11) a legmagasabb az elégedettség.

Körzet	Átlag (1 – nagyon rossz; ... 5 – kiváló)	Szórás
1	3,7	0,6
2	3,1	0,6
3	3,7	0,9
4	3,2	0,6
5	3,9	0,7
6	3,6	1,2
7	3,5	0,8
8	2,7	1,2
9	3,5	0,8
10	3,8	0,7
11	4,4	0,9

Körzet	Átlag (1 – nagyon rossz; ... 5 – kiváló)	Szórás
12	3,5	1,0
13	2,8	1,5
14	4,6	0,6
15	3,6	0,7
16	3,5	1,5
17	2,8	1,0
Összesen	3,5	1,0

15. táblázat: A szociális és gyermekvédelmi ellátásokkal való elégedettség, körzetenként

Azon kérdés kapcsán, hogy az elmúlt egy évben milyen szervezetek vagy személyek segítségét vették igénybe, visszaköszön az informális-formális ellentételezés: az emberek zöme elsősorban informális csatornákat vesz igénybe, ha bajba kerül, a rendelkezésre álló intézmények látogatottsága, igénybevétele jóval alacsonyabb.

Az alábbiak közül valamelyik szervezethez/személyhez fordultak-e segítségért <u>az elmúlt egy évben?</u>	IGEN válaszok (%)
családtag	40,2
barát, ismerős	25,1
szomszéd	19,6
önkormányzat (hivatal, ügyfélszolgálat)	18,1
munkaügyi központ	12,0
Miskolci Családsegítő Szolgálat, Regionális Módszertani Központ és Gyermekjóléti Szolgálat	5,0
egyéb magánszemély	3,4
„Iránytű” Szociális Szolgálat	2,3
egyéb	2,2
civil szervezet, egyház	1,9

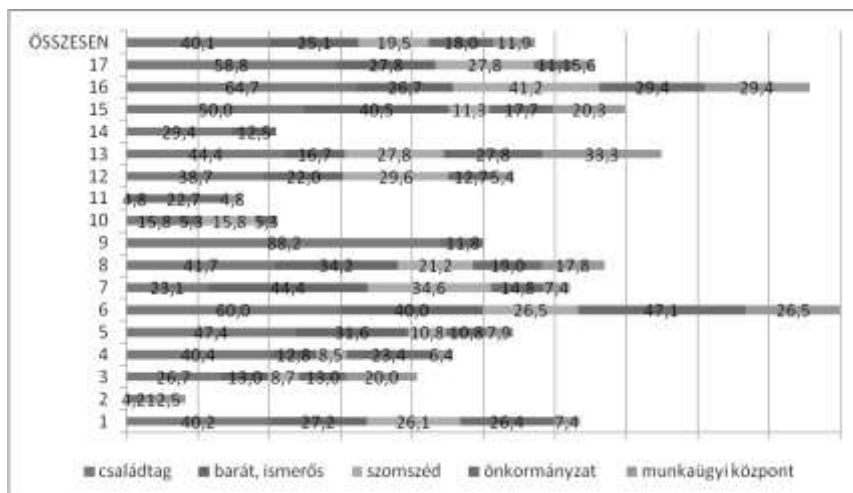
Az alábbiak közül valamelyik szervezethez/személyhez fordultak-e segítségért <u>az elmúlt egy évben?</u>	IGEN válaszok (%)
önsegítő csoport	1,3
szakszervezet	1,3
gondozási központ	0,8
párt	0,8
egyéb szervezet (pl. magán)	0,8
„Célpont” Ifjúsági Iroda	0,1

16. táblázat: Szervezetek, személyek igénybevétele

Az öt leggyakrabban igénybevett szervezet, személy körzeti szintű adatait vizsgálva (ld. 10. ábra) először azt állapíthatjuk meg, hogy ilyen szempontból a legaktívabb a 6. és 16., a legkevésbé aktívak a 2., 10., és 11-es körzetek voltak. Ez azt jelenti, hogy az elmúlt egy évben leginkább a Szondi telep-Csorba telep-Selyemrét-Martintelepi felüljáró körzetben (6) és a Bükkszentlászlón (16) élők voltak rászorulva a segítségre, míg a Tetemvár-Bábonyi-Bérec-Bedegvölgy-Bodótető körzetben (2) a Miskolctapolcán (10) és komlóstetői-vargahegyi (11) körzetben élők kevésbé vettek igénybe bármilyen segítséget.

A családtagok segítségét leginkább Lillafüreden-Ómassán-Jávorkúton (17), Bükkszentlászlón (16) és a Szondi telepen-Csorba telepen-Selyemréten élők (6) vették igénybe, barát, ismerős segítségét a Szondi telepen-Csorba telepen-Selyemréten élőkön (6) kívül inkább az avasi körzetekben (7 és 8) és Diósgyőr-Berekalja-Majláth (15) körzetekben vették igénybe, a szomszédokhoz pedig leginkább a bükkszentlászlóiak (16) fordultak (ez utóbbi nem meglepő, hiszen ez a körzet lényegében falusias jellegű, a többihez képest talán a leghomogénebb körzet).

A szociális intézmények leginkább a Szondi telepen-Csorba telepen-Selyemréten élők (6), valamint a Lyukóvölgyben (13) és Bükkszenlászlón (16) élők körében „népszerűek”, és legnagyobb arányban szinten a Lyukóvölgyiek (13) fordulnak a munkaügyi központhoz.

10. ábra: A leggyakrabban igénybe vett személyek/szervezetek az egyes körzeteken belül (IGEN válaszok, százalékban)

Az igénybevett segítség (17-es táblázat) az esetek több, mint egyhatodában (15 százalék) pénzbeli segítséget, közel egynolcadában (13,1 százalék) lakással kapcsolatos támogatást és közel 12 százalékban munkával kapcsolatos segítség kérelmezését jelentette. Az e típusú támogatások igénylése az esetek több, mint háromnegyedében sikerrel is járt. Az egészségi állapottal kapcsolatos igénylések még sikeresebbek voltak (87 százalék), míg a kisebb mértékben felbukkanó problémák megoldásáért mondhatni minden esetben kaptak az igénylők megfelelő támogatást. A pénzbeli segítség kérésének mintegy egynegyedes sikertelensége leginkább a magasabb jövedelemszint létre vezethető vissza.

	Kért-e?	Ha kért, kapott-e?
pénzbeli segítség, segély	15,0	75,7
lakással, lakhatással kapcsolatos támogatás	13,1	79,5
munkával, munkanélküliséggel kapcs. segítség	11,7	74
egészségi állapottal kapcsolatos segítség	11,2	86,8
gyermek iskoláztatásával kapcsolatos segítség	5,5	84,2
ügyintézés, jogi segítség	3,9	100

	Kért-e?	Ha kért, kapott-e?
lelki, mentális segítség	3,3	100
családban ápolt, gondozott beteggel kapcsolatosan	3,0	100
fogyatékkal élővel kapcsolatos segítség	1,2	82,8

17. táblázat: Igénybe vett segítség

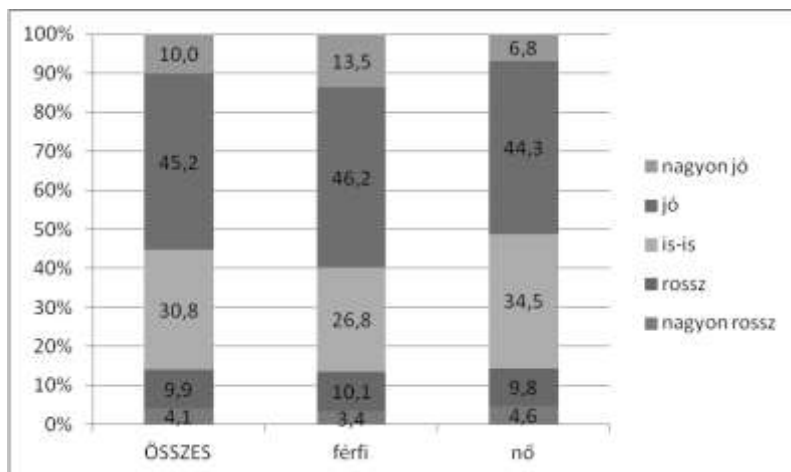
Szociális okokból a válaszadók mintegy 11,4 százaléka a munkaügyi központtal és közel 5 százaléka a családsegítő központtal tartja a kapcsolatot, a különféle civil szervezetekkel és más szociális szakszolgálattal meglehetősen alacsony a kapcsolattartás szintje (18. táblázat). A munkaügyi központtal kapcsolatot tartók aránya többé-kevésbé megegyezik a munkanélküli ellátást igénylőkkel és körzetenkénti eloszlásával, a másik két olyan intézmény esetében, amellyel gyakrabban kapcsolatba léptek válaszadóink, körzetenként ugyan eltérő profillal, ám mindkét esetben a Lyukóvölgyiek körében a legmagasabb a kapcsolattartók aránya. Városi szinten ugyanakkor azt is megállapíthatjuk, hogy a családsegítő központhoz forduló összes népesség közel harmada (28 százalék), az önkormányzat szociális, gyámügyi osztályához forduló több, mint egyötöde (21,4 százalék) pedig az Avas körzetéből kerül ki (miközben az avasi körzet lakosságára 15 százalékos).

<i>Van-e kapcsolatuk az alábbi szervezetekkel jelenleg is (szociális okokból)?</i>	IGEN válaszok (%)
munkaügyi központ	11,4
családsegítő központ	4,6
önkormányzat szociális, gyámügyi oszt.	3,7
szociális gondozási központ	2,0
vallási, egyházi szerv.	1,2
Máltai szeretetszolgálat	1,0
gyermekjóléti szolgálat	1,0
nevelési tanácsadó	0,6
Vöröskereszt	0,1

18. táblázat: Kapcsolattartás szociális intézményekkel

II. 6. Egészségi állapot

Az egészségi állapot szubjektív megítélésére egy ötfokozatú skálán (1 – nagyon rossz; ... 5 – nagyon jó) a felnőtt lakosság 3,5 átlagot ért el, amely a közepes és jó állapot közé eső tartománynak felel meg. A „jó” és „nagyon jó” egészségi állapotról a válaszadók mintegy 55 százalékát teszik ki (ld. 11. ábra). A férfiak és a nők között azonban statisztikailag szignifikáns eltérést tapasztalni:²² a férfiak körében magasabb a nagyon jó arányról beszámolók, a nők körében viszont magasabb az „is-is” kategóriát megjelölők száma, az átlagok szintjén pedig 3,6 a férfiak és 3,4 a nők körében. Mivel itt szubjektív mutatóról van szó, ez az eltérés nem feltétlenül azt jelenti, a férfiak egészségesebbek, hanem arra is utalhat, a nők egészségtudatosabbak, jobban odafigyelnek szervezetükre. Részben ezt támasztja alá további két adat is. Arra a kérdésre, hogy meg kellett-e szakítania munkáját betegség miatt, a felnőtt lakosság mintegy 15 százalékban válaszolt igennel, ám a férfiak és a nők között e vonatkozásban már nincs szignifikáns eltérés. Hasonlóképpen nincs statisztikailag szignifikáns nemi eltérés a tekintetben sem, hogy hány napot kellett megszakítaniuk munkájukat.²³

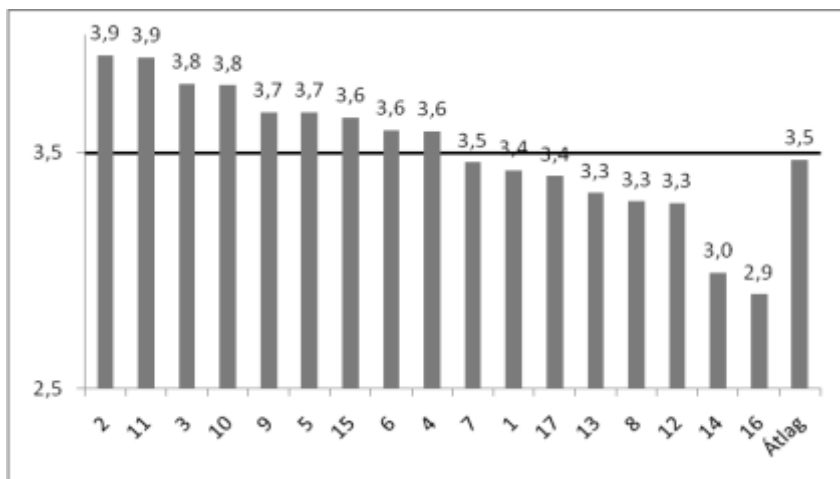

11. ábra: Saját egészségi állapot megítélése

²² chi-négyzet: 13,5, szign.: 0.009.

²³ Átlagosan mintegy 40 napot, a nők 44-t, a férfiak 35-t, de statisztikailag nem szignifikáns az eltérés.

Körzetek szerint (ld. 12. ábra) e szubjektív mutató szintjén szintén szignifikáns eltéréseket tapasztalni: a legegészségesebbnek a Tetenvár-Bábonybérc-Bedegvölgy-Bodótetői (2), a Komlóstető-Vargahegyi (11), a Szirma-Martin kertvárosi (3) illetve a Tapolcai körzet (10) lakói gondolták magukat, míg a legrosszabb egészségi állapotról a bükk-szenlászlóiak (16) és perecesiek (14) számoltak be. Az Avasi (8) Lyukóvölgyi (13) és Kilián-Békeszálló-Muszkás-Győri kapu-Új Diósgyőri körzet (12) lakói az átlagosnál rosszabb egészségi állapotról számoltak be.

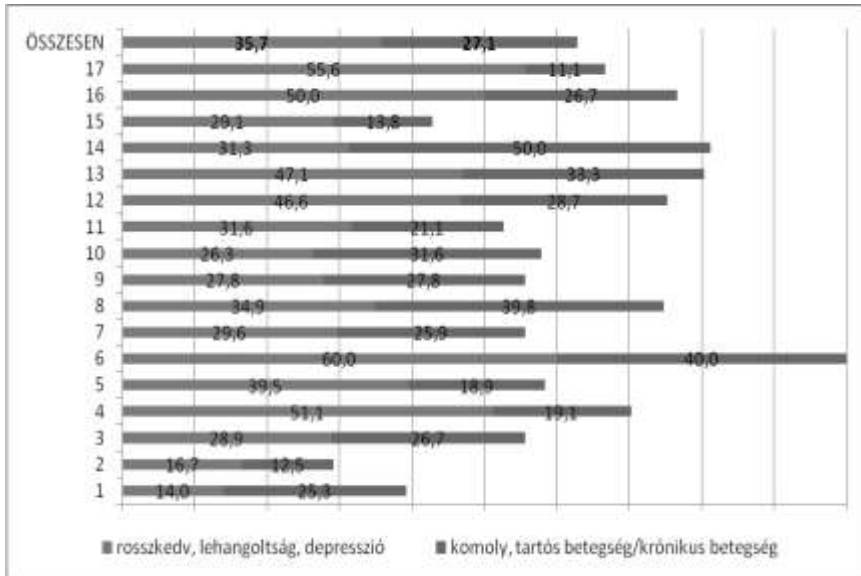
12 ábra: Saját egészségi állapot megítélése körzetenként
(1 – nagyon rossz; ... 5 – nagyon jó)

Betegség típusok előfordulásának gyakoriságát a lelki eredetű gondok uralják, ezek a megkérdezettek körében 36 százalékban előfordultak az elmúlt egy évben. Ugyanakkor azt is megállapíthatjuk, hogy a felnőtt lakosság több mint negyedének (27 százalék) háztartásában tartós, krónikus beteg is él.

Az elmúlt egy évben előfordultak-e az alábbiak az Önnel együtt lakók körében vagy Önnél?	IGEN válaszok (%)
rosszkedv, lehangoltság, depresszió	35,8
komoly, tartós betegség/krónikus betegség	27,0
baleset	12,3
fertőző betegség	9,0
koraszülés	0,7
TBC	0,2
csecsemőhalál	0,2
művi vetelés	0,1

19. táblázat: Betegségtípusok előfordulása

A leggyakrabban előforduló két betegségtípust körzetenként vizsgálva láthatjuk, hogy összesítve a Szondi telep-Csorba telep-Selyemrét-Martintelepi felüljáró körzetből (6) jelentették a leggyakrabban e problémákat. A lelki eredetű gondok átlag fölötti arányban leggyakrabban a Szondi telep-Csorba telep-Selyemrét-Martintelepi felüljáró körzetben (6), a lillafüredi körzetben, (17), Lyukóvölgyben (13), Kilián-Győri kapu-Új Diósgyőrben (12) és a Görömbölyön-Hejőcsabán (4) élők körében bukkant fel, legritkábban pedig a Vologda-Jókai-Mendikás-Avasalja-Belvárosban (1) és a Tetemvár-Bábonyiérc-Bedegvölgyi körzetben (2). Krónikus betegségek leggyakrabban a percesi, (14) az avasi (8) és Szondi telep-Csorba telep-Selyemrét-Martintelepi felüljáró körzetben (6) élők körében jelentkeztek, legritkábban pedig a lillafüredi (17) és a Tetemvár-Bábonyiérc-Bedegvölgy-Bodótetői körzetben (2). Városi szinten azonban megállapíthatjuk azt is, hogy a körzetbeli lakosságarányhoz képest a kiliáni-győri kapui-új diósgyőri (12) körzetben lakók felülreprezentáltak a depresszió és lehangoltság tekintetében (25,4 százalék a 19,4-gyel szemben), a krónikus betegségek tekintetében pedig az Avason élők (8) mintegy 7 százalékponttal felülreprezentáltak (21,4 százalék a 14,6-tal szemben).

13. ábra: A leggyakrabban előforduló betegségtípusok a körzeteken belül (százalék)

Az egészségügyi szolgáltatások igénybevételét és megítélését több kérdéssel is mértük. Arra a kérdésre, hogy milyen gyakran vettek igénybe ilyen szolgáltatást az elmúlt egy évben a következő sorrend alakult ki (20. táblázat). Egy hatos skála segítségével mérve (1 – egyszer sem, 6 – minden héten) azt találtuk, hogy leggyakrabban (évente többször, de nem havonta) a háziorvost, utána pedig éves szinten átlagban egyszer a fogorvost látogatják meg.

A háziorvost a leggyakrabban a kiliáni-győri kapui-új diósgyőri körzetben (12), a Bükkszentlászlón élők (16) és a Lyukóvölgyben élők (13) látogatják, míg fogorvoshoz picivel átlag fölötti arányban a perecesiek (14) illetve az avasi lakosok (8) jártak az elmúlt egy évben.

Ön vagy a háztartás bármely tagja az utóbbi egy évben milyen gyakran vette igénybe a következő egészségügyi szolgáltatásokat?	Átlag (1 - egyszer sem; ... 6 - minden héten)	Szórás
családorvos	3,0	1,1
fogorvos	2,0	1,0
tüdőszűrés	1,8	0,5
járóbeteg szakellátás	1,8	1,1
rákszűrés	1,5	0,6
fizikoterápia (pl.: reumakezelés)	1,4	0,9
ápolónő, védőnő	1,3	0,8
kórház bent fekvéssel	1,2	0,6
speciális szolgáltatások (pl.: logopédus, gyógytornász, pszichológus)	1,2	0,7
kórház baleseti osztálya	1,2	0,4
speciális kórházi szolgáltatások (pld. kemoterápia, dialízis)	1,1	0,4
rehabilitációs otthon	1,0	0,2

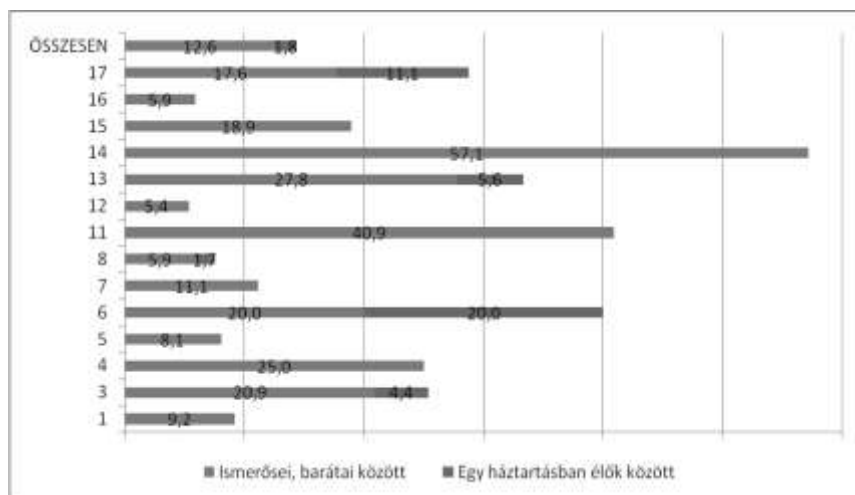
20. táblázat: Igénybe vett egészségügyi szolgáltatások gyakorisága

Az érvényes (90 százaléknyi) válaszok szerint a lakosok közel 9 százaléka gondolja azt, hogy környékükön hiányzik valamilyen egészségügyi szolgáltatás. E hiányérzet legmarkánsabban a Diósgyőr-Berekalja-Majláthi (15), Tapolcai (10), Lyukóvölgyi (13) körzetekben jelentkezett, és elsősorban gyógyszertárak, illetve különféle szakorvosi kezelések hiányára utal.

A család egészségi állapotát volt hivatott felmérni az a kérdésünk, hogy a gyerekek szoktak-e hiányozni az iskolából betegség miatt. E kérdésre a megkérdezettek valamivel több mint negyede válaszolt érdemben, ám ezek 60 százaléka állította azt, hogy gyereke szokott hiányozni az iskolából. Igaz, a hiányzások nem túl gyakoriak: az esetek 97 százalékában fél évente vagy évente egyszeri hiányzásról van szó.

A kutatásban kitértünk a kábítószerfogyasztásra is. Míg a megkérdezettek alig 2 százaléka állította azt, hogy háztartásában valaki fogyasztott már kábítószer, addig ez az arány az ismerősök, barátok körében már közel 13 százalékos. A megkérdezettel egy háztartásban élők esetében a kábítószerfogyasztók fele Szonditelep-Csorba telep-Selyemrét-Martintelepi felüljáró (6) körzetben, és – lakosságarányához képest jóval felülreprezentálva – mintegy 15 százalékban a lillafüredi körzetben (17) él.

Ugyanez a mutató a baráti, ismeretségi körben a Diósgyőr-Berekalja-Majláth (15) körzetben, illetve Hejőcsaba-Görömbölyön (4) mutat kiemelkedő (14,3, illetve 12,2 százalékos) arányokat. A körzeteken belül számítva az arányokat (ld. 14. ábra) megállapíthatjuk, hogy Szondi telep-Csorba telep-Selyemrét körzetben (6) a háztartások mintegy 20 százalékában él olyan személy, aki kipróbált már valamilyen drogot, míg ugyanez az arány az ismerősi körben Perecesen (14), Komlóstetőn (11) és Lyukóvölgyben (13) ér el kimagasló értékeket (57, 41, illetve 28 százalék az átlagos 13 százalékkal szemben).

14. ábra: Kábítószerfogyasztók aránya az ismerősök/barátok, valamint az egy háztartásban élők között, körzeteken belül (százalék²⁴)

A válaszadók 3 százaléka számolt be arról, hogy fogyatékkal élő személy is van a háztartásban, és ez az arány az Avason élők körében (8) eléri a 10 százalékot is. Miskolci szinten adataink szerint az derül ki, hogy a fogyatékkal élők megközelítőleg fele (42 százalék) avasi lakos.

²⁴ A Bedegvölgy-Bodótetői, Egyetemvárosi és a Miskolcapolcai körzetekben egyáltalán nem számoltak be drogfogyasztásról.

Az egészségügyi és szociális helyzet szubjektív indikátora lehet az is, hogy a megkérdezett rokonságában vannak-e olyanok, akik éheznek. Az erre vonatkozó kérdés alapján az derült ki, hogy a megkérdezettek rokonságának közel 5 százaléka éhezik. Az egyes körzeteken belül a lillafüredi (17), a Diósgyőr-Berekalja-Majláth-i (15) és lyukóvölgyi (13) körzetben élők jeleztek jóval átlag fölötti „éhező rokont”.

II. 7. Értékvilág – értéktérképek

A kérdőívben külön értékskálával igyekeztünk vizsgálni a felnőtt lakosság értékvilágát. Egy ötfokú skála segítségével arra kértük válaszadóinkat, hogy jelöljék meg, számukra milyen mértékben fontosak a felsorolt értékek. A válaszok város szintű összesítése alapján (ld. 21. táblázat) láthatjuk, hogy elsősorban a család jelenik meg értékformáló tényezőként, majd pedig a megbecsülés és a személyes szabadság. A lista végén a vallás, és az Istenben való hit, mint erőforrás a mindennapokban található. Ha a lista elejét és végét tekintjük azt is mondhatnánk, hogy ez várható volt: más, országos reprezentatív felmérések is hasonló adatokat szoktak jelezni, és köztudott, hogy a magyar felnőtt lakosság számára a család prioritást élvez, ugyanakkor nemzetközi összehasonlításban is kimutatható, hogy kevésbé vagyunk vallásosak.²⁵ A család melletti egységes elköteleződést a feltüntetett szórás értéke is jelzi, hiszen ezen itemnél kaptuk a legalacsonyabb szórást.

Vallásosság tekintetében a lakosság nagy mértékben megoszlik, de szintén a szórás alapján láthatjuk, hogy a magyarság fontossága, vagy a globális felmelegedés illetve a szakmai érvényesülés megítélése is relatíve nagy eltéréseket jelez.

Kérem, értékelje, hogy mennyire fontosak az Ön életében az alábbiakban felsorolt dolgok! (1 – egyáltalán nem fontos; ... 5 – nagyon fontos)	Átlag	Szórás
a család	4,84	0,43
a megbecsülés	4,61	0,55
a személyes szabadság	4,59	0,65
az erkölcsösség	4,58	0,62
a munka	4,52	0,77

²⁵ Ld. például: Papp Z. Attila – Veres Valér: Kárpát Panel 2007. Gyorsjelentés. MTAKI, Budapest, 2007.

Kérem, értékelje, hogy mennyire fontosak az Ön életében az alábbiakban felsorolt dolgok! (1 – egyáltalán nem fontos; ... 5 – nagyon fontos)	Átlag	Szórás
az igaz barátság	4,52	0,70
a pénz	4,50	0,68
szerelem/boldogság	4,50	0,79
jó viszonyban lenni emberekkel	4,50	0,68
a környezet védelme	4,45	0,75
a természeti szépség világa	4,41	0,76
béke a világban	4,40	0,85
a magyarsága	4,33	0,95
hogymintig elérje kitűzött céljait	4,29	0,80
a hagyományok tisztelete	4,24	0,89
az önmegvalósítás	4,20	0,94
hogymegíthessen másokon	4,18	0,79
a globális felmelegedés ellen tenni	4,17	0,97
a művészeti szépség világa	4,12	0,93
a siker	4,12	0,99
a szakmai érvényesülés	4,10	1,03
hogymintig megszerezhesse és megvehesse, amit akar	4,06	0,93
a változatos élet	3,99	0,96
az Istenben való hit, mint erőforrás a mindennapokban	3,38	1,42
a vallás	3,08	1,45

21. táblázat: Értékek fontossága (átlagok szerint sorrendben)

Kérdés azonban, hogy a fent részletezett értékpációk hogyan függenek össze egymással. Magyarán, sikerül-e a látszólag sok (26) elemet tartalmazó értékblokkot lesűritenünk értelmezhető értékdimenziókra. Statisztikailag ez azt jelenti, hogy olyan új változókat hozunk létre az eredeti változó-együttesből, amelyek egymástól kvázi független, külön értelmezhető értékdimenziókat írnak le. Faktorelemzéssel több modellt is körülírhatunk,²⁶ de az új modell illeszkedésének vizsgálata alapján²⁷ végül két dimenzióra redukáltuk a kiinduló változókat: bizonyos változóktól a módszer alkalmazása

²⁶ A kutatás zárójelentésébe három faktoros modellt ismertettünk.

²⁷ A goodness-of-fit test szignifikanciaszintje: 0,163, ami jó illeszkedésre utal. A faktorstruktúra részletes leírását lásd a Mellékletben.

közben ugyan meg kellett szabadulnunk, de „cserébe” tisztán körvonalazódó értékopciók bontakoznak ki az adatokból (ld. 22. táblázat). A kettős faktorstruktúra az eredeti változó-együttes varianciáját mintegy 56 százalékban megmagyarázza, és a következő értékdimenziókat írja körül:

- karrier értékek: ebben a dimenzióban egyfajta individuális, sikerorientált késztetések lenyomatait olvashatjuk ki, amelyek az önmegvalósítás szoros feltételeinek is minősülnek. Érdekességgéppen megjegyzendő, hogy az eredeti értékelemekből a „pénz” kategóriája is ide sorolható lenne, de ha a modellben benne hagytuk volna, éppen a magyarázottságot csökkentette volna. Ez mintegy arra utal, hogy ebben az értékdimenzióban nem a mindenáron való pénzszerzésen van a hangsúly, hanem az individuális karrierépítésen, az önmegvalósításon;
- posztmaterális értékek: ebbe a dimenzióban sűrűsödnek a környezet melletti elköteleződés különböző formái (környezetvédelem, globális felmelegedés elleni cselekvés, a természeti szépség értékelése).

	karrier értékek	posztmaterális értékek
magyarázottság (%)	29,9	25,3
a siker	0,785	
a szakmai érvényesülés	0,770	
az önmegvalósítás	0,632	
hogy mindig megszerezhesse és megvehesse, amit akar	0,630	
a változatos élet	0,551	
a globális felmelegedés ellen tenni		0,868
a környezet védelme		0,796
a természeti szépség világa		0,689

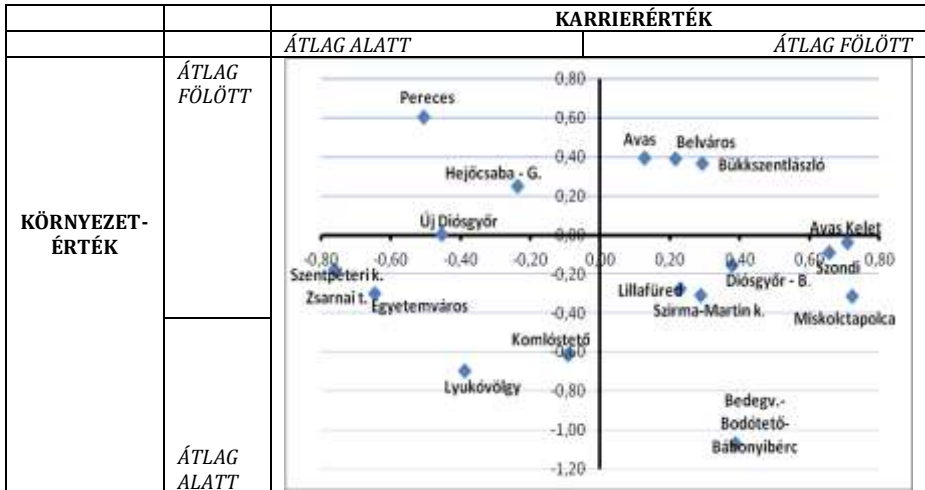
Extraction Method: Maximum Likelihood.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

22. táblázat: Értékdimenziók

A két faktoros megoldás előnye az is, hogy a körzeti adatokat e két dimenzió segítségével is felvázolhatjuk (ld. 15. ábra). Egyrészt körülírhatjuk a mindkét érték szerint pozitív tartományba eső körzeteket, illetve ellenpólusként, a mindkét érték szerint negatív tartományba eső körzeteket

(pl. Lyukóvölgy). Láthatjuk azt is, hogy például Miskolctapolca jellemezhető a legmagasabb karrierértékekkel, ám ez nem társul környezettudatos gondolkodással, míg például Pereces kiugró posztmateriális értéket mutat, ami ugyanakkor alacsony karriervággal párosul.

15. ábra: Értéktengelyek-értékdimenziók

III. Összegzés

A következő összefoglaló megállapításokat tehetjük:

- Ha összehasonlítjuk a 2011-es adatot a korábbi 3 év adataival akkor látható, hogy Miskolc Város lakossága 2008-hoz képest 2011-re 2,7%-kal csökkent.
- A 60 év felettiiek száma 2008-ban 38.865 fő (22,5 %), 2010-ben 39.692 fő (23.3%), 2011 januárjában pedig 40.455 fő (24%) volt, azaz 2008-hoz képest az idősek száma 2011-re 1,5%-kal nőtt.
- A 0-14 éves gyerekek aránya Lyukóban a legmagasabb és az egyetemvárosi-ruzsini körzetben a legalacsonyabb.

- Az időskorúak aránya a 6-os körzetben (Szondi-Csorba telep-Selyemrét-Martintelepi felüljáró) a legmagasabb.
- Miskolc lakosaink iskolázottsága kicsivel jobb, mint az országos átlag: a felnőtt lakosok közül minden ötödik férfi és minden hetedik nő felsőfokú végzettségű.
- Miskolctapolcán és az Avas-keleti-Népkerti körzetben kiugróan magas a diplomások aránya, míg Lyukóban és Bükkszentlászlón alacsony.
- Kérdőíves lekérdezésünk során a lakosok mintegy 3,4 százaléka vallotta magát roma származásúnak, míg a külső kategorizálás alapján (a kérdezők véleménye alapján) a minta 9 százalékát gondolták munkatársaink roma származásúnak.
- Egyházi hovatartozás szempontjából adataink szerint a Város lakosainak közel fele katolikus és mintegy 15 százaléka protestáns, és valamivel több, mint harmaduk nem tartozik egyetlen egyházhoz sem.
- A háztartások mintegy felében két generáció is él, és a leggyakrabban az fordul elő, hogy 3 személy van egy háztartásban.
- A háztartásban élő tanköteles (7-18 év közötti) gyerekek átlagos száma nem éri el az egyet.
- Felmérésünk alapján a felnőtt lakosok közel fele házas és további 6-7 százalék élettársi kapcsolatban él. Adataink szerint a felnőtt lakosság mintegy 13 százaléka elvált, és körülbelül ugyanekkora az özvegyek aránya. Közel minden ötödik személy ugyanakkor azt állította, hogy még sosem volt házas és egyedül él.
- Adataink jól szemléltetik azt, hogy Miskolcon a nukleáris családmódel érvényesül: a háztartásfőn kívüli első együtt élő személy 60 százalékban a feleséget jelenti, a 2. és 3. személy (a háztartások 3. és 4. tagja) pedig 80 százalékban a gyerekeket jelenti.
- Azt találtuk, hogy a háztartásokban élők 14 százaléka munkanélküli, és ezen emberek 83 százalékát vették nyilvántartásba a munkaügyi központban.
- A munkanélküliek városi körzetek szerinti megoszlását vizsgálva, láthatjuk, hogy a munkanélküliség által leginkább sújtott területnek Lyukóvölgy, Pereces, a Kilián-Békeszálló-Muszkás-Győri kapu-Új Diósgyőr körzet, az Egyetemváros-Ruzsin körzet és a Szondi-Csorba telep-Selyemrét-Martintelepi felüljáró körzet tekinthető.
- Miskolc lakosságának közel fele (46 százalék) lakótelepi lakásban (ez az adat a 2001-es népszámláláskor 59,4 százalék volt), közel harmada

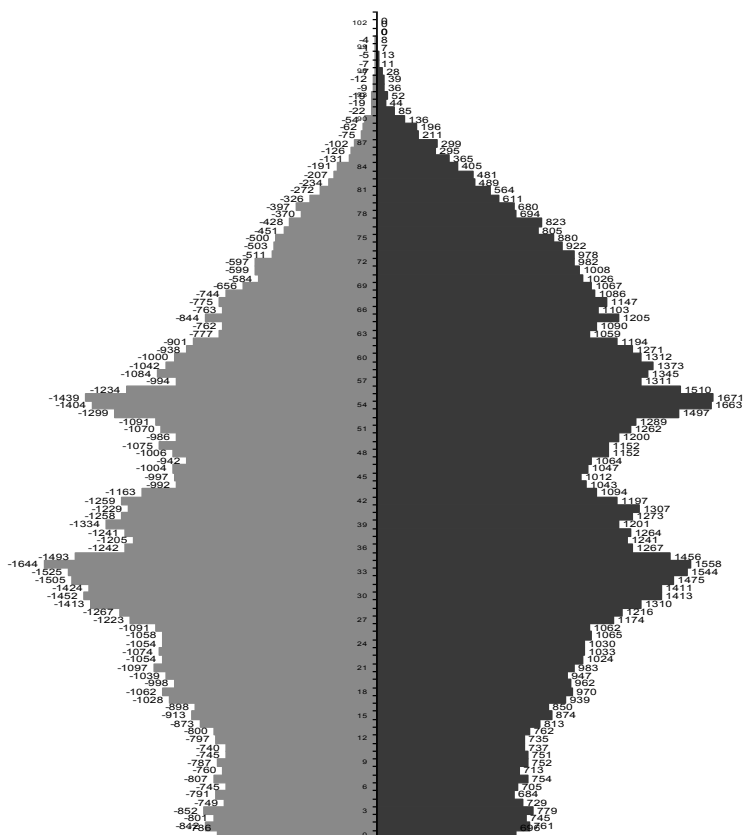
(29 százalék) iker vagy családi házban, és mintegy 6 százalék új építésű társasházban él. A lakások kb. 88 százalékban saját tulajdonban vannak, 7 százaléknak más a tulajdonosa, a többi 5 százalék önkormányzati vagy közületinek számít.

- Adataink szerint a városlakók közel 2 százaléka telepi vagy nem lakás céljából épült ingatlanban lakik (ez az adat megegyezik a 2001-es népszámlálás miskolci felméréseinek adataival) amely arányt, ha kivetítünk az összlakosságra, azt mondhatjuk, hogy mintegy 3000 felnőtt vagy legalább másfélezer család és gyerekei élnek mélyszegénységben.
- A lakások átlagoson két szobával és egy félszobával rendelkeznek, alapterületük 74 négyzetméter.
- Bár az elköltözni vágyók elsősorban azok közül kerülnek ki, akik nem is szeretnek itt élni, érdekes módon azok közül, akik amúgy szeretnek a városban élni mintegy 12 százaléka tervezi, hogy elköltözik Miskolcra.
- Felmérésünk szerint a háztartások mintegy kétharmadában legalább egy személy rendszeres alkalmazotti fizetést kap, bő harmadában (35 százalék) pedig legalább egy öregségi nyugdíjas él.
- A háztartások közel 6 százalékanak volt vagyonból és mintegy 3 százalékanak szerencsejátékból származó jövedelme is.
- Míg Lyukóvölgyben például a háztartások több mint háromnegyede (78%) az alsó jövedelmi negyedbe esik, addig ez az arány Szirma-Martin-kertvárosban, az egyetemvárosi körzetben, a Szentpéteri kapu-Zsarnai telepen nem éri el a 20 százalékot sem, Tapolcán pedig alsó két negyedbe mondhatni senki sem került bele.
- A háztartások kiadásai oldalán átlagosan havi mintegy 170.000 forint szerepel, amelyet összevetve a bevételi oldallal (180.000 forint), megállapíthatjuk, hogy a háztartások jelenleg „egyik hónapról a másikra” élnek.
- Válaszadóink mintegy 17 százaléka állította azt, hogy van valamilyen díjhátraléka, és közel 6 százaléka pedig magánszemélynek is tartozik.
- Az egy főre jutó jövedelem alacsony volta felértékeli az állami szerepvállalásban való hitet, míg a magas jövedelmekkel rendelkezők szignifikánsan a környékbeli vállalkozók foglalkoztatási problémák megoldásában játszott szerepét vallják.
- A felnőtt lakosság mintegy 12 százaléka gondolta azt, hogy hiányzik valamilyen szociális vagy gyerekvédelmi szolgáltatás azon a környéken, ahol él.

- A szociális és gyermekvédelmi ellátások színvonalát a megkérdezettek mintegy fele (49 százalék) tudta megítélni. E válaszadók egy ötfokú skálán átlagosan 3,5-re értékelték a szolgáltatások színvonalát, ami összességében pozitív megítélést jelent.
- Városi szinten ugyanakkor azt is megállapíthatjuk, hogy a családsegítő központhoz forduló összes népesség közel harmada (28 százalék), az önkormányzat szociális, gyámügyi osztályához fordulók több, mint egyötöde (21,4 százalék) az Avas körzetéből kerül ki.
- Az egészségi állapot szubjektív megítélésének vonatkozásában egy ötfokozatú skálán a felnőtt lakosság 3,5 átlagot ért el, amely a közepes és jó állapot közé eső tartománynak felel meg.
- Körzetek szerint e szubjektív mutató szintjén szignifikáns eltéréseket tapasztalni: a legegészségesebbnek a Tetemvár-Bábonyi-Érc-Bedegvölgy-Bodótetői, a Komlóstető-Vargahegyi, a Szirma-Martin kertvárosi illetve a Tapolcai körzet lakói gondolták magukat, míg a legrosszabb egészségi állapotról a bükk-szenlászlóiak és perencesiek számoltak be.
- A betegség típusok előfordulásának gyakoriságát a lelki eredetű gondok uralják, ezek a megkérdezettek körében 36 százalékban előfordultak az elmúlt egy évben. Ugyanakkor azt is megállapíthatjuk, hogy a felnőtt lakosság több mint negyedének (27 százaléka) háztartásában tartós, krónikus beteg is él.
- A leggyakrabban előforduló két betegségtypust körzetenként vizsgálva az látható, hogy összesítve a Szondi telep-Csorba telep-Selyemrért-Martintelepi felüljáró körzetből jelentették a leggyakrabban e problémákat.
- Városi szinten azonban megállapíthatjuk azt is, hogy a körzetbeli lakosságarányhoz képest a kiliáni-győri kapui-új diósgyőri körzetben lakók felülreprezentáltak a depresszió és lehangoltság tekintetében (25,4 százalék a 19,4-gyel szemben), a krónikus betegségek tekintetében pedig az Avason élők mintegy 7 százalékponttal felülreprezentáltak (21,4 százalék a 14,6-tal szemben).
- Az érvényes (90 százaléknyi) válaszok szerint a lakosok közel 9 százaléka gondolja azt, hogy környékükön hiányzik valamilyen egészségügyi szolgáltatás.
- Míg a megkérdezettek alig 2 százaléka állította azt, hogy háztartásában valaki fogyasztott már kábítószer, addig ez az arány az ismerősök, barátok körében már közel 13 százalékos.

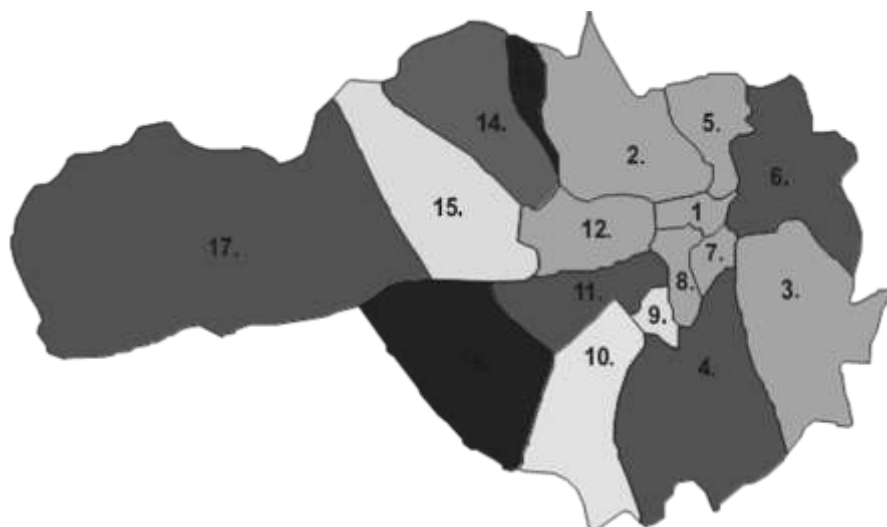
- Az emberek értékrendjére vonatkozóan: a válaszok Város szintű összesítése alapján láthatjuk, hogy elsősorban a család jelenik meg értékformáló tényezőként, majd pedig a megbecsülést és a személyes szabadságot tartják fontosnak az emberek.

Mellékletek

1. ábra: Miskolc város korfája, 2010.

Forrás: KSH, 2010.

0-5%	
5-15%	
15-30%	
30-50%	
50% fölött	

1. térkép: A legalsó kvartilisbe tartozó családok százalékos aránya
körzetenként

Forrás: Szociális térkép kérdőíves felmérés, 2011.

2. térkép: A legfelső kvartilisbe tartozó családok százalékos aránya körzetenként

Forrás: Szociális térkép kérdőíves felmérés, 2011.

0-5%	
5-15%	
15-30%	
30-40%	
40% fölött	

Total Variance Explained

	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings			Rotation Sums of Squared Loadings		
Component	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	5,170	64,625	64,625	5,170	64,625	64,625	4,173	52,159	52,159
2	1,439	17,988	82,613	1,439	17,988	82,613	2,436	30,454	82,613
3	,622	7,781	90,394						
4	,345	4,318	94,713						
5	,206	2,581	97,293						
6	,125	1,560	98,853						
7	5,121E-02	,640	99,493						
8	4,055E-02	,507	100,000						

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Component Matrix

	Component	
	1	2
a civil szervezeteknek	,925	-,122
az egyházaknak	,897	8,720E-02
a pártoknak	,861	-,297
a környék vállalkozóinak	,858	-,359
egyéb	,850	,248
a multinacionális cégeknek	,823	-,452
az önkormányzatnak	,486	,695
az államnak	,628	,672

Extraction Method: Principal Component Analysis.
a 2 components extracted.

3. táblázatok: Az intézetek helyi foglalkoztatásban és egyéb problémák megoldásában játszott szerepe megítélésnek főkomponensei

Communalities

	Initial	Extraction
a globális felmelegedés ellen tenni	,619	,804
a természeti szépség világa	,423	,489
a siker	,473	,619
a szakmai érvényesülés	,493	,618
hogymindig megszerezhesse és megvehesse, amit akar	,334	,403
a környezet védelme	,556	,659
az önmegvalósítás	,411	,473
a változatos élet	,317	,360

Extraction Method: Maximum Likelihood.

Total Variance Explained

	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings			Rotation Sums of Squared Loadings		
Factor	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	3,587	44,836	44,836	3,046	38,075	38,075	2,398	29,977	29,977
2	1,661	20,757	65,593	1,379	17,240	55,315	2,027	25,338	55,315
3	,654	8,180	73,773						
4	,564	7,050	80,823						
5	,460	5,748	86,571						
6	,435	5,432	92,003						
7	,381	4,767	96,770						
8	,258	3,230	100,000						

Extraction Method: Maximum Likelihood.

Goodness-of-fit Test

Chi-Square	df	Sig.
17,855	13	,163

Rotated Factor Matrix

	Factor	
	1	2
a siker	,785	
a szakmai érvényesülés	,770	
az önmegvalósítás	,632	
hogymindig megszerezhesse és megvehesse, amit akar	,630	
a változatos élet	,551	
a globális felmelegedés ellen tenni		,868
a környezet védelme		,796
a természeti szépség világa		,689

Extraction Method: Maximum Likelihood. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a Rotation converged in 3 iterations.

4. táblázatok: Az értékskála alapján létrehozott kétfaktoros modell szerkezete

Virág Havasi

Connections between financial status and attitudes towards poverty in the EU countries

When we analyse the attitudes towards poverty, we will not learn about the real causes of poverty nor about the appropriate means of fighting against it. We will know how different types of people think about these questions and – indirectly - what they are willing to do to decrease or put an end to it.

Our attitudes help us to explain the world around us and to find our way in it; they also combine to construct our identity, to defend our ego in certain situations, to express ourselves. Attitudes are behind our acts, they are the mediators between our values and our behavior. In a lot of cases there is a discrepancy between our acts and our attitudes, nevertheless attitudes give orientation to the behavior. Based on the attitudes of people, we can predict what kind of social politics they will support, how they would help poor people if they are rich and how poor people try to break out of poverty - if they try it at all. Research into our attitudes helps increase our self-knowledge in different senses. The research findings make it clear what we think about the world around us and by comparing this view with real situations and harsh data, we will modify our attitudes. Through learning the attitudes of other people, especially those who are from other countries or other cultures, we can understand each other better and also work together in a better way.

In this paper I will show the attitudes of European people towards issues such as the definition and causes of poverty, its extension and the necessity, responsibility and means of fighting against poverty. I will examine not only the overall trends, but the national characteristics as well, and their relationship to the circumstances of the given country. In addition, I will analyse the consequences of the financial situation on attitudes.

For the analyses I used the data from the Eurobarometer 72.1 survey about 'Poverty and Social Exclusion, Social Services, Climate Change, and the National Economic Situation and Statistics', which was conducted in 2009 in the 27 EU members countries (N=26719; the respondents were aged 15 and over). The sampling designs were either multi-stage national probability samples or national stratified quota samples. The date of administering these questionnaires was an interesting one, as in 2009 the effects of the 2008-2009 economic crisis were tangible. Since the changes of attitudes are quite slow,

probably the findings of these surveys would not reflect the effects of the crisis.

Country-specific data for total expenditure on social protection, participation rates in education, poverty threshold, etc. were obtained from the homepage of Eurostat.

The paper is divided into three main sections. The first part briefly discusses the related literature on attitudes, the second part presents the discussion of the data, while the third part concludes.

1. Why do attitudes matter?

Attitudes are a combination of cognitive and affective responses to objects (Pratakis- Greenwald 1989) or in simpler terms, they are beliefs and feelings with respect to an object, issue, behavior. (Axelrod-Lehmann 1993) The functions the attitudes perform for the individual are adjustment, ego-defense, value expression and knowledge. (Katz 1960)

People as social animals like to be parts of groups and communities and like to get rewards, approval and acceptance from others. For these purposes we seek other people who share our attitudes or we form our attitudes to be similar to those people whom we like. This mechanism constitutes the adjustment function of attitudes.

Some attitudes serve to protect us from acknowledging those realities of life which we do not want to face or do not want to accept. In defending our ego, the attitudes sometimes justify actions that otherwise would make us feel guilty. On the other hand we hold a positive attitude towards ourselves, which also has a protective function as it helps us to preserve our self-image.

Attitudes are also a useful means of value expression, helping with the communication of who we are. And at last everyone needs some degree of order and points of reference in life. Through attitudes we can construct a meaningful and structured world around us. Via attitudes we can bring clarity and simplicity to the complexities of human life. (Katz 1960)

The importance of attitudes lies in the fact - besides the above-mentioned phenomena - that they serve (at least partly) as guides to behavior. There are plenty of studies about the inconsistency between attitudes and behavior, beginning with that of LaPieres' famous experiment in 1936. There are several models for the mechanism of how attitude and behavior are connected (and how and why they are not). One of the most frequently-used

models is the theory of planned behavior (TPB) presented by Ajzen. It says that behavior depends on intention which is caused by three things: attitudes towards the behavior, the subjective norm to perform the behavior and the perceived control over the behavior. Attitudes in turn are determined by the strength of beliefs about the consequences, and the evaluation of the consequences. (Ajzen 1991)

Hypotheses of the paper:

1. I assume that the opinion of European people about the causes and extension of poverty would reflect the real situation of the different countries: e.g. in countries with low values of Gini and high values of GDP/capita the perception of poverty would be low, whereas in countries with high Gini value and low GDP/ capita it would be high. Or else countries with a higher unemployment rate would choose unemployment as a cause of poverty to a greater extent and the respondents of societies with a lower level of social benefits would blame these low benefits as the source of poverty, etc. I assume these because I think that European people have fairly good self-knowledge, knowledge about their own country and knowledge about other countries, although it seems to be lessening. As attitudes have a cognitive element, they have to reflect the real world and its circumstances.
2. I also assume that examining the answers according to the financial situation of the respondents we would find, that in relation to the causes of poverty, poor people would blame rather external causes and causes which are independent of their decisions, while rich people tend to blame the internal ones. This phenomenon can be explained by the protective function of attitudes, as they serve to protect us from acknowledging those realities of life which we do not want to face or do not want to accept, and justify actions that otherwise would make us feel guilty.
3. In perception of the extension of poverty another phenomenon would differentiate the responses of rich and poor people: namely that these two social layers perceive, and live differently in, the same social environment, the same reality. As a consequence poor people would probably feel poverty is more extensive than rich ones and poor people would blame rather the low wages as a cause of poverty, while rich people the high prices of decent housing.

4. About the responsibility of fighting against poverty I assume, that people of Eastern Europe are more paternalistic. The meaning of this word originally refers to the attitude and behaviour of the governments (who treat people in a fatherly manner and provide their needs), but I use it for those citizens as well, who wait for the governments to behave in a paternalistic way. According to my hypothesis Eastern-European people tend to expect the state to fight against poverty rather than the citizens themselves, while Western-Europeans lay the emphasis rather on the individual.

II. What do European people think about poverty?

Methodological remarks: the Eurobarometer 72.1 contains different indicators for financial situation (satisfaction with financial situation, possession of different goods, difficulties in paying bills, etc.), but not the monthly income/capita. In the course of the analyses I examined the effects of the financial situation with all types of these indicators, but as the findings were similar for all of them, I will report the findings of only one, namely where the respondent had to place him or herself on a ten-point scale which ranged from very poor to very wealthy.

The process of the discussion in each case will be the same: I will examine what percentage of the respondents in the total sample hold the given attitude, I will show the differences between the eastern and western countries, then within these two regions I will measure the differences between poor and rich people and also between countries. The attitude-related questions are nominal variables, that is why I used Cramer's v for measuring the strength of connections between the variables.

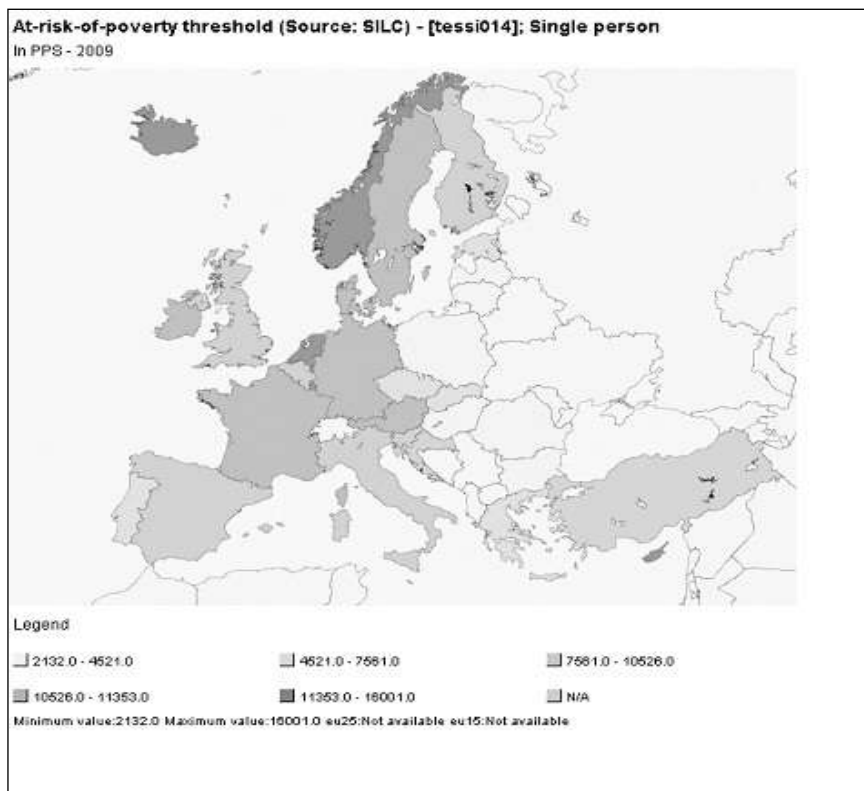
In the paper I use the abbreviation of country names used on cars.

II. 1. About the EU member countries in brief

I would like to show those main characteristics of the European countries that are relevant to our topic with the help of two figures. Figure 1. is a map which illustrates the poverty thresholds of the different countries. We can observe on this, that the poorest countries in Europe (with the lowest level of poverty threshold) are the ex-communist countries, with the exception of CZ, SK, EST, which are at the same level as GR and P and they

account for the second poorest group. In the next group we can find E, GB, I, BG and FIN. The poverty threshold is even higher in IRL, F, G, A and SWE and the highest is in N, NL, LUX.

Figure 2. is a cultural map, which places the countries in a two-dimensional sphere, where the vertical axis is the traditional vs. secular value orientation of the different societies and the horizontal axis shows the values of survival vs. values of well-being. The map was created by Inglehart on the basis of world Values Surveys. We can observe that countries with a similar cultural heritage (catholic, ex-communist, etc.) and geographical situation are neighbours on the cultural map as well. On the cultural map we can see that the Eastern-European societies are quite secular, with the exception of PL, RO, LIT, which are traditional countries. In addition to this, the ex-communist countries are characterised by a materialist value orientation which means that to the people the values of physical and economic security are more important than the values of self-fulfillment or quality of life. The Northern-European countries are also quite secularised, but they are postmaterialists - though in this group we can also find a quite traditional, but postmaterialist society such as GB. The societies of catholic Europe are neither materialist, nor postmaterialist, but the direction of the social changes shows that these countries are becoming more and more postmaterialist with the passing of time. Along the traditional-secular axis they can be found in the middle.

*Figure 1. Poverty thresholds in Europe
(The threshold is set at 60 % of the national median equivalised disposable income)*

Source:

<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/mapToolClosed.do?tab=map&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tessi014&toolbox=types#> (20.07.2011)

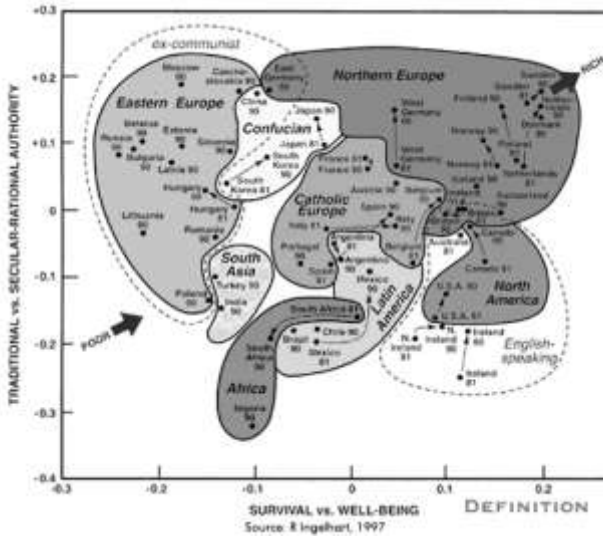

Figure 2. Cultural map of the World

II. 2. Definition of poverty

In the sphere of social sciences there is not only one concept of poverty and only one method for calculating the poverty line.

We can speak about absolute and relative poverty. In absolute terms those people whose minimal necessities are not satisfied are said to be poor. Within this approach the direct method identifies those whose actual consumption fails to meet the accepted conventions of minimum needs, while the income method calculates the minimum income which is needed for the specified minimum needs to be satisfied, and then identifies those whose actual income is below that poverty line. This approach contains subjective elements as well, because "necessities include things which established rules of decency have rendered necessary". (Sen 1997: 288)

Someone is poor in a relative sense, if this person is below some relative poverty thresholds, e.g. their income is less than 50% of the median income. Here wealth is examined in comparison with the experience of others in the society. Relative deprivation cannot be the only basis of judging poverty either; just think of the person who is starving. We cannot state that he is not poor even if everyone in his society is also starving. (Sen 1997)

In the questionnaire of the Eurobarometer 72.1, the respondents had to choose a definition for poverty. Despite the fact that within science there are different methods for measuring poverty, and different definitions of it, the great majority of the respondents could choose one from the possible alternatives: less than 5% said that it is impossible to define poverty just by one statement (and the percentage of those who did not answer at all was also low.)

Considering the whole sample, there weren't high differences in the proportion of choosing the different alternatives, with the exception that only 8% of the respondents identified poverty with low social status.

If we examine the typical answers of certain countries, we can find significant differences.

The most frequently chosen definition was that poor people are those, whose resources are so limited that they cannot participate fully in the life of the society they live in (25% of the respondents chose it).

19,6% of the respondents said that those people are poor, who have less than the poverty threshold per month to live on, while in Greece and Cyprus the respondents chose it in a bigger proportion (31-33%). We can say, that this is the so called official definition of poverty.

The option 'poor people cannot afford the basic goods' was chosen by 19% of the respondents on the average, but in some countries this percentage was much more (more than 30%). We might suppose that the respondents from the poorest countries chose this alternative to a greater extent, but it is not true: within the western nations this answer was preferred in those countries where the income inequalities are higher (IRL, I, P, GB, E), whereas this tendency was not true for the eastern countries. People chose this definition to a greater extent in PL, RO and HU, but not in BG, LAT, LIT, though income inequalities are not high in HU and we can find great income inequalities in the Baltic and Balkan countries.

'Poor people depend on charity or public subsidies'- this was the choice of another 20.8% of the respondents in the total sample, but in CZ, SWE, A, D, this figure was more than 30%.

However the fact that there were not big differences in the proportions choosing the different alternatives can be associated with the problem of defining poverty in one exact way.

When we analyzed the differences according to the financial situation of the respondents, we found that poor people define poverty by reference to the poverty threshold and the lack of basic goods (Cramers $V=0.075$, $\text{sig}=0.00$).

II. 3. The extension of poverty

The nations of the European Union show a quite different picture in relation to the average wealth of the countries and also the income inequalities in them. Figure 3 illustrates this, where the income inequalities are represented by the Gini coefficient, which is defined as the relationship of cumulative shares of the population arranged according to the level of equivalised disposable income, to the cumulative share of the equivalised total disposable income received by them.

The Eurobarometer 72.1 measured the extension of poverty on a 4-point scale, which ranged from 1= not at all widespread to 4= very widespread. I created an 'index of poverty perception' for every nation, extracting the portion of those people who think that poverty in their country is not at all widespread from the portion of those, who considered it very widespread. The value of this index ranged from -7.2 in Sweden to 51.5 in Hungary. (See Table 1.)

Country	GDP/capita	Indice of poverty perception	Unemployment rate in 2009 (In brackets: unemployment rate in 2007)
BG	7500	50,2	6,8
RO	7500	40,6	6,9
LT	11140	24,50	13,7 (4,3)
PL	11273	16,80	8,2
LV	11616	41,50	17,1 (6)
HU	12868	51,50	10
EST	14242	15,80	13,8
SK	16176	23,30	12
M	17949	17,10	7
CZ	18139	5,50	6,7
P	21414	33,30	9,6
SLO	23728	13,30	5,9
CY	28599	-2,20	5,3
GR	29241	31,70	9,5
E	31774	12,20	18 (8,3)
I	35084	14,00	7,8
GB	35165	1,70	7,6
D_W	40873 in D	15,60	7,5 in D

D_E	40873 in D	22,90	7,5 in D
F	42312	27,40	9,5
SWE	43654	-7,20	8,3
FIN	44495	1,40	8,2
A	46020	1,70	4,8
NL	47918	5,00	3,7
IRL	51055	13,30	11,9 (4,6)
DK	55995	-6,80	6

Table 1. GDP/capita, indice of poverty perception and unemployment rate in the European countries

Data source: homepage of Eurostat and the author's own calculation from Eurobarometer 72.1

I assumed, that in countries with low values of Gini and high values of GDP/capita (upper left part of Figure 3) the perception of poverty would be low, whereas in countries with high Gini value and low GDP/ capita (lower right part of Figure 3) it would be high. These assumptions turned out to be true, with the exception of France, where the indice of poverty perception is quite high (27.4) despite the facts, that it is quite a rich country, and the at risk of poverty rate is about 3% (see Figure 4).

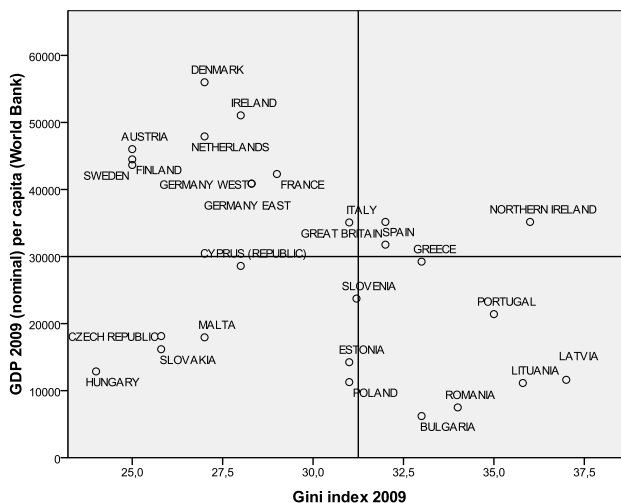

Figure 3. The level of economic development and income inequalities in the European countries

Data source: home page of World Bank and Eurostat

There is a special group of countries (lower left part of Figure 3) where both the Gini index and the GDP/capita is low. It was an open question, what the respondents would think about the extension of poverty. In Czech Republic and Malta the perception of poverty is low in accordance with the low proportion of poor people. But in Slovakia and especially in Hungary there is a discrepancy between the real situation and the evaluation of it. The indice of poverty perception is quite high (23.3 and 51.5), and though they are quite poor countries in terms of GDP/capita, but the proportion of people in poverty is low (below 4%) in both places (see Figure 4.), because of the quite equal distribution of wealth.

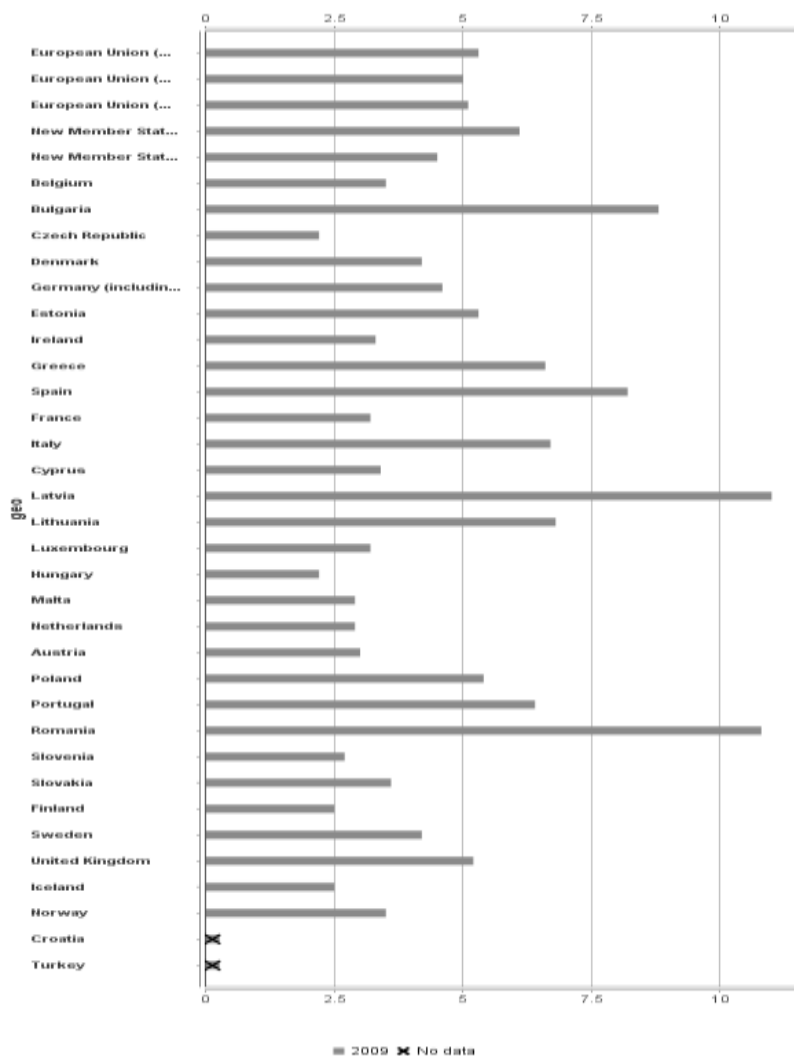

Figure 4. At risk of poverty rate (cut-off point: 40% of median equivalised income)

Source:

<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/graph.do?tab=graph&plugin=1&pcode=tessi126&language=en&toolbox=data> (20.07.2011)

The indicator is defined as the percentage of persons with an equivalised disposable income below respectively 40% of the national median equivalised disposable income.

It can be an interesting question, whether it's poor or rich people who consider poverty more widespread. The answer depends on the expectations, the reference points and also on the social sensitivity of people. The data show that poor people and especially the poor people in Eastern-Europe consider poverty to be more extensive (Cramer's $V = 0.158$ in Eastern-Europe and 0.135 in Western-Europe, $\text{sig} = 0.00$).

II. 4. Causes of poverty

There were many questions related to the causes of poverty in the Eurobarometer 72.1. We can group them according to the types of explanations they offered, which I labeled as internal or external, material, social and structural causes. Examining the answers given to these questions, we can get a picture of the notions of European people about poverty: who is responsible (the individual, the system or fate) and why (e.g. because of laziness, education deficit, etc.). The method of questioning was always the same: the respondents had to choose a maximum of 1 or 2 causes of poverty among the listed 4-10 alternatives.

Causes of poverty	% considers in the total sample	In which region do the people chose the given cause in a bigger proportion?	Which social strata chose the given cause in a greater extent		Countries, where the rate of choosing the given cause differs considerably from the finding of the total sample
			in Western-Europe	in Eastern - Europe	
<i>injustice in society (external cause)</i>	46.8	eastern	poor	poor	less CZ* NL* GB* more HU** LT* BG*
<i>laziness and lack of willpower (internal cause)</i>	16.6	eastern	rich	rich	less SWE* more GB* CZ* PL*
<i>poverty is an inevitable part of progress</i>	16.2	western	rich	rich	-

<i>(external cause)</i>					
<i>unluckiness (external cause)</i>	13.2	-	rich	-	more DK*

Table 2. Why are there people who live in poverty? External and internal causes (The respondent had to choose one answer out of four)

The table contains the significant differences only, $p < 0.001$. The value of Cramer's $V = 0.12$ for the relation between east and west and 0.12 within east for the relation between poor and rich and 0.068 within west for the relation between poor and rich

*the difference between the two examined groups is between 10-20%

**the difference between the two examined groups is more than 20%

Data source: Author's calculation from Eurobarometer 72.1

The majority of the European people (almost half of the respondents) considers that the main cause of poverty is too much injustice in society. Those who have this opinion do not blame poor people for their situation, and they also think that there is hope for change. How can we know this? The answer is that these people did not choose the other statement, that poverty is an inevitable part of progress. Those, who believe in this latter (16%), do not believe in the possibility of change. Nevertheless these two options referred to external social reasons for poverty.

Another one-sixth of the respondents think that laziness and lack of will power is the cause of poverty. This is an internal cause, where the reason for poverty lies in the poor themselves.

According to 13.3% of the respondents, misfortune is the cause, which we can classify as an act of fate.

We can see in Table 2. that poor people tend to support the most an external cause (injustice in the society), while rich people support the internal one (laziness and lack of will power) and the external causes without the possibility of change (misfortune, an inevitable part of progress). In both cases we can observe a 'shifting the blame to somebody else'. Poor people think they are not responsible for their situation, while rich people say it is not a problem, if they do not do anything against poverty, as they either cannot do anything or it is the poor who should do something about it.

I do not claim, that every poor person and every rich one thinks along these lines, I just say that there are significant – though slight – differences in the attitudes of rich and poor people.

Causes of poverty	% considers in the total sample	In which region do the people chose the given cause in a bigger proportion?	Which social strata chose the given cause in a greater extent		Countries, where the rate of choosing the given cause differs considerably from the finding of the sample
			in Western-Europe?	in Eastern-Europe?	
unemployment	51	-	-	-	less DK* CY** NL* M** more E* FIN*
low wages	47.7	eastern (0.239)	poor (0.082)	poor (0.055)	more than their group mean (east/west): HU* GR* I* P* less than their group mean (east/west): NL*
low social benefits, pensions	31	-	poor (0.08)	poor (0.08)	more DK* GR** RO* BG* less GB*
expensive decent housing	24.2	western (0.21)	rich (0.059)	rich (0.06)	more than their group mean (east/west): B** DK** F** FIN** less than their group mean (east/west): BG* P* GR** G*
expensive health care services	10	-	-	-	more IRL* NL*
other	3.3				
poverty is inevitable	2.3				
none	1.4				
DK	1.1				

Table 3. Why people are poor? Material causes
(The respondent had to choose maximum two answers out of eight)

The table contains the significant differences only, $p < 0.001$ In brackets there are the values of Cramer's V

**the difference between the two examined groups is more than 20%

* the difference between the two examined groups is between 10-20%

Data source: Author's calculation from Eurobarometer 72.1

Table 3. shows the findings related to the material causes of poverty. Many people tend to blame mostly unemployment and low wages (about half of the respondents chose these). Low wages are considered especially important in Eastern Europe, which is not surprising, as there is a wage gap between the two parts of Europe, though this gap is diminishing. Unemployment is considered as a cause of poverty to a bigger extent in the East-European countries and to a less extent in those countries where the unemployment rate is quite low. These findings are in harmony with reality, but in countries with the highest unemployment rate, the proportion of the choice of unemployment as a cause of poverty is not higher than the average value.

There is also a tendency for poor people to consider low wages and low social benefits as a cause of poverty to a greater extent than rich ones, while rich people tend to blame the price of decent housing. These patterns are quite reasonable, as people of a different social status have different experience and knowledge about the same world around us. For instance social benefits in Hungary are typically considered too low among those who fall back on them, but others frequently think, that they are harmful to the society: that it is not fair that working people pay for those who do not work, and paying benefits is a hindrance to motivating poor people in their fight to emerge from poverty.

Examining the differences between countries, we can see that they are also quite strongly rooted in reality: in NL and IRL expensive health-care services seem to be a greater problem than in other places. The low level of social benefits as a cause of poverty is considered more important in RO, BG and DK. In the two Balkan countries it is no wonder, as the total expenditure on social protection per head is higher everywhere else in Europe (in 2007 in EU27 it was 5725 EUR, while in RO it was 298.8 and in BG 414.5 EUR). The case of DK is a puzzle, as there the amount of spending on social protection is quite high (10660 EUR in 2007). Maybe it has to do something with the fact that in DK quite a lot people think that the cause of poverty is misfortune, as we can see in Table 3.

<i>Causes of poverty</i>	<i>% considers in the total sample</i>	<i>In which region do the people chose the given cause in a bigger proportion?</i>	<i>Which social strata chose the given cause in a greater extent</i>		<i>Countries, where the rate of choosing the given cause differs considerably from the finding of the total sample</i>
			<i>in Western-Europe?</i>	<i>in Eastern-Europe?</i>	
<i>education deficit</i>	34.6	western (0.031)	rich (0.107)	rich (0.094)	less RO* P* E* GR* CY* more SK* D_E* NL* DK* D_W* GB* FR*
<i>addiction</i>	27.8	eastern (0.066)	rich (0.068)	rich (0.124)	more DK* FIN* SWE* PL* less GR* I* F* RO* BG*
<i>poor family</i>	22.9	western (0.031)		poor (0.059)	more GR* CY* less FIN* LT*
<i>poor health</i>	22.6	eastern (0.027)	poor (0.038)	poor (0.064)	more SWE* FI* BG*
<i>live beyond means</i>	20.4	eastern (0.049)	rich (0.048)	rich (0.089)	less SK* BG* PL* more NI* F* EST*
<i>lack of support from their family</i>	13.5	western (0.048)	poor (0.05)		more E* P*
<i>too many children</i>	11	eastern (0.049)	poor (0.053)		more RO* PL*
<i>discrimination</i>	10.3	-	poor (0.07)	poor (0.11)	more D_E* BG*
<i>mental health</i>	6.7	western (0.051)			
<i>care responsibilities</i>	4.9	-	poor (0.052)		

*Table 4. Why people are poor? Social causes
(The respondent had to choose maximum two answers out of ten)*

The table contains the significant differences only, $p < 0.001$

* the difference between the two examined groups is between 10-20%

Data source: Author's calculation from Eurobarometer 72.1

The causes of poverty, shown in Table 4, are hard to label. I used the word 'social' for them, because though most of the elements of the list are rather individual causes, they have roots in the social environment. E.g. if someone has a bad education, poor health or too many children, it is an

individual characteristic, but greatly determined by the physical and social environment and the social norms around him. We can divide the causes of Table 4 into two groups: external and internal causes. By inner causes I mean those which depend on the decision of the individual, who has the opportunity to modify them, if he wants and is able to. Obviously the external causes fall outside the scope of influence of the individual. I stress again, that in the case of internal causes, there is a social background as well. Here, as before, we can observe that poor people see the causes of poverty rather in phenomena which are independent of them and their decisions, and rich people see the reverse. More rich than poor people consider 'live beyond means', education deficit and addiction as causes of poverty, which are all internal causes, and within the internal causes only the 'too many children' was chosen by poor people to a greater extent. In the case of external causes, the situation is the opposite: discrimination, lack of support from the family, poor family origin, 'care responsibilities which prevent them from working' were all chosen by poor people to a greater extent.

The case of health is a little bit problematic: it is hard to say whether it is an external or internal factor. Poor people tend to think that it as an outer one, but the state of health greatly depends on healthy lifestyle, health consciousness. Comparing the findings of east and west, it is typical, that in the west, mental health is rather considered as a cause of poverty, while in the east the overall health, or disability, are the reasons mentioned.

Both the education deficit and the poor origin are regarded as a more emphatic cause of poverty in the west. As far as education is concerned, examining the differences between countries, we can notice that its role is regarded as more important in the western part of Europe, and less important in the nations of Southern Europe. This finding is reflected in the educational situation of the countries. The participation rate of 18-year-olds in education is significantly higher in the Western-European countries, than in the southern ones. (This rate is below 75% in all nations of southern Europe, and just 36% in CY for instance, and above 75% in the western countries with the exception of GB. Here this rate is just 51.1%, though quite a lot of people blame education deficit as a cause of poverty. In the northern nations of Europe, and in Ireland, the participation rate is above 90%.) It is a vicious circle that in places where the level of education is an emphatic value, people are more educated and they also think that education deficit is an important cause of poverty. While in places with a low level of education, people do not feel the lack of education is an obstacle to breaking out of poverty, though in reality it is an obstacle. Therefore they do not have the incentive to raise their level of education.

As for the relationship between poor family origins and poverty, I assumed that in those places where social mobility is lower than the average, people would find the effect of family origins on the financial situation more important, whereas mobility is higher, the origin effect will be lower, than the average. I found no evidence for this presumption, in the lack of available data. Breen found that the most open societies (with the highest social mobility) are HU, PL and SWE in Europe, and the most rigid are I, D, F. But his research data contained the data of only 11 European countries, and none from those in which poor family origin seems to be more or less important in determining financial status, than the European average. Generally it can be said about social mobility, that throughout the 20th century most people in the western countries were socially upwardly mobile, though from the 1970's it has decreased constantly until today. There is a growing similarity between countries in their class structure and the rate of absolute mobility, but not in social fluidity (relative chances). (Breen 2005)

Differences between countries in explaining poverty can be seen along geographical lines, which are also cultural ones. We can observe in Figure 2. that countries which are close to each other geographically are also neighbours on the cultural map. Addiction is a good example of this cultural difference. This, as a cause of poverty, is considered a more important factor in the northern countries than in other places.

Table 5. takes into account the elements of the social and economic structure of our world, and shows people's opinions of the connections between these and poverty.

<i>Causes of poverty</i>	<i>% considers in the total sample</i>	<i>In which region do the people chose the given cause in a bigger proportion?</i>	<i>Which social strata chose the given cause in a greater extent</i>		<i>Countries, where the rate of choosing the given cause differs considerably from the finding of the total sample</i>
			<i>in Western-Europe?</i>	<i>in Eastern-Europe?</i>	
Globalization	14.1	western (0.12)	-	rich (0.044)	
Insufficient economic growth	35	eastern (0.145)	-	-	Less DK* NL* D_E* More RO* BG* HU* CZ*
Pursuit of profit	28.6	western (0.045)	poor (0.057)	-	Less LV* LT* P* More D_E* F* FIN*
Global financial system	21.3	western (0.094)	rich (0.036)	-	Less PL* More NL*F*
Wrong policies	37.6	eastern (0.09)	rich (0.039)	-	more LT* LV*
Immigration	15.4	western	-	-	More GB* BG* DK*
Inadequate social protection	21.9	eastern (0.103)	poor (0.047)	-	Less F* E* More SK* PL* LT*

*Table 5. Why people are poor? Global-structural causes
(The respondent had to choose maximum two answers out of seven)*

The table contains the significant differences only

* the difference between the two examined groups is between 10-20%

Data source: Author's calculation from Eurobarometer 72.1

In most places the respondents blame the effectiveness (or rather ineffectiveness) of their own governments' policies for poverty and not so much the global system. Differences between different regions reflect again the reality, as insufficient economic growth and inadequate social protection are reasons for poverty emphasised more in the East, while in the West immigration seems to be more significant.

If we approach this question along the line of poor versus rich people, poor people rather blame inadequate social protection and the pursuit of profit, while rich people tend to blame the wrong policies and the global financial system.

II. 5. Fight against poverty

Poverty is a bad thing. It is bad for the poor themselves, as they are deprived, but poverty causes harm to the rich as well. It undermines the sense of security and if a rich person has empathy, poverty will cause pain. It is another question what people think about the question whether poverty can be reduced and if so, by what means.

The majority of the respondents (63%) do not agree with the statement that there is no point in trying to fight poverty, it will always exist. This is quite good news, but the next question arises: who is responsible in this fight?

The national government is the most frequent answer (60% of the respondents suppose this).

According to the second most frequent opinion (expressed by considerably fewer people - just 13.1% of the respondents) it is the citizen itself, who is responsible for fighting against poverty. Here the distribution of the responses is very interesting: in most of the Western European countries many more people think that citizens themselves are responsible (about 20% of the population), while in the Eastern European and the Mediterranean countries people tend not to agree with this statement. The exceptions to this are PL SK CZ and EST. These and their western counterparts seem to be less paternalistic.

The third most frequent entity which is responsible for reducing poverty was the European Union (9% of the respondents chose it). In GR and E its role was more important. Not surprisingly, since as recipient countries, they have experience of the ways of using EU resources to prevent poverty.

A slight percentage (1-2%) of the respondents chose the local government, NGOs, religious institutions and private firms.

We can see that the responsibility for reducing poverty is believed to lie first of all on national governments. But how could they act appropriately?

Most respondents (65%) said that offering work opportunities is what governments should prioritize (especially in D_W and E besides the eastern countries, but not in RO, PL). The case of these countries shows that there is not a direct connection between the unemployment rate and the feeling that governments need to create jobs. We saw earlier that there was no direct connection either between the unemployment rate and unemployment as a cause of poverty.

But is creating jobs the task of the state or the private sector? 50% of the respondents think that it is the responsibility of the state and 30% feels that it is the task of the private sector. The role of the private sector is more emphasised in SLO NL F and rich people also have this opinion in a greater proportion.

The role of economic growth - the second most frequent answer - is interesting in this respect; 47% of the respondents mentioned it as an important area in fighting against poverty; though in another question, 62.8% of the respondents did not agree with the statement that poverty disappears automatically with economic growth. This contradiction is not a real one, it can be resolved: the content of the latter question was, that economic growth in itself can eliminate poverty. Some countries, such as GR, HU, BG, LT, LV consider the role of economic growth to be more important in decreasing poverty, than the average.

The next in the order of importance of what the government should do is offering training and qualification (37%). It was especially important in GB, IRL and D_W, and the least important in GR and BG. This result is in harmony with the fact that education deficit was considered a more serious cause of poverty in countries with a higher level of education of the population.

Quite a lot of people (35%) think that the government should prioritize sufficiently and regularly increasing social benefits and pensions. It was mainly Greeks and Bulgarians who voted in this way whilst Dutch and French respondents were the least in favour. These results have to do with the real conditions of the nations, as NL and F are those countries which spend the most on social protection - after SWE - in Europe and BG spends the least.

Also, many people (33%) said that helping poor people get access to decent and affordable housing is important in preventing and reducing poverty or regenerating poor areas (24%). About one third of the respondents would support the improving of access to social services.

One quarter of European citizens think that advising people on how to avoid becoming over-indebted is a useful means of fighting poverty.

If we analyse the responses according to the material situation of the respondent, we can see that there are not very many differences between the opinions of the rich and the poor people. There were significant differences only in three areas:

1. rich people consider more important the role of training than the poor (we saw this in the context of the causes of poverty as well, that the poor are not aware of its importance)
2. rich people also consider giving advice more important than the poor
3. poor people consider more important the role of sufficient benefits.

In Europe the majority of citizens (60%) think that public policies and programmes do not have much impact on the conditions of poor people. Relatively more people are satisfied with the efficiency of public programmes in E than in other places. Also 60% think that governments spend too little on helping people out of poverty; poor people especially think in these terms. The exceptions to this are SWE and NL – quite reasonably.

III. Conclusions

1. I assumed that the opinion of European people concerning the causes and extent of poverty would reflect the real situation of the different countries. In most cases this assumption was a fair one:

In countries with low values of Gini and high values of GDP/capita the perception of poverty is quite low, whereas in countries with high Gini value and low GDP/ capita it is high (with the exception of F). The perception of poverty is considered low in some countries where both the Gini index and the GDP/capita is low, but not in all of them (e.g. HU, SK). Interesting cases are the exceptions, where the respondents feel that poverty is more extensive than it is in reality. This puzzle needs further research.

From the material causes of poverty low wages are considered especially important in Eastern Europe, which matches reality as there is a wage gap between the two parts of Europe. The low level of social benefits as a cause of poverty is considered more important in RO, BG and DK. In the two Balkan countries it is no wonder, as the total expenditure on social protection per head is higher everywhere

else in Europe. The case of DK is a puzzle, as there the amount of spending on social protection is quite high. Maybe it has to do with the fact that in DK quite a lot of people think that the cause of poverty is misfortune. It is also quite strongly rooted in reality that in NL and IRL expensive health-care services seem to be a greater problem than in other places.

2. I also assumed that, in examining the answers according to the financial situation of the respondents, we would find that in relation to the causes of poverty poor people would blame rather external causes and causes which are independent of their decisions, while rich people would tend to blame internal causes. These phenomena refer to some kind of 'shifting the blame to somebody else'. Poor people think they are not responsible for their situation, while rich people say it is not a problem if they do not do anything against poverty, as they either cannot do anything or it is the poor who should do something about it. This assumption was entirely borne out:

More rich than poor people consider 'live beyond means', education deficit and addiction as a cause of poverty, which are all internal causes, and within the internal causes only the 'too many children' was chosen by poor people to a greater extent. In the case of external causes, the situation is the opposite: discrimination, lack of support from the family, poor family origin, 'care responsibilities which prevent them from working' were all chosen by poor people to a greater extent.

Poor people tend to support the most an external cause of poverty (injustice in the society), while rich people support an internal one (laziness and lack of will power) and the external causes without the possibility of change (misfortune, inevitable part of progress).

3. I assumed furthermore that in the perception of the extent of poverty another phenomenon would differentiate the responses of rich and poor people: namely that these two social layers perceive and experience differently the same social environment, the same reality. The data show that poor people and especially poor people in Eastern Europe consider poverty to be more extensive. The reason for this is because poor people perceive poverty day by day. A similar phenomenon is that there is also a tendency for poor people to consider low wages and low social benefits as a cause of poverty to a greater extent than the rich whilst rich

people tend to blame the price of decent housing. These patterns are quite reasonable, as people of different social status have different experience and knowledge of the same world around us: poor people live in different places and houses, they get lower wages and they know how difficult it is to make ends meet from social benefits.

4. About the responsibility of fighting against poverty I assumed that the people of Eastern Europe are more paternalistic than in the West; they would place greater emphasis on the responsibility of the state. The findings confirmed more or less this assumption, but with a few exceptional eastern countries (C, SK, PL), and with the important result, that Mediterranean citizens think similarly to the East European respondents on this issue.

References

- AJZEN, I. (1991): The Theory of planned Behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Process*. 50: 179-21.
- AXELROD, L. J. - LEHMAN, D. R. (1993): Responding to Environmental Concerns: What Factors Guide Individual Action? *Journal of Environmental Psychology*. 13: 149-159.
- BREEN, R. (ed) (2005): *Social Mobility in Europe*. Oxford: OXFORD UNIVERSITY PRESS
- BREEN, R. - JONSSON, J. O. (2005): Inequality of Opportunity in Comparative Perspective: Recent Research on Educational Attainment and Social Mobility. *Annual Review Sociology* 31: 223-243.
- INGLEHART, R. (1997): *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*. Princeton: PRINCETON UNIVERSITY PRESS
- KATZ, D. (1960): The functional approach to the study of attitudes. *Public Opinion Quarterly* 24: 163-204
- PRATAKINS, A. R. - BRECKLER, S. J. - GREENWALD, A. G. (1989): *Attitude structure and Function*. Hillsdale, NJ: Earlbaum
- LAPIERE, R. T. (1934): Attitudes vs Action. *Social Forces*. 13: 230-237.
- PAPACOSTAS, A. (2009): Eurobarometer 72.1- Poverty and Social Exclusion, Social Services, Climate Change, and the National Economic Situation

and Statistics, 2009. GESIS Data Archive, Cologne, Germany. ZA4975, data file, Ver 2.0.1, doi:10.4232/1.10129

SEN, A. (1979): Issues in the Measurement of Poverty. *The Scandinavian Journal of Economics*. 81: 285-307.

Szendrő Zoltán

A mintavételi hibákkal kapcsolatos fogalmak

II. A mintavételi hibák típusai

Az előző részben (lásd Szellem és Tudomány, 2011/1.) általában beszéltem a mintavételi hibáról és annak mérési lehetőségeiről. Most nézzük meg részletesebben miből, honnan adódhatnak e hibák.

I. Nem-válaszolási hiba (nonresponse error)

Nagyon pontosan megfogható, a nem-megfigyelésből származó hiba, amely egy sikertelen kísérlet arra, hogy az információhordozótól megfelelő minőségű számunkra kívánatos információt nyerjünk. A nem-válaszolás által csökken a mintanagyságunk, nő a varianciánk és bekerül a vizsgálódásunkba, becsléseinkbe egy potenciális, erős torzító hatás. Ezért tekinthető a nem-válaszolási arány mértéke a kutatás minőségét jelző tényezőnek. Ma már ugyanúgy beszámolnak erről az arányról, mint a különböző eloszlásokról, a mintavételi tervről a kutatás lezárásakor. Ennek az arálynak nincs egységes definíciója, így a különböző céloknak megfelelően különbözőképp számolható. (Lessler - Kalsbeek 1992, Gonzalez, Kasprzyk - Scheuren 1994; Council of American Survey Research Organizations 1982; American Association for Public Opinion Research 2000) Ha a különböző mérőszámokat alkalmazzuk egy mérésre, akkor teljesen eltérő eredményeket kapunk. Ezért a nem-válaszolási arányt egy komplex survey tervezésének és végrehajtásának minőségi jellemzőjének tekinteni nagyon zavaros és potenciálisan problematikus. Amíg a nem-válaszolási arány a kérdés minőségének mérésére nézvést nagyon fontos, addig csak ezt a mérőszámot a teljes munka minőségének mérésére nem lehet alkalmazni, mert nem jelzi a nem-válaszolási torzítást.

A nem-válaszolás a nem-megfigyelés hibája hasonlít a fedési hibához. Annyiban azonban mégis különbözik tőle, hogy az előbbi tükrözi a sikertelen kísérleteket, vagyis, hogy ki lenne az információt adó egység, míg a fedettségi

hiba (amint azt a következő fejezetben láthatjuk), ugyan tükrözi a hibát, de nem tudjuk, ki lehet a mintavételi egység, aki a mintavételi keretben szerepel. Az elmúlt két évtizedben sok kutatás szentelt figyelmet a nem-válaszolási hibáknak. (Groves 1989; Lessler - Kalsbeek 1992; Groves - Couper 1998) A nem-válaszolási hiba és a nem-válaszolás torzítása becslésekben nagyon fontos kutatási témaként jelent meg. 1997-ben két Szövetségi tárcaközi munkacsoport is alakult a problémával kapcsolatosan. Az egyik a lakossági felméréseknél, a másik pedig a szövetségi nagy felmérések esetén kezdett vizsgálatokat a nem-válaszolási hiba mértékéről. (Atrostic - Burt 1999; Kydonieffs - Stanley 1999) Akadtak olyan kutatók is, akik inkább a nem-válaszolási ráta időbeli változásával foglalkoztak. (Gonzalez - Kasprzyk - Scheuren 1995)

II. A nem-válaszolási hiba két fő típusa

II. 1. A nem-válaszolási egység (nonresponse unit)

A „nem-válaszolási egység” esetén a minta egyik egysége teljes egészében hiányzik. Ha tehát az egység a háztartás, akkor a nem-válaszolt egység esetén nincs adat az adott háztartásról, mert senkit sem tudtunk onnan megkérdezni. Minden erőfeszítés ellenére előfordulnak ilyenek a felmérésekben. Manapság leggyakrabban használt technika ezek eltüntetésére a súlyozás. A súlyszámokkal próbálják minimalizálni a nem-válaszolási hiba hatását. Sajnos nem foglalkoznak a súlyozás legfontosabb alapfeltevéseivel, hogy tudniillik a mintaelemek hiányzása nem véletlenszerű, és így a nem-válaszolási hiba továbbra is jelentkezik az adatokból számított becslésekben. A nem-válaszolási egység a válaszadási arány gyakori használata miatt (amely mint egyetlen mutató mérte a felmérés minőségét) kapott nagy figyelmet. Nagyon gyorsan és nagyon széles körben elterjedt. Ennek ellenére azt mondhatjuk, hogy a nem-válaszolási arány csak egy jelzője egy felmérésben a potenciális torzítási lehetőségeknek. A nem-válaszolási torzítás tényleges mértéke függvénye nem csak a nem-válaszolási aránynak, hanem annak is, mennyi a válaszadók és a nem-válaszadók tényleges eltérése a számunkra lényeges változók esetén. Így, mivel a válaszadóktól való adatok elnyerése számos nehézségbe ütközhet, a nem-válaszolási hibák hatásai csak nagyon ritkán figyelhetők meg közvetlenül. Mindazonáltal vannak módszerek és speciális kutatások, amelyek alkalmazásával mégis nyerhetünk valami

információt arról, milyen mértékben befolyásolja a nem-válaszolási hiba becslésünket.

Mivel a nem-válaszolási hiba nehezen mérhető, erőfeszítéseket kell tennünk, hogy minimalizáljuk előfordulását. Ennek eredményeként, mérhetőek azok a folyamatok, amelyek segítségével az adatgyűjtés során minimalizáljuk a nem-válaszolást. Ez is szolgálhat mutató gyanánt az adatok minőségére.

A nem-válaszolási egység különböző okok miatt állhat elő. Leginkább a survey módjától függ. A kérdezőkkel történő személyes felkeresés esetén előfordulhat például azért, mert senki sincs otthon (noncontact), vagy mert megtagadják a részvételt (nonreceipt), vagy mert képtelenek a részvételre akár nyelvi, szellemi vagy fizikai képtelenség miatt. Telefonos kutatás esetén lehet, hogy csak az üzenetrögzítő veszi a hívást, vagy megtagadják a részvételt. Levéllel vagy internetes levéllel való megkeresés esetén a személy nem reagál a megkeresésre. Ebben a helyzetben nehéz megkülönböztetni, hogy ez a visszautasítás noncontact vagy nonreceipt volt.

Nagyon fontos, hogy azonosítsuk és mérjük a nem-válaszolás különböző okait és összetevőit, mert különböző okok különböző típusú és szintű torzításokat okoznak. Például a noncontact-ok soha sem kaptak esélyt arra, hogy eldöntsék, részt vegyenek-e egy felmérésben vagy sem. Lehet, hogy ők egész más jellemzőkkel rendelkeznek, mint a válaszolók vagy válaszmegtagadók, akikkel felvették a kapcsolatot, de részlegesen vagy teljesen visszautasították a részvételt. Ezen különböző összetevők nagyon eltérő tendenciákat mutatnak az idő múlásával. Ezen tendenciákat figyelemmel kell kísérni és nagyon pontosan rögzíteni. Az elmúlt időben egyre többen érhetőek el telefonon, viszont egyre többen élnek az üzenetrögzítő, a hívásazonosítás és a hívásblokkolás használatával. Ennek eredményeként a telefonos felmérésekben egyre nő a noncontact személyek száma, ez pedig egy surveyben növekvő számú meghatározhatatlan elemet jelent.

A nem-válaszolási egység megadásához először a vizsgálat számára kell meghatározni a felmérés vizsgálati egységét. Azokban a felmérésekben, ahol a mintavétel több hierarchikus szinten és több rétegben történik, a nem-elérésnek is több szintje és szakasza van, amíg a végső mintavételi egységhez érünk. Például, ha egy oktatással kapcsolatos tanári felmérést készítünk, akkor először területi, majd helységi, ezután körzeti mintát veszünk és csak ez után választjuk ki az iskolák mintáját. Ezen rétegek után kerülhet csak sor a megadott iskolákban tanári minta kiválasztására. Nem-válaszolásra, vagy más mintavételi egységek esetén adathiányra minden szinten sor kerülhet, akár a körzeti, az iskolai, vagy végül a tanárok egyéni mintájában. Többlépcsős mintavétel esetén a nem-válaszolásnak igen erős kumulatív hatása van még akkor is, ha a válaszadás minden szinten relatíve magas arányú. A különböző

szinteken kimaradtak kumulálódása a végső mintavételi egység szintjén eredményezhet nagyon alacsony válaszadási arányt.

Longitudinális vizsgálatok tervezésénél gyakran találkozunk panel nem-válaszolással, amikor az egység nem válaszol a panel egy vagy két hullámában. Hosszú távú longitudinális felméréseknél a panel nem-válaszolás gyakran állandó, és bár lehet, hogy a felmérési egységek közül egyszerre csak kevés nem válaszoló van, és jórésük a következő hullámban már ismét válaszoló lesz, de ez a minta erős kopását eredményezheti. A megfigyelések szerint, a tényleges nem-válaszolási szint az idővel arányosan folyamatosan emelkedik.

II. 1. 1. A nem-válaszolási arány számítása

Mint korábban megjegyeztem, a válaszadási arány és kiegészítő mutatószámai a survey adatok minőségének gyakran használt közvetett jelzőszáma. A válaszolók arányának számítása nagyon egyszerű, azaz a válaszoló egységek száma osztva az összes elszámolható egységek számával. A válaszoló és nem-válaszolók arány számításának, valamint az erőfeszítéseknek, hogy ezen arányon javítsunk, nagy sok különféle útja van. Ezen számítások egységesítésének többször nekivágtak, pl. Council of American Survey Research Organizations 1982; American Association for Public Opinion Research 2000. A sokféle típusú kutatás, felmérés, a különféle keretek nem kedveztek az egységesítési törekvéseknek. Smith (2002) sokat tett vizsgálataival, fejlesztéseivel az általános keretek, az egységes sztemderdek megteremtése érdekében. A legnagyobb nehézség a válaszadási arány számításánál, hogy nehéz meghatározni a nem-válaszolási eset jogosultságát. Például nagyon nehéz észrevenni és osztályozni a soha nem választott telefonszámokat, mivel nem tudható, hogy ezen háztartások léteznek-e, vagy csak soha nincsenek otthon. Hasonlóképp az internetes levelek esetében, amikre soha nem érkezik válasz, kérdéses, hogy vajon léteznek-e ezek a fiókok, vagy nem kapták meg a levelet, vagy csak nem válaszolnak.

II. 1. 1. 1. Súlyozatlan válaszadói arány számítása

Egy felmérés alapvető meghatározója a válaszadási arány, azaz az interjúk száma osztva a mintában támogatható összes adatszolgáltató egységgel. Az arány számítása gyakran a részleges interjúk kezelésétől és az ismeretlen jogosultságú mintavételi egységektől függ.

Illusztrálva néhány egyszerű válaszadási arány kiszámítását, először is meg kell határozni a lehetséges outputokat. Ez oknál fogva először is meg kell határozni a részleges kérdőívek besorolását, attól függően, hogy milyen

mértékben lettek kitöltve. Ezzel az egyszerűsítéssel a felmérés esetei négy csoportba oszthatók:

- kitöltött kérdőívek,
- jogosult esetek nem megvalósult kérdőívekkel,
- esetek ismeretlen jogosultsággal,
- nem jogosult esetek.

Legyen tehát I = a megvalósult interjúk száma,
 R = a visszautasított interjúk száma,
 NC = a nem kontaktáltak száma az ismert, jogosult mintavételi egységekből,
 O = más okból meg nem valósult kérdőívek száma a támogatható mintavételi egységek számából;
 U = nem létező interjú az ismeretlen jogosultságú mintaelemek számából,
 e = az ismeretlen jogosultságú de jogosult mintavételi egységek becsült aránya.

A leghasznosabb és legegyszerűbb válaszadási arány kiszámítása a felmérésekre, amelyekben a kiválasztás egyenlő valószínűsége érvényesül és a keret nem tartalmaz jogosulatlan egységet:

$$RR1 = \frac{I}{I + R + O + NC}$$

Ez a válaszadási arány kiszámításának leggyakrabban használt formája, amit a közvélemény-kutatókon kívül olyan szövetségi felmérések esetén is használnak, mint Current Population Survey (CPS), vagy National Crime Victimization Survey (NCVS), vagy a Consumer Expenditures (CE) Survey, és a National Health Interview Survey (NHIS), illetve a népszámlálási hivatal (U.S. Bureau of the Census) által végzett felmérésekben a reagálók arányának megállapítására is használnak.

Ha a mintavételi keret nem tökéletes és néhány esetben tartalmaz bizonytalan jogosultságú eseteket (mint például telefonos kutatások esetén a véletlen szám tárcsázása gyakorta sikertelen, ismételt hívások esetén is), akkor a nevezőben fel kell tüntetni a jogosult egységek teljes becsült számát. Így számíthatjuk a válaszadási arányt RR1-et, figyelmen kívül hagyva U-t a meghatározhatatlan jogosultságú esetekkel. Ez esetben vagy túlbecsüljük a valódi válaszadási arányt, vagy bevonjuk ezeket az eseteket a nevezőbe, ezzel alulbecsülve a valódi válaszadási arányt. Ebben az esetben a felmérések vagy túl, vagy alulbecsülik a valódi válaszadási arányt. Az igazság valahol a kettő között van. Ezzel szemben megkísérelhetjük megbecsülni a valódi válaszadási

arányt, ha a nem meghatározott jogosultságot is használva, bevonjuk az esetek jogosultsági valószínűségének becslését.

Legyen ezért "e" az ismeretlen jogosultságú esetek aránya. Ha ezt az e-t U-val szorozzuk, akkor megbecsülhetjük az ismeretlen mintavételi egységekből a meginterjúvált jogosult mintavételi egységek számát. Az "e" nagyságát számíthatnánk az adott mintavételi eredményekből, vagy más kutatásokból, vagy központi, egyeztetett iránymutatásokból, mint például Amerikában a Council of American Survey Research Organizations (CASRO) által kiadott anyagok és számítások, amelyek szerint 1997-ben $e = 47,2\%$ (Montaquila, J. és Brick, J.M. 1997):

$$RR2 = \frac{I}{I + R + O + NC + eU}$$

Ez alapján számol a National Household Education Survey (NHES), és a National Center for Education Statistics.

A képleteket alkalmazva a National Household Education Survey 1996-os telefonos felmérésére ahol 161466 embert kérdeztek meg, generált, véletlen számokkal előállított telefonszámokkal (Montaquila, J. és Brick, J.M. 1997):

RR1 -el számolt válaszadási arány:	69,9%
CASRO válaszadási arány:	69,1 %
RR2 -vel:	
konzervatív válaszadási arány (minden U-t beszámítva és $e=1$):	65,4%
liberális válaszadási arány (nem használva U-t és $e=0$):	73,2%

Amikor egy minta többlépcsős, akkor az adathiány vagy nem-válaszolás bármely szinten előfordulhat. Ebben az esetben úgy lehet kiszámítani a teljes mutatót, hogy minden rétegben, minden szinten, lépcsőben kiszámítjuk a megfelelő arányt, majd ezen arányok szorzata adja a végleges válaszadási arányt.

II. 1. 1. 2. Súlyozott válaszadói arány számítása

Gyakori a háztartási mintában, hogy különböző típusú egységek különböző valószínűségekkel fordulnak elő, annak érdekében, hogy redukálják az alcsoportok becsléseinek varianciáját, vagy a teljes populációs becslés hibáját. Ebben az esetben hasznos, ha a válaszadói arány reflektál az arányosan kiválasztott mintanagyságra (w_i). Mindegyik megfigyelésnél (i)

legyen $li=1$ ha i -edik válaszadó esetén megtörtént az interjú, és $li=0$, ha az i -edik interjú nem valósult meg. Hasonlóképp $Ri=1$, ha az i -edik mintaegység visszautasítja a kérdőív kitöltését, és $Ri=0$, ha az i -edik egység nem utasítja el az adatszolgáltatást. $NCi=1$, ha az i -edik mintaegységet nem érjük el (noncontact), ismerve jogosultságát, és $NCi=0$, ha az i -edik mintaegységet elérjük (not a noncontact) ismerve jogosultságát. $Oi=1$, ha a mintaegység nem a visszautasítás miatt nem megkérdezett és ismert, hogy jogosult, és $Oi=0$, ha a mintaegység esetén nem jött létre a kérdőív kitöltése megtagadást eltérő okból és nem ismerjük jogosultságát.

Így a wi -vel súlyozott válaszadói arány, ahol wi az i -edik mintaegység kiválasztása valószínűségének inverze és az összeg azt jelenti, hogy minden mintában lévő elemet tartalmaz:

$$RRW1 = \frac{\sum wi * li}{\sum wi * (li + Ri + NCi + Oi)}$$

$RRW1$ egyenletét lehet úgy módosítani, hogy tükrözze esetek ismeretlen jogosultságát is. Ez a válaszarány mutatja a mért populáció arányának becslését, ha ugyanazt a felmérési eljárást alkalmazzuk, mint a népszámlálás során. Ez az arány nagyon hasznos lehet a populációban annak jellemzésére, hogy milyen mértékben fordul elő, és hogyan korrigálható a nem-válaszadási arány. Nagyon hasznos lehet továbbá bemutatni a különböző válaszadási arányokat a különböző almintákban és azt, ez hogyan befolyásolja a kiválasztási valószínűségeket.

Számos közvélemény kutató és intézmény használ súlyozott válaszadói arányt, mert nagyon kevés nagy cég uralja a piacot és ezért a nem-válaszolás ezeknél a nagy cégeknél rendkívül súlyos következményekkel járna (mint pl. egy felmérésben a teljes értékesítésről adott válasz elmaradása). A felmérések azt mutatják, hogy a súlyozott válaszadói arány egy populáció esetén jellemzőnek, tipikusnak mondható. Ehhez a jellemzőhöz kapcsolódik egy másik paraméter, az "y" értéke. Ezt a válaszadási arányt gyakran hívják fedettségi aránynak, de valójában ez csak egy válaszadói súly, ami kapcsolódik az adott populációhoz. Így legyen yi a válaszadói arány jellemzője az i -edik mintaegység esetén. Így a módosult egyenlet:

$$RRW2 = \frac{\sum wi * yi * li}{\sum wi * yi * (li + Ri + NCi + Oi)}$$

Az egyenletet módosítani lehet, ha a mintában vannak olyan alanyok, akik esetében a jogosultság nem ismert. Ebben az esetben a nevezőt kell korrigálni egy korábbi felmérés adataival.

Mind a súlyozatlan, mind a súlyozott válaszadási arány hasznos lehet különböző esetekben, felmérésekben. A súlyozatlan válaszadói arány az adatgyűjtés minőségének jó mutatója. Lehet számolni nemzeti, regionális, különböző csoportok és kérdezői szinteket, hogy értékeljük a különböző témákban a válaszadói teljesítményüket. A súlyozatlan nem-válaszolói arány (vagy akár a nem-válaszolók száma) jelzi a nem-válaszolói csoport kiterjedtségét, az adatgyűjtésnél szükséges módosítások, intézkedések módját. A súlyozott válaszadási arány jelzi a populáció arányát, vagy valamilyen számított al minta részvételét a felmérésben. Nagyon hasznosak lehetnének olyan elemzői értékelések, amelyek a különböző témákban, különböző típusú mintákban való válaszolási hajlandóságot mérik és becsülik meg. Ilyen típusú előjelzések hasznosak lennének a későbbi kutatások számára. Ezek az elemzések kiterhelhetnének a lakosság különböző érdeklődési köreire és a megfelelő mértékekre is.

II. 1. 1. 3. Egyéb megfontolások a válaszadói arányokkal kapcsolatban

A longitudinális felmérések esetén más megfontolások is szerepet játszanak a válaszadási arányok kiszámításánál. Az ilyen típusú felmérésekben nemcsak a kezdeti interjúk nem-válaszolási aránya számít, de ennél még fontosabb a mérőszám változása későbbi hullámok esetén. Ha a nem válaszolók a felmérés során egy hullámban jogosult mintaegységek, akkor a következő hullámokban legalább ekkora hiányzó kérdőívvel lehet számolni. (Lepkowski 1989) A válaszadási arány gyakran összpontosít a kérdezettek kikopására, pedig a tapasztalat azt mutatja, hogy aki egyszer nem válaszolt, később akár többször is lehet válaszadó. A válaszadási arány nem ugyanaz, mint a megtartási arány.

A longitudinális felmérések esetén további komplikáció, hogy a háztartás vagy a család vagy a személy elköltözik és kikerül a mintából. Ezek a változások szükségessé teszik, hogy számoljunk velük, ezért több személyt vagy háztartást vonjunk be és ezeket rendszeresen ellenőrizzük, kövessük nyomon az idő múlásával. A végső hullámban lévő személyek száma azonban még így sem számítható ki pontosan. Számtalan esetben nem ismeretes, hogy ilyenkor nem-válaszólásról vagy helyváltoztatásról (unlocatable) van-e szó. Nagyon hasznos lehet más válaszadói arányt számítani speciális, konkrét célokra. Például internetes levelezős megkérdezés esetén érdemes számolni a befejezési aránnyal, azaz a teljesen kitöltött levelek arányával az összes elküldött levélhez viszonyítva. Mennyit változik ez az arány központi telefonos

ellenőrzés, rátelefónálás esetén (recycle rate). Ezt az arányt RR1 szerint lehet számolni, kivéve azokat az eseteket, ha valaki a mintából meghatározhatatlan jogosultsággal (U) vagy jogosulatlanul, vagy a mintakörből kikerülve jut az egyenlet nevezőjébe. Hasonló a helyzet, ha nem a teljes minta összegyűjtése után, hanem korábban egy részleges mintából akarunk becslést adni. Ilyen esetekben a válaszadási arányokat a teljes mintára kell számítani.

Hasznos lehet különbséget tenni visszautasítás és nem elérés (noncontact) között, hogy azonosíthassuk a különböző típusú problémákat az adatgyűjtési eljárásban. Kiszámíthatjuk a kapcsolati arányt (contact rate), hogy lássuk, hány esetet nem sikerült elérni, illetve a kooperációs arányt, hogy a megtalált esetek hány százaléka vesz részt a felmérésben. Magas nonkontakt arány utalhat a kérdezőbiztos erőfeszítéseinek hiányára, vagy rossz időzítésére. Az alacsony együttműködési arány jelzi a szükséges hatékonyabb képzést, vagy a nagyobb erőfeszítések szükségességét.

Ésszerű kiszámítani a válaszadási arányokat és különböző szintű nyomon követést végezni velük a kérdezőbiztosok teljesítményének mérésére vonatkozóan az adatgyűjtés alatt. A U.S. Bureau of the Census kiszámítja ezeket az arányokat minden irodára, régióra, csapatra és személyre minden egyes felmérésben. Ezek a számok a legfőbb komponensei a különböző egységek, csoportok vagy kérdezők értékelésének.

A felmérések különböző adatgyűjtési módokat használnak, mint levelezés, telefonos kérdezés és személyes megkérdezés. Érdekes egy kutatás során kihasználni többféle lehetőséget, majd kiszámítani a különböző módok esetén a válaszadási arányokat. Ezek elemzése teszi lehetővé a minőségi adatgyűjtést.

II. 1. 1. 4. A nem-válaszolás okozta torzítás mérése

A nem-válaszadási hiba vagy nem-válaszadási torzítás nemcsak a nem-válaszadási arányt határozza meg, de azt is megmutatja, hogy mennyi a válaszolók és nem-válaszolók különbsége a felmérésben az adott változó esetén. A mintában válaszolók átlaga adja a mintaátlag torzított becslését.

Legyen

y_t = minden mintaelemen alapuló átlag,
 y_r = csak a válaszolókon alapuló mintaátlag,
 y_{nr} = csak a nem-válaszolókon alapuló mintaátlag,
 n = esetek száma a mintában,
 n_{nr} = nem-válaszoló esetek száma, és ekkor:

$$B(y_r) = y_r - y_t = \frac{n_{nr}}{n} \cdot (y_r - y_{nr})$$

y_r megközelítőleg torzítatlan, ha a nem-válaszolók aránya (n_{nr}/n) kicsi vagy a nem-válaszolók átlaga ($-y_{nr}$) közel van a válaszadók átlagához (y_r). A nem-válaszolás eredményezheti a felmérésben szereplő változók átlagos négyzetes hibájának növekedését is. A felmérés változóinak egyváltozós és többváltozós torzulásából következik az átlag, a variancia és a kovariancia torzított becslése. A kisebb mintanagyság miatt a nem-válaszolásnak köszönhetően a becslések eltérései is növekedtek.

A nem-válaszolás természete olyan, hogy a nem-válaszolók értékei semmilyen kutatásban sem állnak rendelkezésre. Különböző módszereket fejlesztettek és használnak a nem-válaszolás torzításának becslésére, de csak néhány változó esetén. Ezen módszerek némelyike speciális tanulmányok elvégzését igényli, míg mások kihasználva a rendelkezésre álló információkat a mintavételi keretről, vagy az adatgyűjtés módjáról és sikerességéről adnak tájékoztatást.

Az esetleges nem-válaszolási torzítást abból lehet megítélni, hogy milyen gyakran vetik alá azonosítási vizsgálatoknak (Lessler és Kalsbeek 1992). Ilyen típusú vizsgálatban a válaszolók és nem-válaszolók jellemzőit vetik össze különböző társadalmi, demográfiai tulajdonságaik mentén a mintavételi kerettel és külső forrásból származó adatokkal. Ha a megvizsgált változók eloszlása hasonló a válaszolók és a nem-válaszolók esetében, akkor a torzítás miatti aggodalmunk csökkenhet. Ezzel szemben, ha léteznek megfigyelhető különbségek, akkor próbáljuk ezeket az elérhető változókon, vagy csoportosított adatokon, vagy más korábbi felméréseken, akár külső adatokon is elemezni. Longitudinális vizsgálatok esetén egyszerűbb a helyzet, mert az adott alanyok hol válaszolnak, hol nem, így a néha nem-válaszoltakról is rendelkezünk elemezhető adatokkal. Ilyen elemzésekre Spencer és munkatársai mutatnak példákat (1990).

Az elemző tanulmányok egy részének az a célja, hogy az adatgyűjtés különböző hullámainak jellemzőit hasonlítsa össze. Ennek a megközelítésnek egy változatát adja Tucker és Harris-Kojetin (1998), akik a panelvizsgálat előző havi adataiból felrajzolták a mostani nem-válaszolók jellemzőit és ennek megfelelően változtatják aktuális becsléseiket. Az adatközlő egységek jellemzőit többhavi panelek adatai alapján hasonlították össze. A válaszolók és a nem-válaszolók karakterisztikájának felrajzolásával egészítették ki a nem-válaszolók adatait.

Az azonosító tanulmányok másik változata szerint a cél, hogy a minta egy teljes adatforrás legyen válaszolókkal és nem-válaszókkal együtt is. Ezt az irányzatot követi Groves és Couper (1998). Hat - kérdezőkkel felvett - háztartási felmérést vizsgáltak annak érdekében, hogy azoknak a mintába került egységeknek, akik nem voltak hajlandók részt venni a felmérésben, háztartási és blokk-szintű többdimenziós adatelemzések, illetve többváltozós

modellek segítségével megbecsülhessék az adatait. A kiegészítésnél fontos szerepet töltöttek be az összehasonlított arányok egyenlőségei: úgymint kapcsolati arány, együttműködési arány, családi házak aránya, háztartások aránya kiskorú gyermekkel, az idősek magasabb kontaktaránya, egyszemélyes-többszemélyes háztartások aránya, városban kisebb a kapcsolati arány, idős családok esetén magasabb a kapcsolati arány, egyedül élők esetén alacsony az együttműködési arány, stb.

Günther és Tippett (1993) sok felmérést hasonlított össze annak megállapítása érdekében, hogy hogyan változik a nem-válaszolás aránya és mi módon befolyásolja ez a nem-válaszolásból eredő torzítást. Potenciális nem-válaszolásból fakadó torzítási mintázatokat kerestek.

A telefonos felmérések megvalósítása véletlen szám tárcsázással történik, így ezek esetében nincs információ a mintavételi keretről. Ezekben az esetekben nehéz összehasonlítani a válaszadókat és nem-válaszókat. Montaquila és Brick (1997) mégis talált módszert az ilyen vizsgálatok mintájának ellenőrzésére. Összeillesztették a telefonszámokat, az irányítószámokat és a népszámlálási adatokat, majd ezek alapján összehasonlították a véletlen telefonszamos mintát a tényleges területi, demográfiai eloszlásokkal. A válaszadási hajlandóság arányai alapján próbálták megbecsülni ezen adatok alapján a lehetséges nem-válaszadási torzítást.

Egy másik módszer szerint a nem-válaszolókból a felmérés egy részmintáját kell létrehozni és átalakítási eljárásokkal teljes együttműködést kialakítani ezen csoporttal is. A statisztikákat csak ezek után szabad kiszámítani. A nem-válaszolóknak együttműködő almintáját kell alkalmazni minden nem-válaszolóra a becslések számításakor. Ingels (1996) használta ezt a módszert fogyatékkal élők és korlátozott angol nyelvtudásúak becslésére.

II. 2. A nem megválaszolt tétel

A nem megválaszolt tétel (nonresponse item) akkor fordul elő, ha egy válaszadó nem teljesen tölti ki a kérdőívet, vagy ha használhatatlan válasz(oka)t ad. Ez szintén befolyásolja az adatok minőségét. Erőfeszítéseket kell tenni a tételes válaszadási arányok javításáért, különösen a kritikus adatok eléréseért. Ezen erőfeszítések mérése szintén szolgálhat mutatóként az adatok minőségére. A fennmaradó meg nem válaszolt tételt lehet imputálással vagy más beszámítási módszerrel kezelni, kiegészíteni. Mivel ezek a módszerek nem teljesen kompenzálják a hiányzó adatokat, a nem-válaszolásnak köszönhetően adatainkban ismeretlen marad bizonyos hibaszint.

Fontos megjegyezni, hogy a nem-válaszolási egység és a nem-válaszolási tétel nem különül el teljesen egymástól. Ha egy felmérés kérdőíve csak néhány válasszal vagy akár válaszok nélkül érkezik vissza, azt kezelhetjük mint nem-válaszoló egységet, vagy mint nem-válaszolt tételeket. Egy ilyen hiányos kérdőív lehetetlenné teszi annak megállapítását, hogy vajon ez a mintavételben létező egység a megválaszolt kérdőívek mintáján belülrre, vagy kívülrre esik. Az arányt ennek az ismeretlen jogosultságnak az eldöntése jelentősen befolyásolja.

A hiányosan kitöltött kérdőívet a felmérés vezetői minősítik. Van, aki 90% feletti megválaszolás esetén fogadja csak el a kérdőívet, ez alatti hiány esetén nem-válaszolási egységnek minősíti, és van, aki már az 51%-nyi adatközléssel is megelégszik. Az adatközlési szint megítélése felmérésenként, témánként is változhat.

Meg nem-válaszolt tételek különböző okokból és különböző módokon fordulhatnak elő. Sokszor adódik, hogy a válaszadó megszakítja az interjút, de miután elég adatot közölt, a kérdőív nem minősül hiányzó egységnek. Egy vagy több elem hiányozhat azért, mert a válaszadó vagy a kérdező véletlenül kihagy egy vagy több tételt vagy akár egy vagy több teljes blokkot, vagy a válaszadó megtagadja az adott tételekre vagy blokkokra a választ. Néha a válaszadónak nincs információja, hogy válaszoljon az adott kérdésekre, ez gyakrabban fordulhat elő, ha a megkérdezett személy csak helyettesíti a válaszadót. Azonban Groves (1989) megjegyzi, hogy a "nem tudom" értelmes válasz lehet bizonyos kérdésekre. Végül tételek hiányozhatnak, mert a kérdező nem rögzíti a válaszadó válaszait.

A legnagyobb gondot a válaszadók megtagadta adatokkal kapcsolatban az okozza, hogy szisztematikusak lehetnek, amire válaszolnak, és amikre nem. Lehet, hogy jó okuk van a válaszadóknak, hogy visszautasítsanak bizonyos tételeket. A hiányzó tételek aránya azokban a kérdésekben a legmagasabb:

- amelyek az emberek magán szféráját igen érzékenyen érintik (mint például jövedelem),
- amelyek nagyobb kognitív erőfeszítést igényelnek és
- amelyek összezavarhatják a válaszadót.

Ha a válaszadó egyetért a részvétellel és elkezdődik az interjú, a hiányzó tételadatok előfordulása, a tételhiány aránya nagyon fontos lehet, mint minőségi indikátor, ami tükrözi a kérdőív kérdéseinek vagy válaszlehetőségeinek fenti problémáit. Más szavakkal, a hiányzó tételek utalnak a mérési hibákra, mint nem megválaszolt tételek, ezért a mérés fontos jelzői. A magas nem-válaszolási tételarány tehát a felmérés és a kérdőív tervezésének és kialakításának problémáira utal. A kérdőív kezdeti kísérleti

lekérdezésének célja pont ezen hibák kijavítása. A nagy válaszhiányos kérdéseket érdemes módosítani.

A tételekre számított válaszadási arányt csak a válaszoló egységekre számítjuk. A nem megválaszolt tételek aránya számítható az összes elszámolható (megválaszolt) tétel az összes válaszoló egységben és az összes válaszoló egység összes lehetséges kérdésének arányaként. (Madow - Nisselson - Olkin 1983) Nagyon hasznos lenne, ha a nem megválaszolt tételek arányának számítása csak bizonyos fontos és demográfiai azonosító kérdéseken alapulna és nem a teljes kérdőívben, illetve ezek arányával mérnénk a teljes kérdőív megvalósulását. (Chakrabarty - Torres 1996) Igen hasznos lenne a nem megválaszolt tételek arányának elemzése különféle válaszadói csoportok szerint, és különféle fontos változók szerint. Amint azt a nem-válaszoló egységeknél, úgy itt, a nem megválaszolt tételek esetében is elmondhatjuk, hogy ezen arányok számítása és elemzése nagyon hasznos a különböző felméréseknél, ha összehasonlítjuk ezen számokat kérdezőkként, instruktoronként, kérdező csoportokként, területenként, stb. Így figyelemmel kísérelhetjük adataink minőségét, a minőség változását felmérésekként.

A tételek nem megválaszolási aránya a kérdőív minőségi jelzője, egységek esetén pedig a teljes felmérés megtervezettségének indikátora. Jelentős fejlődést hozna az adatgyűjtésekben, ha a felhasználók bizonyos követelményeket, szinteket írhatnának elő, illetve nyilvánossá válnának ezek a típusú hibák.

III. Fedettségi hiba (coverage error)

A fedettségi hiba, ahhoz kapcsolódik, hogy vagy elmulasztunk bevonni néhány populációs egységet a mintakeret kiválasztásába (undercoverage), vagy egyes populációs egységek többször is megjelennek a mintakeret részére (overcoverage). A fedési hiba a mintakeret pontatlanságának hibája. A fedettségi hibával mérhetjük a mintavételi keret jóságát és teljességét ismert populáció esetén. A mérési eljárás a fedettségi hiba feltárásában támaszkodhat külső, a surveyen kívüli információkra. Például összehasonlíthatjuk a survey becsléseit külső független adatokkal, forrásokkal, vagy lehetséges két kutatási minta elemzése, akár esetről esetre való összevetése.

Amíg a felmérés a tervezés stádiumában van, a felmérés tervezőjének az elemzőkkel együtt kell definiálni a célsokaságot. Erről a felhasználónak érdemes tudnia. Földrajzi szempontok gyakran képezik alapját a definíciónak.

Gyakorlati okokból a célpopuláció rendszerint eltér a keretpopulációtól. A keretnépesség a készlet minden eleme, amely szerepel vagy közvetlenül, vagy közvetetten a keret egységei között, vagy azonosítani lehet egy komplexebb keret koncepciójaként, akár a keret több lépcsőjében is. A keretpopuláció azon egységek sokasága, amikből a mintát kiválasztjuk. Fedettségi hiba akkor lép fel, ha a célcsoport nem intézményesített. Például, ha a célsokaságot az ország háztartásai, a keretsokaságot pedig a telefonnal rendelkező háztartások teszik ki. A hibát a telefonnal nem rendelkező háztartások okozzák. Fedettségi hiba tehát akkor keletkezik, ha a keret nem tartalmaz mindenkit a célsokaságból.

A cél- és a keretsokaságot úgy kell meghatározni, hogy fedettségi hiba ne fordulhasson elő. A felmérés tervezője természetesen szeretné, ha a teljes populációról gyűjtenének adatokat, és ezek után dönthetne úgy, hogy kizár bizonyos egyedeket, mint például a kórházban levőket, az idősoththonok, börtönök lakóit, stb. Nem szándékos mulasztás, ha ezeket a személyeket a cél- és a keretsokaságból is kizárja. De ezeket a definíciókat meg kell adni a felmérés dokumentációjában. Ezen esetek tehát elhanyagolható kérdést jelentenek a kutatók számára, ha például a munkanélküliségi rátát szeretnék megbecsülni. Ha bizonyos csoportok kizárása a cél, és ezeket a cél- és keretpopulációkból is kizárjuk, akkor ez nem tekinthető fedettségi hibának, de mindenféleképp fontos bejelenteni, dokumentálni és megértetni a becslések szempontjából.

A mintavételi keret meghatározza az egységeket, az alanyokat, akikből a mintába válogathatunk – akár explicit, akár implicit módon – és az eljárásokat, amelyek figyelembe vesznek minden egyes, a felmérés sokaságába tartozó elemet.

Wright és Tsao (1983) adta a mai napig érvényes formális meghatározását a problémának: "The materials or devices which delimit, identify, and allow access to the elements of the target population. In a sample survey, the units of the frame are the units to which the sampling scheme is applied. The frame also includes any auxiliary information (measures of size, demographic information) used for (1) special sampling techniques, such as, stratification and probability proportional to size selections; or for (2) special estimation techniques, such as ratio or regression estimation." (Statistical Policy, Measuring and Reporting Sources of Error in Surveys, 5-2)

A fenti definícióra hivatkozva azt mondjuk, hogy a fedettségi hiba utal a célsokaság és a keretsokaság közötti eltérésre. Fedettségi hiba hiányosságokból, mulasztásokból, téves felvételből és a mintavételi keret duplikációiból ered. A mulasztást, hiányosságot tükrözi az a tény, hogy az egyes egységek a célsokaságban kimaradtak a keretből, ami azt jelenti, hogy ezeknek az egységeknek nincs semmi esélye, hogy szerepeljenek a felmérésben. A téves felvétel tükrözi azt a tényt, hogy egyes egységek nem

tartoztak a célcsoporthoz, mégis bekerültek a keretbe. A másolatok azt jelentik, hogy adott egységek a célsokaságból több mint egyszer megjelennek a mintavételi keretben. A mulasztások az undercoverage-hez, a hibás felvételek az overcoverage-hez vezetnek. Kish (1965) a hagyományos fedettségi hiba egy új meghatározását nyújtja, amelynek középpontjában a fedettségi hiba (coverage error = noncoverage) áll.

A fedettségi hiba azt az elkövetett mulasztást jelöli, amikor a definiált felmérési sokaság tartalmaz néhány olyan hibás egységet, vagy akár teljes szekciót, amelyet a tényleges mintavételi keretbe bevontunk. Ezek az elemek nem tervezettek és általában ismeretlenek, nulla kiválasztási valószínűséggel kerültek a mintába. A felmérés eredményeire azonban hatással vannak – ezért jó lenne őket kizárni az eredményekből. Nincs itt semmi szándékos és explicit utalás a populáció egyes csoportjainak kizárására a felmérésből.

A fedettségi hiba tehát általában a túlfedettségi és az alulfedettségi hibák összege. A fedettségi kérdések aggodalomra adnak okot, mert egységeket hagynak ki, vagy tévesen szerepeltetnek és ez hibák okozója a felmérésekben.

A fedettségi hibáknak mára már nagy irodalma létezik. A fedettségi hibák a mintavételi keret hibái. Ez akkor fordul elő, ha egységek hiányoznak, vagy egynél többször képviseltetik magukat és a keret nem napra kész, vagyis az új egységek nem adódtak hozzá, és a régik már nem alkalmazhatóakat még nem törölték. Lessler és Kalsbeek (1992) a keret hibáit és a kerethibák mennyiségi problémáit igen pontosan írják le.

A fedettségi hiba eltér más típusú (pl. nem-válaszolási) hibáktól, bár ez a különbség nem mindig nyilvánvaló. A fedettségi hiba 100 %-osan nem megfigyelhető. Sem a túlfedettségi, sem az alulfedettségi hiba nem hagy nyomot létezéséről. A fedettségi hiba mértékét csak becsülni lehet, külső összegyűjtött adatok összehasonlításával. Ezért nagyon nehéz megbecsülni ezt a hibát. A nem-válaszolás problémája roppant könnyen érzékelhető a jegyzett visszautasított, és a meg nem talált válaszadókkal. Ennek mértéke is könnyen mérhető, összehasonlítva az elért minta többi elemével. Egy példa segíthet tisztázni a különbséget. Tegyük fel, hogy egy felmérés definíciója szerint az egységeket fel kell sorolni, mint például a háztartási egységet, de a kérdezőbiztos, amikor kialakítja a mintavételi keretet, nem tudja eldönteni, hogy az adott egység háztartási egység vagy sem. Ha az egység valóban háztartási egység, akkor hiba van a listában, fedettségi hiba (alulfedettségi hiba). Ha azonban ez nem egy lakóegység, de a lista tartalmazza, akkor is fedettségi hiba (túlfedettségi hiba) keletkezik. A túlfedettség hozhat magával még egy esélyt, hogy bejegyzést eredményez, mint nem-válaszoló egység.

A fedettségi hibák elemzésekor szükséges azt feltételezni, hogy a kiigazítások már megtörténtek a nem-válaszolásra. Ebben az esetben azt

feltételezzük, hogy az imputációs mechanizmus létrehozza személyek rekordjait nem-válaszoló háztartásokra és ezen háztartások ugyanolyan fedettséggel bírnak, mintha valóban válaszoltak volna.

III. 1. A fedettségi hiba mérése

Mivel a fedettségi hibák nem hagynak semmiféle nyilvánvaló utalást a létezésük felől, mérésük csak referenciával rendelkező külső forrásból lehetséges. A fedettségi hiba mérésére direkt és indirekt technikák vannak. Az indirekt technikák közé tartozik, hogy az összehasonlítások alapján létrehozott, már meglévő mintát összehasonlítjuk korábbi felmérésekkel vagy külső forrásokkal. Például az egységek születési (életkori) arányait össze lehet hasonlítani korábbi vizsgálatok születési (életkori) arányaival, egyik időszakról a másikra, hogy indirekt módon mérjük a fedettségi hibát. Hasonlóképp ezt az összehasonlítást meg lehet tenni a felmérésen kívül eső adatokkal, mint például máshonnan származó osztályozatlan arányokkal vagy átfedő arányokkal, amelyek hasznos, de közvetett információkat adnak a fedettségi problémákról. A fedettségi hiba mérésének direkt módszere lehet például más forrásokból származó aggregált összehasonlítás, illetve az esetről esetre történő megfeleltetés.¹

III. 1. 1. Összehasonlítás független forrásokkal

Időnként szükséges a felmérésekből az általános elérhetőknél alkalmasabb összetett mutatót szerkeszteni, hogy a vizsgát populációval kapcsolatban pontosabb becsléseket tehessünk. Így összehasonlíthatjuk az aktuális tanulmány lakosságának korbeli, nembeli eloszlását a censussal, demográfiai előrejelzésekkel, illetve analitikus technikákon alapuló becslésekkel. Az ilyen összehasonlítások során figyelembe kell venni a hibákat mind felmérésünk értékelésénél, mind a független forrásoknál. Ha a különbségek túl nagyok (amit illeszkedésvizsgálattal tesztelhetünk), hogysem mintavételi különbségeknek tekinthetünk, akkor meg kell találnunk hibáink forrásait, mint akár a mintavételi hibát, vagy a fedettségi hibát. Természetesen a népszámlálásban sem bízhatunk száz százalékgig, mert önmagában az sem bír teljes fedettséggel és az elmúlt időt és a közbeeső változásokat is figyelembe kell vennünk az értékelésnél.

Ha a vizsgálati sokaság jobb, megbízhatóbb összesített becslése áll rendelkezésünkre, akkor egy ésszerű módszer a két fedettségi arány becslésének összehasonlítása. A fedettségi arány kiszámítása, a felmérésből

¹Ezen demográfiai technikák nem képezik részét az általam vizsgált problémának.

számított becslés osztva a jobb összesített becsléssel (azaz egy független teljes sokasági összeggel), ahol a felmérés becslése már igazítva van a nemválaszolással.²

Ez az arány, mint a fedettség mértéke, számos hátulütővel bír. Először is, egy kiváló becslés a sokaság ellenőrzésére is szolgálhat, vagy legalábbis beépíthető ez az ellenőrzési funkció, bár ez nem mindig lehetséges. Másodszor, ezek összehasonlítása gyakran csak a különböző csoportok számainak nettó különbségeiről ad információt. Például csak azt találjuk, hogy a felmérés kevesebb lakóegységet becsült, mint az egy külső forrás jelzése szerint ténylegesen jelen van. Az összesített adatokra épülő elemzés nem ad információt a durvább hibák méretéről. A hibák a kategóriákból hámozhatók ki, ahol a független becslések elérhetők, de még így is komoly hibák keletkezhetnek egyéb fontos változók torzításaiból. Egy üzleti felmérésben a vállalkozások becsült száma lehet korrekt, de ha a nagyvállalatok túlfedettségben, a kisvállalkozások pedig alul-fedettségben vannak, a becsült átlagos munkahelyben, értékesítésben jelentős torzítás keletkezik. Ezzel szemben, ha számításba vesszük a becsült összes munkahelyet, vagy a teljes eladást területenként, a kisvállalkozások alul- és a nagyvállalkozások túlfedettsége sokkal kisebb torzítást okoz a részletesebb területenkénti becslések ellenőrzése miatt.

Az aggregált módszer azért nagyon hasznos, mert össze tudjuk hasonlítani becsléseinket más, külső adatforrásokkal. Sokkal jobb eredményt kapunk azonban, ha azonosítható alcsoportokkal tudunk dolgozni. Ilyenkor az alul- vagy túlfedettségi arányok is hamarabb kiugranak, nem is beszélve a becslés pontosságáról, ami szintén sokkal jobb a részletesebb összehasonlításnak köszönhetően. El kell azonban ismerni, hogy a fedettségen kívül más tényezők is okozhatnak különbséget felmérésünk és más független források között.

III. 1. 2. Esetről esetre történő egyeztetés és kettős rendszerben történő becslés

A fedettségi hiba mérésének másik megközelítése az esetről esetre történő egyeztetésen, összehasonlításon alapul. Ha létezik az egységek egy alternatív listája, akkor fel kell építeni az egységeket a sokaságban a következőképpen osztályozva: vagy jelen vannak vagy nincsenek jelen a népszámlálásban, vagy a felmérésben, vagy valami nyilvántartási rendszerben.

²Hasonló példát adott Meier és Moore (1999)

Következtetésképp, minden egységet be lehet sorolni úgy, hogy:

Mintavételi kereten	Alternatív kereten		Összesen
	Belül	Kívül	
Belül	n11	n12	n1+
Kívül	n21	n22	n2+
Összesen	n+1	n+2	n++

Ahol a + jel a sorok vagy oszlopok marginálisait jelöli. Ezért,

$$n++ = n11 + n12 + n21 + n22,$$

azaz a teljes népesség egyenlő, a sokaságok együtt a két listán, azaz sokaság a mi listánkon, sokaság csak az alternatív listán és a maradék, akik egy listán sem szerepelnek.

A lakosság azon része, amely egyik listán sem szerepel, az nem megfigyelhető, azonban lehet becsülni, ha megvan a két lista, és függetlenek. Lényegében ez azt jelenti, hogy annak a valószínűsége, hogy valaki szerepel egy listán, nem függ attól, hogy szerepel-e egy másikon. A függetlenségi feltételek mellett, meg tudjuk becsülni:

$$n1+/n++ = n11/n+1.$$

A mintavételi keretünk fedettségi aránya segítségével használjuk az alternatív listát, mint kontrollt. Szintén becsülhetjük a teljes lakosságot, átírva ezeket az egyenlőségeket. Tehát:

$$n++ = n1+ * n+1 / n11$$

amely algebrai kifejezés megegyezik az alábbival

$$n++ = (n11+n12) * (n11+n21) / n11 \sim n11+n12+n21+n12 * n21/n113$$

Ne feledjük, hogy a kettős rendszerű becslés (Dual System Estimator (DSE)) koncepciója azon alapul, hogy a lakosság minden egységének fedettsége nem zéróvalószínűségű. Először feltételezzük, hogy az esetet a rendszer tartalmazza, és a valószínűsége nem változik, majd feltételezzük az ok-okozat függetlenségét. A felmérés vezetőinek kötelessége, hogy adminisztratív lépésekkel próbálják meg ezeket a feltételezéseket biztosítani.

Másodszor, azt feltételezzük, hogy minden a mintavételi keretbe bevont egység azonos valószínűségekkel rendelkezik. Ezek a valószínűségek

³Ezt a becslést régóta használják. Először vadon élő állatok becslésére használták (Peterson 1896), emberi populációkra pedig Chandasekar - Deming (1949) vezette be a születési regisztráció teljességére. Mark (1978) használta először népszámlálás fedettségére.

csoportonként eltérhetnek, de a csoportonkénti valószínűség az adott csoport keretében állandó. Mivel a feltételeket ritkán lehet betartani a felmérés minden egységére vagy a nyilvántartás minden rekordjára, a DSE-t általában al-mintákra számítják, mert a feltételek ott nagyobb valószínűséggel teljesülnek. A DSE irodalom ezeket a külön becsléssel rendelkező csoportokat becslési celláknak (poststrata) nevezi.

A DSE adatokat módosítani kell, tehát eltávolítani a duplikátumokat, másolatokat. Lényegében a fenti táblázatra kell emlékezni. A táblázatban az számít csak, aki valódi, egyedi és korrekt egység, csak ezek lesznek bevonva a rendszerbe.

III. 1. 3. Fedettség mérésének más megközelítései

A fedettség mérésének másik módja az utólagos megszámlálás, "Post Enumeration Survey" (PES). Ez a módszer megpróbálja meghatározni a teljes populációt, vagyis megpróbál megtalálni minden embert, aki hiányzott a népszámlálásból, vagyis figyelmen kívül akarja hagyni az n_{22} cellát: $n_{++} = n_{11} + n_{12} + n_{21}$.

Az eredeti PES-t az 1950-es népszámlálás használta először. Ezt a típusú megközelítést a világ számos más országában is használták. Ez a megközelítés ritkán működik, kivéve talán ha a népszámlálási fedettségi hiba olyan alacsony, hogy van esélyünk a kisszámú mulasztás megtalálására. A probléma persze az, hogy minták esetén még nehezebb a tökéletes felsorolás elkészítése. (Az előre megadott kutatási, referencia időpont után még több hónapot is várhatunk, mire az eredeti számot megkapjuk.) Ha panel vagy longitudinális vizsgálatról van szó, akkor a második hullámból már több ember hiányzik, mint az elsőből. Mindazonáltal megpróbálhatjuk megtalálni az eredeti felsorolásból hiányzó eseteket, ez nagyon hasznos lehet a felmérés szempontjából különösen, ha a hiányzó esetek jellemzőit szeretnénk meghatározni. A módszer legnagyobb nehézsége az összehasonlítási hiba. Ezt bármikor, bárhol elkövethetjük, de sajnos alapvetően ezen múlik a fedettségi hiba mérésének pontossága.

A PES módszere sokkal alkalmasabb fedettség mérésére olyan egységek/intézmények esetén, mint iskolák, házak, gazdaságok, cégek, stb.

Kiváló becslést lehet konstruálni néha esetek alcsoportjaira, ahol tovább lehet javítani a pontosságot, bár feltehetőleg költségesebb módszereket alkalmaznak. Példa erre a telefonos felmérésekből a véletlen szám tárcsázásának (Random Digit Dialing) használata. Az RDD kizárja azokat a háztartásokat ahol nincs telefon, vagy ahol nincs aktuálisan szolgáltatás. Az egyik fajta RDD tervezés figyelembe veszi a telefonszámoknál a lakosság klasztereiben a kizárt elemek módosító hatását. Elemelve egy személyes

interjúk adatfelvétel eredményeit, információkhoz juthatunk olyan háztartásoktól, amelyek nincsenek az RDD keretben. Ezen információk birtokában korrigálhatjuk az RDD körben készült telefonos mintáinkat. (Giesbrecht 1996)

III. 2. Fedettségi hiba hatása a felmérésekben

Az irodalom a fedettség mérésére összpontosít, a hiányzó vagy hibás egységek számának csökkentésére, és azok jellemzőinek leírására. Kevesebb munkát fordítottak arra, hogy ezen rossz egységek hatásait mérjék a felmérésre, a becslésre, a statisztikákra.

A fedettségi hibából adódó torzítás becslése meglehetősen nehéz feladat. Nem valószínű, hogy hasznos dolog lenne a fedettségi torzítás független forrásainak becslése. Tekintsünk például egy felmérést, amelyben mérni akarjuk a kiskereskedelmi üzletek eladását egy adott hónapban, egy adott városban. Ha van listánk az összes kiskereskedelmi egységről és azonosítani tudjuk az üzleteket, akkor ebből lesz a mintavételi keret. Ezután meg kell becsülnünk a lista óta eltelt idő alatt hány új üzlet indult és hány üzlet hiányzik a listáról, amely bezárt, majd meg kell becsülnünk az eladási mennyiségeket. Az adatok az üzletek számáról és éves forgalmáról nyilvános és pontos, így ezekből becsülhető a havi változás mértéke. Az átlagos éves változásból pedig jó becslést adhatunk az alul- illetve túlfedettség arányairól.

Az összehasonlító vizsgálatok azért nagyon hasznosak, mert azonosítják a populációnak azon egységeit, amelyek nincsenek a felmérés mintájának keretében (n21). Ha azonban más, alternatív forrást találunk, akkor nem valószínű, hogy az pontosan ugyanezeket az adatokat tartalmazza, így aligha használhatók a kihagyott egységek összegyűjtésére, pótlására és becslésére, (például ha egy havi egészségügyi felmérést végzünk, akkor az új tagokat illetően nyugodtan hagyatkozhatunk az egy hónapi megelőző születési adatokra).

Ha tehát létezik más mintavételi keret, a felmérés vezetőjének lehetősége van, hogy újrakérdezze az összes fontos egységet, vagy tételt. Ez az információ lehetővé teszi, hogy megtudjon valamit a kihagyott egységek jellemzőiről, amelyek szerepelhetnek a második keretben. Mindazonáltal a két mintakeret semmit sem mond a mindkét keretből kimaradt egységekről (n22). Ennek közvetlen értékeléséhez nincsenek adataink. Arra azonban érdemes számítani, ha a két keretből kimaradt egységek (n12, n21) jellemzői nagyon hasonlóak, akkor ezek hasonlatosak lesznek mindkét keretből kimaradt egységekhez (n22).

A hiányzó egységek torzítása függ néhány dologtól, ezért definiáljuk a következőket (Lessler és Kalsbeek 1992):

Yo = a kihagyott sokaság átlaga

Yr = a keret sokaság átlaga

N = a célsokaság száma

No = a kihagyott sokaság száma (n12)

Wo = a kihagyott egységek aránya $Wo = No / N$

Legyen "r" a kihagyott- és a keretsokaság átlagának aránya $r = Yo/Yr$.

A relatív torzítás becslésére használható arány:

$$r * Wo / (r * Wo + (1 - Wo))$$

Ez az arány kicsi lesz, ha r vagy Wo kicsi. Például a mozgó vendéglátó egységek gyakran kimaradnak a kiskereskedelmi egységekből. Lehet, hogy ezek mérhető arányt képviselnek a lakossági értékesítés üzleteiből (Wo), azonban átlagos eladásuk (Yo) sokkal kisebb, mint a boltok eladása (Yr), így r értéke relatíve kicsi. A fedettségi torzítás a teljes értékesítéshez mérten elhanyagolható.

Ha az átlagot becsljük, akkor a helyzet lényegesen különbözik. A torzítást így lehet felírni:

$$Wo * (1 - r) / ((1 - Wo) + r * Wo)$$

Az nyilvánvaló, hogy nincs torzítás, ha a kihagyott egységek átlaga ugyanaz, mint a bevont egységeké ($r = 1$). Amíg r közel van 1-hez és Wo kicsi, addig az átlag relatív torzítása elhanyagolható.

Ha a fedettségi hiba valóban nagy hatással van a populáció becsült átlagára, akkor a nem fedett sokaság száma nagy és a két átlag eltérése is nagy. Ha a felmérésnek csak 90 %-a a tényleges populáció és becslések szerint a munkanélküliek, vagy fertőzöttek, vagy dohányosok 5 %-ot tesznek ki, és ha a kimaradtakban ez az arány háromszor akkora, tehát 15%, akkor a valóságos érték:

$$0,9 * 0,05 + 0,1 * 0,15 = 0,06$$

azaz 6%, lesz, ami eltér a keretből becsült 5% értéktől.

A fedettségéből származó torzítás a minta alcsoportjaira nézve még problémásabb lehet. Nincs konkrét szabály az alcsoportok kezelésére, de iránymutatásokat lehet adni. Ha a kezelés során egy kis alcsoportról úgy tűnik, hogy nagyon eltérhet a fedettsége, akkor az elemzőknek szükséges mindkét hibát, a mintavételi hibát és a nem mintavételi hibákat is kiszámítani. A becsléseket ki kell számítani minden gyengén fedett csoportra. Ezen eltérő becslésekkel lehet a teljes sokaság átlaga felé közelíteni. Javasolt a különböző

fedettségű, tehát a gyenge és a jól fedett csoportokra kiszámítani a becsléseket, és ha ezen különbségek túl nagyok, fontos megvizsgálni a mintavételi hiba mellett a fedettségi hibát, mint torzító tényezőt.

IV. Mérési hiba (*measurement error*)

Ez a fajta hiba úgy jellemezhető, mint a különbség egy változó megfigyelt és valós értékei közt. A mérési hiba négy fő forrásból eredhet:

- *a kérdőív, mint információkérés*, (specifikációs problémái, szóhasználati problémái, a kérdések hosszából eredő hibák, a kérdőív hosszából eredő hibák, a kérdések sorrendjéből eredő hibák, a válaszok kategóriáiból eredő hibák, zárt- és nyitott kérdésekből eredő hibák);
- *az adatgyűjtési eljárás, azaz az, ahogy az információkérés megtörténik* (szemtől szembeni hibák, telefonos interjúk hibák);
- *a kérdező, mint a kérdések közvetítője* (kérdezői hatással összefüggő hibák, a kérdező jellemzői milyen befolyásolással bírnak) és
- *a válaszadói hatás, a válaszadó, mint az információkérés átvevője, kedvezményezettje* (kódolási információk, a kérdések megértése, az információ visszakeresése a memóriából, a megítélt megfelelő válasz, a válasz kommunikációja, minősége).

Ezek a források tartalmazzák a teljes adatgyűjtés folyamatát, és minden forrás elemezhető, a mérési folyamat hibája szempontjából. Például, mérési hiba adódhat a felmérés kérdéseinek félreértésekor vagy abból, hogy a válaszoló nem emlékszik a kért információkra pontosan. Ezeket a mérési hibákat nagyon nehéz számszerűsíteni. Csak más kérdezők újra interjúzásával, vagy drága randomizált kísérletekkel lehet becsülni e hibák mértékét.

V. Feldolgozási hiba

Akkor fordul elő, ha már az adatokat összegyűjtve ezeket kódoljuk, átkonvertáljuk, becsléseket készítünk és következtetéseket teszünk közzé. A feldolgozás minden lépésénél az összegyűjtéstől a végső eredmények közzétételéig hibákat generálhatunk az adatokban vagy a publikálandó statisztikákban. Ezek a hibák lehetnek egyszerűbb adatbeviteli, kódolási, átírási, átviteli, szerkesztési hibák és lehetnek összetettebb imputálási, modellbeli, számításbeli, statisztikai, hibák. Ezek nem dokumentált, a szakirodalom által ritkán emlegetett hibák. Az átlagos hibaarányok meg vannak határozva. Ezek számításokkal, minőségellenőrzéssel kideríthetők. Az elmúlt években a szerzők egyre jobban támogatták a munka közbeni folyamatos minőségellenőrzési gyakorlatot. (Morganstein - Marker 1997; Linacre - Trewin 1989)

VI. Teljes felmérési hiba (Total Survey Error TSE)

Az előző pontokban számos rendszeres és változó hibát találtunk, amelyek különböző mértékben torzíthatják a felmérésben szereplő változók eloszlásait. A felmérésben szereplő fontos hibaforrások vizsgálatának természetes eredménye, hogy ezeket a hibákat valami módon integrálni kellene, mert számunkra a teljes felmérés hibájának becslése a fontos. A TSE becslése ad számunkra egyértelmű adatot a felmérés minőségéről. A felhasználók gyakran támaszkodnak a becsült sztenderd hibára, ami meghatározza a statisztikai következtetéseket, mint például a konfidencia intervallumokat vagy a hipotézis vizsgálatokat. A becsült teljes felmérési hiba használata azonban megfelelőbb lenne, mert ez már minden hibát tartalmaz, mintavételit, nem mintavételit, rendszeresen előfordulót és véletlent egyaránt.

A felméréseket tervezők számára óriási előny lenne, ha a komplett megtervezett felmérésre a módszerektől függő teljes hibabecslést ki tudnák számítani. A teljes felmérési hiba becslését pontosan meg lehetne adni területenként, módszerenként. Így a felmérés legnagyobb hibával jellemezhető területeire lehetne összpontosítani, és itt kellene nagyobb erőfeszítéseket végrehajtani. Még a tervezés időszakában meg lehetne határozni, hogy a felmérési folyamatban mennyi erőfeszítést kell fordítani a javítás különböző aspektusaira (a minta kialakítása, a kérdőívek tervezése, a kérdezők tanítása, a kódolás, stb.).

A TSE koncepciója teljesen nyilvánvalónak tűnik, ez egy kumulatív hatás, a hibák forrásának mindegyike hozzájárul a becslt eloszlások torzulásához.

Készítsünk becsléseket a különböző típusú hibákról. A TSE statisztikusok által megfogalmazva az átlag négyzetes hibájának becsléséhez vezet, ahol az átlagos négyzetes hiba a variancia összege és a torzítás négyzete. Ez a formula azonban nem ragadja meg a probléma bonyolultságát. Vegyük például a kérdezőt, mint hibaforrást. Ez hozzáadódik a mintavételi hibához. Ha a kérdező hibákat követ el, ez befolyásolja a torzítást (szisztematikus hiba) és a varianciát (változó hiba) is. Miután a két hiba ugyanabból a forrásból származik, ezért az átlagos négyzetes hiba egyszerű additív struktúrája nem lehet megfelelő, mint a TSE modellje.

A TSE becslése tehát bonyolult, mert lényegében egy olyan többváltozós probléma, ahol minden egyes hibaforrás hozzájárul a szisztematikus és a változó hiba becsléséhez. A fontos hibaforrások felmérésről felmérésre változhatnak. A fedettségi és a kérdezői hiba lehet a legkritikusabb egy felmérésben, míg egy másikban a kérdőív összefüggései, míg egy harmadikban a nem-válaszolás. A TSE becslésének módszerének nagyon rugalmasnak kell lennie ahhoz, hogy ezeket a hibákat mind magába foglalja.

A TSE becslésének többváltozós jellege nagyobb nehézséget okoz, mint az egyes részeké, mert az egyes hibaforrások erősen korrelálhatnak. Egy felmérésben, ahol a jövedelemről kérdezzük, két fontos hibaforrás lehet, a nem-válaszolási és a válaszolási hiba. A nem-válaszolási hibák gyakran koncentrálódnak a jövedelemeloszlás két szélsőségénél. Megfontolandó bizonyíték, hogy a válaszhibákat a gazdagok és a szegények követik el leginkább, akik válaszolnak, de nagyon különbözőképpen. Ebben a helyzetben könnyen posztulálható az erős összefüggés a válaszolók és a nem-válaszolók között a jövedelem becslésében. Miután a kérdőíves szociológiai kutatásokban sok változót kezelnek egyidejűleg, a probléma mérete egyre több hibaforrással egyre nő. A nehézséget a becsléskor az fokozza, hogy a kovariancia struktúra egyre növekszik. Ha feltételeznénk a nem korreláló hibaforrásokat, a probléma lényegesen egyszerűbb lenne, de ez a feltételezés nem felel meg az empirikus kutatások eredményeinek.

A TSE becslés többváltozós problémájának egy másik aspektusa, hogy a legtöbb felmérés rengeteg változóra épített becslést termel és ezeket a különböző hibaforrások eltérően érintik. Például a fedettségi hiba hatása a becsléskor jellegzetesen nagyon nagy lehet, de amikor a becslt jellemzőket alcsoportokra vonatkoztatjuk, ez a hiba kevésbé lehet fontos, mint mások. Így a TSE becsléseit ki kell tudni venni a hibák különböző dimenzióiban.

A TSE megvitatása eddig azt feltételezte, hogy létezik egy matematikai modell, amely egy felmérés összes alapvető hibaforrásait tartalmazza. Erőfeszítéseket kell tenni a felmérési hiba át fogóbb modelljeinek fejlesztésének irányába. Korai példákat látunk erre a megközelítésre Hansen, Hurwitz, and Bershad (1961); valamint Kish (1965) műveiben. A TSE e modelljeinek használatát és korlátait a következő pontban részletesebben tárgyalom.

A minőségi profilok célja, hogy segítse az adatok felhasználóit a statisztikai eljárások korlátozásainak megértésében és, hogy a felhasználói útmutatók javítsák a felmérés statisztikáinak minőségét. A tipikus minőségi profilok tartalma olyan témákat érint, mint fedettség, nem-válaszolás, mérési hiba, adatfeldolgozás és becslés, mennyiségi és minőségi követelmények, valamint eredmények. A minőségi profilok vizsgálata fontos szerepet játszik a TSE későbbi szerepéről.

Egy másik gyakran alkalmazott módszer a felmérés adatainak minőségi kiértékelése, hogy összehasonlíthassuk a felmérés becsléseit külső, független forrásokból származó statisztikákkal. Ez a megközelítés nagyon különbözik a minőségi profilok módszerétől, amely megvizsgálja a felmérés folyamatait a potenciális hibaforrások szempontjából. Ehelyett az összehasonlításra helyezi a hangsúlyt, hogy független források segítségével kiszűrje az aggregált hibát.

A felmérések és független források összehasonlításának célja ugyanaz, mint a minőségi profiloké, csak a hangsúly van másol. A minőségi profilok esetén a folyamatot szorosan követve vizsgáljuk, minél több olyan információt gyűjtve, amely leírja, hogy a folyamaton hol lehet és kell javítani. A független forrásokkal történő összehasonlítás esetén pedig koncentrálhatunk arra, hogy mennyire jól illeszkednek a statisztikák. A felhasználók számára ez lehet a fő előnye. Természetesen mindkét megközelítés célja az adatok minőségének javítása, de ezt a célt más-más módon érik el.

Az összehasonlító módszer legnagyobb kihívást jelentő aspektusa a független források, összehasonlítható adatok fejlesztése. A különbségek értelmezése igen fontos a TSE mérésének szemszögéből. Ezek a független adatok vagy közigazgatási nyilvántartásból vagy egy másik felmérésből származnak. Számtalanszor becsléseink nem összehasonlíthatók, különböző okok miatt, de ha összehasonlítható adatokat találunk is, még akkor is nehéz a különbségek magyarázata, mert a külső forrás sem hibamentes.

A TSE becslésére teljesen kielégítő módszer nem létezik. Ez azonban nem akadályozhatja meg, hogy ezt a típusú hibát megpróbáljuk megmérni, még akkor is, ha tökéletlenül. Minden erőfeszítést megér, hogy minél teljesebb képet kapjunk felmérési hibáinkról és ennek eredményeképpen javuljon adataink minősége.

VI. 1. A TSE mérése

VI. 1. 1. Független források összehasonlítása

A felmérésből származó becslések összehasonlítása független adatforrásokkal nagyon hasznos vizsgálat, mert a hibák kimutatása és számszerűsítése az általános becslésekre nagyon nehéz. A legtöbb esetben az összehasonlítás ad csak átfogó képet a felmérések hibáinak kumulatív hatásairól. Néhány esetben ezek az összehasonlítások fedik fel azokat a területeket, amelyeket további vizsgálatoknak kell alávetni és ez vezet a felmérés módszereinek közvetlen javításához. A független forrásokkal való összehasonlítások elsődleges kedvezményezettjei az adatok felhasználói, különösen azok, akik jártasak a statisztikában. Ez az összehasonlítás biztosítja a felhasználó számára a felmérésbe történő betekintés lehetőségét, mert összehangolja a felmérést a független statisztikákkal, kiemeli azokat a potenciális differenciákat, amelyek egyébként zavart okozhatnak.

Az összehasonlítások elemzése fontos alapanyagot szolgáltat a TSE értékeléséhez. Ezek azonban nem mindig hozzáférhetők a nyilvánosság számára, mint azt a Federal Committee on Statistical Methodology már 1988-ban megállapította. A különböző "adatgyártók" számtalan kísérletet tettek ilyen összehasonlításra Amerikában, de ez nem segítette a felmérések hibáinak javítását, mint ez Kim (1996) elemzéséből kiderül. Jó példát az ilyen részletes összehasonlításra Nolin (1997) ad az 1996-os National Household Education Survey-t felhasználva. Adminisztratív nyilvántartásokat és más felmérések becsléseit használta fel külső forrásként. Közigazgatási adatokat, különböző programokból vett adatokat illesztett az alapul vett felmérése becsléseihez, hogy ezekkel mérje a TSE nagyságát. Mint kimutatta, ez a feltételezés azonban nem mindig igaz, mert az adminisztratív források gyakran más célból szerkesztett adatai eltérhetnek. A két különböző adatban eltérő publikálási célok és eltérő hibastruktúrák jelenhetnek meg. Így a különbségek eltérésének értékelése problematikus.

Az értékelés kulcsa a felmérés és a független forrás összehasonlíthatósága. Ha a független adatokból készített statisztika hibamentes, torzításmentes akkor a különbségből becsülhető a TSE. A gyakorlatban azonban hibamentes statisztika nem létezik. Mindazonáltal az összehasonlítás továbbra is hasznos lehet, ha a külső adatforrás alacsonyabb szintű hibát tartalmaz, mint a TSE. Ebben az esetben a különbség a kétféle adatforrás között hasznos iránymutatója lehet a TSE nagyságának és irányának.

Ha az adatforrások közigazgatási nyilvántartásokból származnak, akkor a figyelembe veendő különbségek eredője lehet az idő, tehát a két

adatgyűjtés között eltelt idő és a kategorizáció azonossága, tehát adataink hasonló csoportosítása vagy csoportosíthatósága. Ha a külső adat hasonlóan felmérésből származik, akkor az előzőkön túl ott is lehetett fedettségi hiba, nem-válaszolási hiba, mérési hiba, stb., illetve a felvételi mód által okozott torzítás. Ezek egy részének hatása, mint esetünkben tervezhető, kiszűrhető, egy más része számítható és van olyan is, amelyre nincs magyarázat. Például ha időeltolódás miatt két felmérés becslése nem egyezik, akkor a harmadik időpontban felvett cenzushoz való hasonlításukkor nagyon gondosan kell eljárunk. A paraméterek/változók változása sem állandó, tudniillik rendszeresen az idővel megváltozik. Két sorozat (saját és külső adatforrás) különbségének változása általában a fedettségi hibára utal. Ha például a közeli eltérés 4%-os volt és a távolabbi felmérés már 7%-ot mutat, akkor általában kimutatható az adatforrások szerkezetének változása.

Az összehasonlítás során a fontos adatokat kell leginkább figyelembe venni. A leggyakoribb tényezőket és hatásukat is elemezni kell, amikor összehasonlításokat teszünk. Ilyen az adatgyűjtéssel kapcsolatos idő, mint a teljes adatgyűjtés hossza, egy-egy kérdőív hossza, a különböző időpontokban történő lekérdezés, stb.. A hibákat tehát mind felmérésünk mind a külső adat szempontjából mérlegelni kell. A külső adatforrások is tartalmaznak hibákat.

Ebben a helyzetben felmérésünkből adódó becsléseink és a külső adatok közti eltérés, a varianciák összegének eltérése, alapvetően a mintavételi hibák (két felmérés esetén), valamint a mintavételi hiba és a nem teljes nyilvántartás forrásából táplálkozik. (Coder - Scoon-Rogers 1996)

Az önkormányzatok támogatási programjainak sok esetben feltétele a családi jövedelem. Ne felejtsük el azonban, hogy ez a jövedelem egészen eltérő meghatározással bír, mint a felmérések családi jövedelme. Ez oda vezet, hogy az eltérések nem a felmérés hibáinak, a tévedéseknek köszönhető, hanem a különböző meghatározásoknak, azaz a bevallások különböző céljaihoz illesztett definícióknak. Másik példa lehet a közigazgatási adat és felmérésünk adatai közötti eltérésnek az egységek különbözősége. A felmérések személyekkel, a programok pedig háztartási egységgel számolnak. A két minta különbözősége jelentős becslési különbségeket eredményezhet.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy az összehasonlítások értékes információkkal szolgálhatnak a TSE-vel kapcsolatosan, de előnyeik igen korlátozottak, mert más adatok is hordoznak hibát. Azok a legértékesebbek, amikor a független adatok pontosan illenek és pontosak. Amikor ez az eset áll fenn, a TSE valid méréséről beszélhetünk. Amikor a külső források jelentős hibákat tartalmaznak a különbségek még mindig fontosak számunkra, legalábbis a felhasználók számára hasznosak, de a különbségek nem tekinthetők érvényesnek, nem tekinthetők a TSE mértékének.

VI. 1. 2. Minőségi profilok

Az elmúlt 20 évben a fő megközelítés, amely tájékoztatást nyújt a TSE-ről, a survey specifikus terv kidolgozása és közzététele különleges minőségű profilban. A minőségi profilok eredetét és fejlődését Jabin (1991) írta le. A minőségi profiloknak három fő funkciója van, úgymint

- kvalitatív és kvantitatív információkat közöljön a TSE-ről, valamint ezen hibák fő komponenseiről,
- összefoglalja a felmérés minőségével kapcsolatos adatokat, és
- a becslések hatásait érintő hibaforrások szisztematikus figyelembevételével közvetlen fejlesztési terveket támogasson.

Zarkovich (1966) volt az, aki először használt ilyen objektumokat, de általánosan elfogadottan Brooks és Bailar (1978) alkotta meg a minőségi profil prototípusát. Az általuk kidolgozott profil abban különbözik a későbbi minőségi profiloktól, hogy csak egy statisztikára koncentráltak, szemben a jelenlegi minőségi profilokkal, ahol a felmérés összes előállított statisztikáját vizsgálják. A minőségi profilok jelentősége nyilvánvaló, ha azt nézzük, hogy alig egy-két év alatt elterjedt az USA-ban. Azóta elkészítésük a legtöbb szövetségi felmérésben is kötelező lett. Bevették az American Housing Survey-be 1996-ban Chakrabarty és Torres ajánlásával, a U.S. Bureau of the Census háztartási vizsgálataiba és jövedelmi felméréseibe 1998-tól, bekerült a Residential Energy Consumption Survey-be (U.S. Energy Information Administration 1996), és legutóbb a Schools and Staffing Survey-be (Kalton 2000). Ezeken kívül még számos felmérés alkalmazza előnyeit.

A legtöbb minőségi profil a periodikusan ismétlődő és a folyamatos felmérések esetén készült. A felhasználók számára írásbeli anyagok, elemzések leadásával támogatva. A felhasználók a leírt minőségi profilokat hasznosnak találták, mert azok a kutatások minőségének részletes leírását tartalmazták, így ez segített az elemzés során az adatok részletes értékelésénél. Az adatok létrehozói értékes, széles körű és átfogó dokumentációt állítottak elő. Meg kell azonban jegyezni, hogy a minőségi profilok egyre jobban elkülönültek a felmérés dokumentációjától, amelyet felhasználói kézikönyvnek neveztek. A minőségi profilokat elsősorban közvetlenül az új kutatások minőségének javítása érdekében vezették be, másodsorban pedig azért, hogy a munkatársak értékelhessék és kezdeményezzenek javításokat a felmérés tervezésének és végrehajtásának minőségi változtatása érdekében. A kutató cégek így csökkentették hibáikat és folyamatosan fejlesztették felméréseik minőségi tervezését és végrehajtását. Új hasonló felméréseket már a minőségi profil ismeretében indítottak. Nem is beszélve a longitudinális vizsgálatokról, amelyek fejlesztése folyamatosan

napirenden volt. Legalaposabb és leghíresebb a SIPP (Survey of Income and Program Participation 1998) minőségi profil remek elemzéssel, amely mintegy 210 oldalon keresztül taglalja a minőségi javítás eszközeit elemzésekre támaszkodva a mintavételi hibától a nem-válaszolási hibán és az adatkorrigáláson keresztül adat kiegészítést is tartalmazva.

A minőségi profilok általában lefedik a TSE potenciális forrásának nagy számát, és inkább a TSE megadására fókuszálnak mintsem egy-egy típusú hibára. A legtöbb minőségi profil szerkezete nagyon hasonló. Főbb részei a mintatervezés, az adatgyűjtés valamint a becslés. Gyakran egész fejezeteket szentelnek a legnagyobb potenciális hibaforrások és statisztikákra gyakorolt hatásainak leírására, elemzésére. A SIPP például önálló fejezetben és öt alpontban elemzi a nem-válaszolási hibát, a mérési hibát, valamint a becslésekre gyakorolt hatásukat.

A legtöbb minőségi profil rengeteg táblázatot tartalmaz a TSE különböző komponenseiről és aspektusairól. A felméréssel kapcsolatban hivatkoznak eredeti dokumentumokra, amelyekkel teljesebb elemzését adják a speciális hibáknak. Ezek az összefoglalók és hivatkozások nagyon értékesek egy hiba hibaforrásokból való azonosítására és garantálja a további kutatást. Brick és társai (1994) próbálják különböző minőségi profilokból azonosítani a nem-válaszolási hibákat, majd megpróbálják szintetizálni őket és több általános jellegű kijelentést is tesznek róluk a TSE-vel kapcsolatosan. Ebből látszik, hogy a minőségi profilok legfőbb célja információk gyűjtése a kutatásokról, a kutatás minőségi komponenseiről, az elkövetett hibákról, valamint nyilatkozat a teljes kutatás minőségéről.

VI. 1. 3. Hiba modellek

Amikor a felmérés becsléseit hasonlítjuk össze más forrásokkal, ez szinte mindig valamilyen aggregált szinten történik, kevés vagy semmilyen információ sincs az egységek szintjének különbözőségeiről. Ha a különbség kicsi, akkor az adatokat felhasználók nyugodtan készíthetnek becsléseket különböző csoportosításokban. Ilyenkor a külső források nem teszik lehetővé a felmérés hibaforrásainak közvetlen értékelését, ezért szükséges a belső megértés és javítás a felmérés egész folyamatában. Az ilyen típusú összehasonlítás a torzításra és a ritka események, egységek hibáira összpontosít.

A minőségi profilok éppen az ellenkező problémákkal küzdenek, azaz szinte minden minőségi profil analitikus, abban az értelemben, hogy a felmérés minden egyes kulcsfontosságú folyamatát leírják a többitől függetlenül. Egy másik gondja a minőségi profiloknak, hogy gyakran nem nyújtják a hibák összetett számszerű becslését a sok különböző forrás miatt.

A sokféle forrásból származó hibákról csak leíró jelleggel tájékoztatnak. Még ha adnak is konkrét becsléseket a különböző forrású hibákra, akkor sem adnak információt arra nézve, hogy a különböző hibák hogyan befolyásolják a TSE eloszlását.

A TSE becsléséhez szükség van egy szintetizáló módszerre, ami ismertté teszi a különböző hibaforrásokból eredő hibák mértékét. A kutatók már számtalan olyan matematikai modellt javasoltak, amelyek magukba foglalják a különböző egységek különböző forrásokból származó hibákat. E modellszerű megközelítés fejlesztésének korai szakaszában már Hansen, Hurvitz és Bershad (1961) javasolt egy olyan modellt, amely tartalmazza a kérdezőt, mint hibaforrást, ami hozzáadódik az elfogult, torzított válaszokból eredő hibákhoz. Ez a modell nagy hatással volt a statisztikusokra, ezért sok egyszerű kiterjesztése született és sok későbbi modell alapjául szolgált. Kiemelkedő gyakorlati jelentőséggel bírt, mert a modell becslései alapján kimutatták, hogy a kérdezőbiztosok fontos forrásai a TSE-nek. Így a tízévenkénti census pontosságáról is megváltozott a vélemény, és bevezették a kérdezők önkéntes postai kérdőívekkel történő ellenőrzését.

Annak ellenére nagy a haszna e modellnek, hogy nem ad becslést a TSE mértékéről. E modellben kizárólag a kérdező és a kérdezett jelenik meg hibaforrásként, nem foglalkozik sem a fedettségi, sem a nem-válaszolási sem egyéb adatfelvételi hibákkal.

Az előzőhöz kapcsolódó modellt javasolt Kish (1965), hogy tudniillik a modell tartalmazza a főbb különböző forrásból származó torzításokat is. Ezt a modellt használták Andersen és társai (1979) saját hibáik feltárása érdekében egy egészségügyi szolgáltatásokkal és kiadásokkal foglalkozó felmérésükre. Ez esetben a modell a nem-válaszolási hiba három fontos összetevőjére összpontosított, úgymint:

- nem-válaszolási torzítás,
- területi részrehajlás (tipikusan a válaszadó elfogultságát jelöli), és
- feldolgozási torzítás (korlátozott súlyozási, imputálási torzítás).

A torzításokat becsülték és összehasonlították más felmérés válaszaival és külső adatforrásokkal, feltételezve a külső adatforrásoktól való eltérések torzításait is.

Annak ellenére, hogy ez a törekvés a kulcshibák arányairól-mennyiségéről fontos információt nyújtott, nem terjedt ki a felmérés számos más fontos hibájára. Külső adatforrásokra történő hivatkozásnál csak feltételezték az egyes esetek valódi jellemzőit, erre nézve nem álltak források rendelkezésre. A modell másik hiányossága az, hogy nem foglalkozott a változók mérési hibáival és a mintavételi hibák közül is csak a hagyományos mintavételi hibával számolt.

Bailar és Biemer (1984) kiterjesztette Kish modelljét kifejezetten címhibákra és nem-válaszolási hibákra. A kiterjesztett modell teljesebb lett, de nehezebb megbecsülni a modell paramétereit, mert nem ismerjük a hibák interakcióit. Meg lehet becsülni a paramétereket, ha kölcsönhatások kifejezéseit kiejtjük a modellből. Ezt a feltevést azonban számos más kutatási eredmény nem igazolta. Így a teljes modellből valójában nem tudjuk a TSE bármilyen becslését kiszámítani.

Sok verzió matematikai modellek számos más példáját mutatta be, amelyek magukba foglalnak különböző hibaforrásokat:

- *Groves és Magilavy modellje* (1984) például tartalmazza a mintavételi hibaforrásokat, az interjú megtagadásokat és a bármilyen okból történő válaszmegtagadásokat. Egyszerűsítették a modellt, feltételezve az interakciók teljes hiányát. Az adatok ellenőrzésével több, mint 20 statisztika felhasználásával számították becsléseiket.
- *Woltman és Johnson* (1989) adott egy átfogó modellt a felmérés hibáinak becslésére, amelyeket az 1990-es censusra alkalmaznak is, de sajnos a modell nem alkalmazható a TSE becslésére.
- *Mulry és Spencer* (1990) a Bayesi modellek használhatóságát vizsgálta, a TSE becsléséhez. Egy kettős rendszerhez jutottak, melyben a teljes népesség alapján és a PES alapján is kell becsléseket végezni. A Bayesi módszer következménye, hogy szintetizálni tudták a különböző hibákat a "undercount" arányok posztteriori eloszlásából.
- *Alwin* (1991) megváltoztatta a TSE perspektíváját, mert elkezdte a mérési hiba populációs modelljével, majd különböző rétegeket és különböző hibákat (mint például a nem-válaszolási hiba, a mintavételi hiba) érintve jutott újra e komplex struktúra modelljéig.
- *Brick és kollegái* (1994) a becslési jellegzetességek hibáinak fontos forrásait vizsgálták. A TSE becslése érdekében komplex modelleket állítottak, mint amilyeneket Bailar és Biemer (1984) is vizsgált, de a korábbi becslési problémák miatt kihagyták azokat a feltételezéseket, paramétereket, amelyek miatt nem lehetett a modelleket megoldani. Ezért ők egy nehéz, de kevésbé strukturált megközelítéssel próbálkoztak. Ahelyett, hogy az adott modell a hibák együttes, kapcsolt hatását elemezte volna, minden vizsgált hibaforrást értékelték különleges, szélsőséges példákon. Minden egyes hibaforrás elemzéséből bizonyítékot nyertek arra, hogy a források között erős a korreláció. Ezen informális megközelítés alapján, ajánlásokat tettek a felhasználóknak a hibák becslésének nagyságára. A példák átfogó becsléseket tartalmaznak bizonyos jellemző eloszlású változókra és lehetséges alcsoportha, valamint összehasonlításokat ugyanilyen

rendszerben. Brick javaslata szerint nem tanácsos semmiféle kiigazítás a nem-válaszolási torzítás becslésénél, mert ezeket a torzításokat nem lehet jól megbecsülni az adatokból. Hasonlóképpen a válaszadói torzítást is becsülték egy viszonylag kis részmintán (500 fő a 12000 megkérdezettből), és a kis almintákból származó becslések korrekciója, igen nagy hibákhoz vezetett. A korrekciók helyett a konzervatív statisztikai következtetés eljárásait ajánlják 99%-os konfidencia intervallummal a szokásos 95%-os helyett. Ez sokkal hatékonyabb a felmérési hibák esetén. Például, a kérdezőbiztosok miatt a válaszadók varianciája sokkal nagyobb lehet, mint amilyen mintavételi eltérésekre más felmérések alapján számíthattunk volna. Az ilyen hibák ellen a 99%-os konfidencia intervallumokkal számított statisztikák sokkal több védelmet nyújtanak. Az első fajú hibák elkövetése így sokkal nehezebb. Más becsléseket esetleg nem olyan nagymértékben befolyásolják a hibák, így ezekre a szigorú konzervatív statisztikai következtetésekre esetleg már nincs is szükség.

A felmérésekben előforduló hibák leírása, osztályozása és besorolása növeli a megértés lehetőségét, keretet biztosít a statisztikai adatok elemzői és felhasználói számára. Ezeket a hibára vonatkozó adatokat az elemzőknek is szükséges ismerniük, hogy korlátokat állíthassanak az adatelemzés következtetéseinél, általánosításainál. Ezen korlátok segítséget jelentenek az egyes módszerek kiterjesztésénél, továbbfejlesztésénél, és kompenzálják az ismert hiányosságokat. Természetesen a különböző forrásokból származó hibák nem azonos mértékűek, nem azonos fontosságúak. Ezeknek kiderítése, a különböző módszerekhez tartozó hibák részletes leírása, a különböző források hibáinak nagyságrendjének kiderítése és javítása egyaránt fontos a felvétel készítői, elemzői és felhasználói számára.

Irodalom

- ALWIN, D. (1991): "Research on Survey Quality." *Sociological Methods and Research*. 20: 3–29.
- American Association for Public Opinion Research. (2000): Standard Definitions: Final Dispositions of Case Codes and Outcome Rates for Surveys. Ann Arbor, MI: AAPOR
- American Association for Public Opinion Research. (2000): Standard Definitions: Final Dispositions of Case Codes and Outcome Rates for Surveys. Ann Arbor, MI: AAPOR

- ANDERSEN, R. - KASPER, J. - FRANKEL, M., and Associates. (1979): *Total Survey Error—Applications to Improve Health Surveys*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- ANDERSSON, C. - LINDSTROM, H. - LYBERG, L. (1997): "Quality Declaration at Statistics Sweden." *Seminar on Statistical Methodology in the Public Service*. Washington, DC: U.S. Office of Management and Budget (Statistical Policy Working Paper 26). 131-144.
- ATROSTIC, B.K. - BURT, G. (1999): "Household Nonresponse: What We have Learned and a Framework for the Future." *Seminar on Interagency Coordination and Cooperation*. Washington, DC: U.S. Office of Management and Budget (Statistical Policy Working Paper 28). 153-180.
- BAILAR, B. (1997): "The Federal Committee on Statistical Methodology." *Proceedings of the Section on Government Statistics and Section on Social Statistics*. Alexandria, VA: American Statistical Association. 137-140.
- BAILAR, B. June 2, (1987): "Policy on Standards and Review of Census Bureau Publications." U.S. Bureau of the Census memorandum.
- BAILAR, B. - BIEMER, P. (1984): "Some Methods for Evaluating Nonsampling Error in Household Censuses and Surveys." In P.S.R.S Rao and J. Sedransk (eds.), *W.G. Cochran's Impact on Statistics*. New York: John Wiley & Sons. 253-274.
- BRACKSTONE, G. (1999): "Managing Data Quality in a Statistical Agency." *Survey Methodology*. 25(2): 139-149.
- BRICK, J. M. - CAHALAN, M. - GRAY, L. - SEVERYNSE, J. (1994): *A Study of Selected Nonsampling Errors in the 1991 Survey of Recent College Graduates*. Washington, DC: U.S. Department of Education, National Center for Education Statistics (Technical Report NCES 95-640).
- BROOKS, C. A. - BAILAR, B. A. (1978): *An Error Profile: Employment as Measured by the Current Population Survey*. Washington, DC: U.S. Office of Management and Budget (Statistical Policy Working Paper 3).
- CHAKRABARTY, R.P. - TORRES, G. (1996): *American Housing Survey: A Quality Profile*. Washington, DC: U.S. Department of Housing and Urban Development and U.S. Department of Commerce
- COCHRAN, W. (1977): *Sampling Techniques*. New York: JOHN WILEY & SONS
- CODER, J. - SCOON-ROGERS, L. (1996): *Evaluating the Quality of Income Data Collected in the Annual Supplement to the March Current Population Survey and the Survey of Income and Program Participation*. Washington, DC: U.S. Bureau of the Census (Working Paper 96-04).
- COLLINS, M. - SYKES, W. (1999): "Extending the Definition of Survey Quality." *Journal of Official Statistics*. 15(1): 57-66.
- Council of American Survey Research Organizations. (1982): *On the Definitions of Response Rates*. PORT JEFFERSON, NY.
- Federal Committee on Statistical Methodology. (1988): *Quality in Establishment Surveys*. Washington, DC: U.S. Office of Management and Budget (Statistical Working Paper 15).

- GIESBRECHT, L. G. (1996): *Coverage Bias in Various List-Assisted RDD Sample Designs*. Paper presented at the meeting of the American Association of Public Opinion Research.
- GONZALEZ, M. - KASPRZYK, D. - SCHEUREN, F. (1995): "Exploring Nonresponse in U.S. Federal Surveys." Seminar on New Directions in Statistical Methodology. Washington, DC: U.S. Office of Management and Budget (Statistical Policy Working Paper 23). 603–624.
- GONZALEZ, M. E. - KASPRZYK, D. - SCHEUREN, F. (1994): "Nonresponse in Federal Surveys: An Exploratory Study." *AmstatNews* 208. Alexandria, VA: AMERICAN STATISTICAL ASSOCIATION
- GONZALEZ, M. E. - OGUS, J. L. - SHAPIRO, G. - Tepping, B. J. (1975): "Standards for Discussion and Presentation of Errors in Survey and Census Data." *Journal of the American Statistical Association*. 70(351)(II): 5-23.
- GROVES, R. M. (1989): *Survey Errors and Survey Costs*. New York: JOHN WILEY & SONS
- GROVES, R. M. - FOWLER, F. J. - LEPKOWSKI, J. M. (2004): *Survey Methodology*. New York: JOHN WILEY & SONS
- GROVES, R. M. - COUPER, M. P. (1998): *Nonresponse in Household Interview Surveys*. New York: JOHN WILEY & SONS
- GROVES, R. - MAGILAVY, L. (1984): "An Experimental Measurement of Total Survey Error." *Proceedings of the Section on Survey Research Methods*. Alexandria, VA: American Statistical Association. 698–703.
- HANSEN, M. - HURWITZ, W. - MADOW, W. (1953): *Sample Survey and Methods and Theory, Vols. 1 and 2*. New York: JOHN WILEY & SONS
- HANSEN, M. H. - HURWITZ, W. N. - BERSHAD, A. (1961): "Measurement Errors in Censuses and Surveys." *Bulletin of the International Statistical Institute*. 38: 359–374.
- INGELS, S. J. (1996): Sample Exclusion in NELS:88, Characteristics of Base Year Ineligible Students: Changes in Eligibility Status after Four Years. Washington, DC: U.S. Department of Education, National Center for Education Statistics (NCES 96–723).
- JABINE, T. (1991): "The SIPP Quality Profile." *Seminar on the Quality of Federal Data, Part 1 of 3*. Washington, DC: U.S. Office of Management and Budget (Statistical Policy Working Paper 20). 19–28.
- KALTON, G. - Winglee, M. - Krawchuk, S. - Levine, D. (2000): *Quality Profile for SASS: Rounds 1–3: 1987–1995*. Washington, DC: U.S. Department of Education, National Center for Education Statistics (NCES 2000–308).
- Kim, K. - LOOMIS, L. - COLLINS, M. - CHANDLER, K. (1996): *Comparison of Estimates from the 1995 National Household Education Survey*. Washington, DC: U.S. Department of Education, National Center for Education Statistics (Working Paper 96–30).
- KISH, L. (1965): *Survey Sampling*. New York: JOHN WILEY & SONS
- KISH, L. (2003): *Selected Papers*. Hoboken: JOHN WILEY & SONS
- KISH L. (1989): *Kutatások statisztikai tervezése*, Budapest: STATISZTIKAI KIADÓ VÁLLALAT

- KISH, L. - FRANKEL, M. L. (1974): "Inference from complex samples" JRSS (B), 36, 1 - 37.
- KYDONIEFS, L. - STANLEY, J. (1999): "Establishment Nonresponse: Revisiting the Issues and Looking into the Future." *Seminar on Interagency Coordination and Cooperation*. Washington, DC: U.S. Office of Management and Budget (Statistical Policy Working Paper 28). 181-227.
- LEPKOWSKI, J. (1989): "Treatment of Wave Nonresponse in Panel Surveys." In D. Kasprzyk, G. Duncan, G. Kalton, and M.P. Singh (eds.), *Panel Surveys*. New York: John Wiley & Sons. 348-374.
- LESSLER, J. T. - KALSBECK, W. D. (1992): *Nonsampling Error in Surveys*. New York: JOHN WILEY & SONS
- LINACRE, S. - TREWIN, D. (1989): "Evaluation of Errors and Appropriate Resource Allocation in Economic Collections." *Proceedings of the Annual Research Conference*, Washington, DC: U.S. Bureau of the Census. 197-209.
- LYBERG, L. - BIEMER, P. - COLLINS, M. - deLeeuw E. - Dippo, C. - Schwarz, N. - Trewin, D. (eds.) (1997): *Survey Measurement and Process Quality*. New York: JOHN WILEY & SONS
- MADOW, W. - NISSELSON, H. - OLKIN, I. (1983): *Incomplete Data in Sample Surveys*. New York: ACADEMIC PRESS
- MEIER, F. - MOORE, T. (1999): "The Effect of Screening on Coverage in the National Health Interview Survey." *Proceedings of the Section on Survey Research Methods*. Alexandria, VA: American Statistical Association. 566-569.
- MONTAQUILA, J. - BRICK, J. M. (1997): *Unit and Item Response Rates, Weighting, and Imputation Procedures in the 1996 National Household Education Survey*. Washington, DC: U.S. Department of Education, National Center for Education Statistics (Working Paper No. 97-40).
- MORGANSTEIN, D. - MARKER, D. (1997): "Continuous Quality Improvement in Statistical Agencies." In L. Lyberg, P. Biemer, M. Collins, E. deLeeuw, C. Dippo, N. Schwarz, and D. Trewin (eds.), *Survey Measurement and Process Quality*. New York: John Wiley & Sons. 475-500.
- MORIARTY, C. - ELLIS, Y. (1990): "Documentation of the 1988 Dress Rehearsal Post-Enumeration Survey Estimation Process." STSD 1988 Dress Rehearsal Memorandum #V-20. Washington, DC: U.S. Bureau of the Census.
- MULRY, M. - SPENCER, B. (1990): "Total Error in Post Enumeration Survey (PES) Estimates of Population: The Dress Rehearsal Census of 1988." *Proceedings of the Census Bureau Annual Research Conference*. Washington, DC: U.S. Bureau of the Census. 326-359.
- National Center for Health Statistics. (2000): "Design and Estimation for the National Health Interview Survey: 1995-2004." *Vital and Health Statistics*. Washington, DC: Public Health Service. 2(130).
- NOLIN, M.J. - COLLINS, M.A. - VADEN-KIERNAN, N., DAVIES, E., and CHANDLER, K. (1997): *Comparison of Estimates in the 1996 National Household Education Survey*.

- Washington, DC: U.S. Department of Education, National Center for Education Statistics (Working Paper 97-28).
- RAO, J.N.K. - PLATEK, R. - SARNDAL, C. E. (1986): *Small Area Statistics: An International Symposium*. Wiley Interscience, New York.
- SARNDAL, C. - SWENSSON, B. - WRETMAN, J. (1992): *Model Assisted Survey Sampling*. New York: SPRINGER-VERLAG
- SIPP Quality Profile (1998): SIPP Working Paper, Number 230, 3rd Edition U.S. Department of Commerce Bureau of the Census
- SMITH, T. (2002): "Developing Nonresponse Standards." In R. Groves, (ed.), *Survey Nonresponse*. New York: JOHN WILEY & SONS
- SPENCER, B. - FRANKEL, M. - INGELS, S. - RASINSKI, K. - TOURANGEAU, R. (1990): *National Education Longitudinal Study of 1988: Base Year Sample Design Report*. Washington, DC: U.S. Department of Education, National Center for Education Statistics (NCES 90-463).
- Statistics Canada. (1998): *Statistics Canada Quality Guidelines*. Ottawa, Canada
- Statistics Canada. (1992): *Policy on Informing Users of Data Quality and Methodology* Ottawa, Canada
- Survey: Design and Methodology*. Technical Paper 63. Washington, DC.
- TUCKER, C. - HARRIS-KOJETIN, B.A. August (1998): "The Impact of Nonresponse on the Unemployment Rate in the Current Population Survey (CPS). In A. Koch and R. Porst (eds.), *Nonresponse in Survey Research: Proceedings of the Eighth International Workshop on Household Survey Nonresponse*. Mannheim, Germany: ZUMA. 45-54.
- United Kingdom Government Statistical Service. 1997. *Statistical Quality Checklist*. London: U.K. Office for National Statistics
- United Nations. (1964): *Recommendations for the Preparation of Sample Survey Reports (Provisional Issue)*. Statistical Papers, Series C, ST/STAT/SER.C/1/Rev.2. New York: UNITED NATIONS
- U.S. Bureau of the Census and U.S. Bureau of Labor Statistics. (2000): *The Current Population*
- WOLTER, K. 1985. *Introduction to Variance Estimation*. New York: SPRINGER-VERLAG
- WOLTMAN, H. - JOHNSON, R. (1989): "A Total Error Model for the 1990 Census." *Proceedings of the Section on Survey Research Methods*. Alexandria, VA: American Statistical Association. 522-527.
- WRIGHT, T. - TSAO, H.J. (1983): "A Frame on Frames: An Annotated Bibliography." In T. Wright (ed.), *Statistical Methods and the Improvement of Data Quality*. New York: Academic Press. 25-72.
- ZARKOVICH, S. (1966): *Quality of Statistical Data*. Rome: FOOD AND AGRICULTURAL ORGANIZATION OF THE UNITED NATIONS

Eranus Eliza

Kulcs a gyors információáramláshoz*

- A társadalmi tőkétől a hatékony szervezethez

A szervezet társadalmi beágyazódása (Granovetter 1983 nyomán) elméleti keret a szervezeten belüli kapcsolatokra helyezi a hangsúlyt. Jelen kutatás éppen azt vizsgálja, hogy egy hierarchikus szervezet formális és informális kapcsolatai hogyan befolyásolják az információáramlást. A kutatás jelentős hangsúlyt fektet a társadalmi tőke és beágyazottság elméleteken alapuló véleményvezetők és véleménybrókerek (Burt 1999 nyomán) vizsgálatára, a kapcsolatháló elemzés módszerét alapul véve.

I. Bevezetés

Minden szervezet rémálma, ha a szervezeti célokkal összhangban levő információk nem terjednek hatékonyan szervezeten belül. A szervezeten belüli hatékony információáramlás megfelelő keretének gondolták a hierarchikus szervezeti formát pártoló kutatók (részletes elemzést lásd Perrow 1994-ben). Azonban hamar kiderült, hogy az ilyen szervezeti formákban is az egyéni érdekek (a pecsenyesütögetés), és a személyes kapcsolatok nagy jelentőséggel bírnak. Így a hierarchikusan működő szervezetekben is kialakulnak az olyan társadalmi tőkén vagy kölcsönös szimpátián alapuló informális csoportok, amelyek úgy elősegíthetik, mint ahogy gátolhatják a szervezeten belüli információáramlást (például Kilduff és Tsai 2003). Egy zárójel erejéig kitérve az okokra, Kilduff és Tsai három megközelítés alapján vonják le a fenti következtetést. Az első megközelítés szerint az egyének kognitív térképet készítenek a szervezetben lévő kapcsolatokról, különös tekintettel a baráti kapcsolatokra. Ugyanis ha az egyéneknek konkrét elképzelésük van arról, hogy ki kihez fordul segítségért, akkor a hatalmi viszonyokról is elképzelésük lesz (Krackhardt és Kilduff 1990). A második megközelítés azon az elképzelésen alapul, hogy az egyének interakciói egy szervezeten belül különböző lehetőségeket nyitnak meg az egyének előtt. Ha például valamilyen probléma lép fel, akkor az egyének a

*Köszönettel tartozom a Rézler Gyula Alapítványnak azért az ösztöndíjért, mely jelen tanulmány elkészítését anyagilag támogatta

saját kapcsolathálójukból keresnek segítséget. (Kilduff 1990) A harmadik megközelítés a diádokat, triádokat és klikkeket ragadja meg. Eszerint azok a barátok (párok), akiknek közös barátaik vannak, gyorsabban megoldják a felmerült problémákat. A triádokat és a klikkeket azonban a szervezeti kutatások mellőzték. (Kilduff és Tsai 2003)

Jelen kutatás éppen azt vizsgálja, hogy az informális kapcsolatok hogyan befolyásolhatják a szervezeten belüli kommunikáció hatékonyságát a formális kapcsolatokhoz képest? Vajon a véleményvezetők formális vagy informális pozíciókhoz köthetők? És ilyen értelemben, a Burt-i terminológiát használva (1999), a véleményvezetőké, vagy pedig a véleménybrókerké a fontosabb szerep?

A kutatási kérdéseket ez a tanulmány egy hierarchikus szervezet pilot jellegű kapcsolatháló elemzésével válaszolja meg.

II. Elméletek

A kapcsolatháló-elemzés térnyerésével a társadalomtudományok is egyre gyakrabban vizsgálták a kapcsolatok sajátosságait egyéni és szervezeti szinten.

Kilduff és Tsai (2003) szerint a kapcsolatháló-kutatások gyökereit három tudományágban találhatjuk meg. Az egyik a fizika, ahol az 1920-as években a német Kurt Lewin, illetve Fritz Heider folytatott kutatást a személyközi befolyás témakörében. A másik a matematika, mely területnek, illetve Cartwrightnak és Hararynak köszönhetően a kapcsolatháló-elemzés kvantifikálhatóvá vált. A matematikai elméletek közül a gráfelmélet volt nagy hatással a kapcsolatháló-kutatásokra. A gráfelmélet szerint (degree of connectedness), hogyha nincs összeköttetés a társadalmi csoportok között, akkor a társadalom szeparált. Tehát az összeköttetések hiánya a szervezetet lebénítja azon törekvésében, hogy az egyéneket aktívan ösztönözze, és fordítva, minél több összeköttetés van egy szervezeten belül, annál jobb az erőforrás-megosztás és az együttműködés. (Powell et al 1996: 143) Egy másik, szintén a gráfelméletből kölcsönzött fogalom (gráfhierarchia) szerint minél nagyobb a hierarchia egy szervezeten belül, annál inkább képesek az informális csoportok kialakítani a szervezeten belüli státustérképet. Tehát az egyének nem tudnak mit kezdeni az olyan szituációkkal, amikor a hierarchia nem egyirányú. (Kilduff és Tsai 2003) A harmadik tudományág, amely a szervezeti kapcsolathálóra nagy hatással volt, az antropológia, egy chicagói gyárban az 1920-as években végzett antropológiai vizsgálatnak köszönhetően.

(Kilduff és Tsai 2003: 13) A szervezeti kapcsolatháló-kutatás a szociálpszichológiából is átvett bizonyos elméleteket, például az egyensúly-elméletet (Davis 1963 nyomán). Az egyensúly-elmélet alaptétele szerint az egyének a társadalmi kapcsolatok két szempontját részesítik előnyben: a reciprocitást és a tranzitivitást. Ugyanakkor az egyének jobban kedvelik az olyan kapcsolatokat, amelyekkel egy vagy több erős kötést osztanak meg. Ha az egyének egyensúly nélküli kapcsolatokban vesznek részt, akkor szenvednek és kényelmetlenül érzik magukat, ezért úgy fognak cselekedni, hogy az egyensúly nélküli kapcsolatokat egyensúlyba hozzák. Szintén a szociálpszichológiából származik a társas összehasonlítások elmélete, amely azt kutatja, hogy az emberek miért csupán bizonyos emberekkel való interakciókat részesítenek előnyben (homofíliaelmélet). Festinger (1954) szerint az egyének úgy ismerik meg saját magukat, hogy közben másokhoz hasonlítják magukat, ugyanakkor mindig hasonló egyénekhez. A heterofíliaelmélet azonban már a szociológiából származik. Ezen elmélet szerint egy szervezet akkor jut új információkhoz és új erőforrásokhoz, ha más szervezetek tagjaival áll kapcsolatban, vagyis olyan tagokkal, akik a csoportok közötti bróker szerepét játsszák. Hasonlóképpen a társadalmi tőke és a beágyazottság elmélete is a szociológiából ered.

A társadalmi tőke fogalmi alapját képező tőkefogalom többirányú kiterjesztése az ötvenes-hatvanas években kezdődött a modern közgazdaságtanban. A társadalmi tőke-elmélet gyakorlatilag az emberitőke-elméletből nőtt ki. Az emberi tőke koncepcióját Theodore Schultz (1961) dolgozta ki. Abban az időben az emberi tőke egyfajta erőforrást jelentett a fizikai tőkeállomány (szerszámok, gépek stb.) mellett. Az alkalmazásából nyert haszon a racionális piaci szereplő várakozásai szerint meghaladja a beruházás költségeit, tehát gazdasági növekedést eredményez. Az emberitőke-elméletek szerint az emberek azért ruháznak be a továbbtanulásba, mert ezáltal nagyobb haszonra tehetnek szert a munkaerőpiacon, mint a tanulásra fordított idő és pénz összessége. Az emberi tőke terminusát pár évtizeddel később James Coleman (1988) gondolta tovább. Coleman szerint az emberi tőke úgy jön létre, hogy a személyek – tanulás révén – új készségekre, képességekre tesznek szert, és e tőke révén kitárul a cselekvési lehetőségeik horizontja. Mivel az emberi tőke az egyén által elsajátított készségekben és a tudásban manifestálódik, nem igazán megfogható. A társadalmi tőke az emberi tőkéhez képest a személyek közötti viszonyokban ölt testet. Coleman szerint a társadalmi tőke termelését befolyásolják a társadalmi kapcsolathálók, azaz a családi, rokoni, ismerősi, illetve egyéb kiscsoporthoz való tartozás kötelei. Coleman szavaival „társadalmi tőke (...) akkor jön létre, amikor az emberek közötti viszonyok változnak meg úgy, hogy elősegítsék a cselekvést”. (Coleman 1990: 104) Tehát a társadalmi tőkével a

társadalmi struktúra azon vonásait azonosítja, amelyek a cselekvők érdekeinek érvényesítésében felhasználhatók. Mivel megvalósulásának egyik legfontosabb eleme a bizalom, Coleman szerint a társadalmi tőke a társadalmi környezet megbízhatóságától, a kötelezettségek mértékétől, az információs csatornáktól és a fennálló normák és szankciók hatékonyságától függ. Emellett figyelmet kell szentelni annak is, hogy a társadalmi kapcsolatháló mennyire zártak vagy nyitottak, hogy az egyének mennyire integráltak. Ez utóbbi tulajdonságnak többek között az információ áramlása szempontjából van jelentősége, hiszen egy zártabb közösség (például klub, osztály stb.) tagjai sokkal hamarabb informálódhatnak, mint a csoporton kívül esők. Az integráltság colemani kifejezésével párhuzamosan egyre nagyobb szerepet kap, Mark Granovetter (1983) munkássága révén, a beágyazottság fogalma, amely a hálózatelemzők egyik központi terminusává vált. Az úgynevezett gyenge kötések ereje vizsgálatai során a társadalmi kapcsolatok „jellemzőit” illetően megkülönbözteti az erős, illetve gyenge kötések. A társadalomba gyengén beágyazott személyek (akik gyenge kapcsolatokkal rendelkeznek) alkalmasak leginkább az egyes társadalmi csoportok közötti közvetítésre, vagy ha úgy tetszik – Granovetter fogalomhasználatával élve –, ők töltik be a hidak szerepét. Tehát többek között az információáramlásban van jelentőségük. Granovetter elméletében a gyenge kötések azok, amelyek elősegítik például az egyén társadalmi előrehaladását, a szakmai fejlődését, szemben az erős kötésekkel, amelyek a közvetlenebb családi, rokon, baráti kapcsolatok révén jönnek létre. Később, a hetvenes és nyolcvanas években a szociológusok a tőkelogikát a kulturális természetű erőforrásokra is kiterjesztették, és hangsúlyt kapott a tőke átválthatósága is. (Bourdieu 1983) A tőkeátalakulás vagy tőkekonverzió elképzelése szerint „másféle tőkefajtákra gazdasági tőke segítségével lehet szert tenni, de csak többé-kevésbé költséges átalakítási munkák árán.” (Bourdieu 1983: 191) A kilencvenes évektől kezdődően Robert D. Putnam (2000) vált az egyik legfontosabb szereplőjévé a társadalmi tőke fogalma és mérése körül kialakult szakmai vitának. Putnam – a bourdieu-i gondolatmenethez kapcsolódva – úgy véli, hogy a társadalmi tőke próbakövét az általánossá váló reciprocitás jelenti, amelyet rövid távon az altruizmus, hosszú távon az önérdek mozgat. A „megtérülés” tehát lehet rövid távú és megerősítő, de gyakran csak késleltetett és valószínűsíthető. Putnam a társadalmi tőkét az eddigiektől eltérően osztja fel, hálózati tőkére, részvételi tőkére, illetve közösségi elkötelezettségre. A kapcsolatháló-kutatás előtérbe kerülésével a társadalmi tőke-elméletek is újbóli átgondolásra kerültek. Nan Lin (2001) a társadalmi tőke kapcsolatháló-elmélete kidolgozásának jelentőségére kíván rámutatni a társadalmi tőke fogalmának irodalmi áttekintésével, az ellentmondások, nézeteltérések, kritikus pontok felismerésével. Vizsgálata során arra a megállapításra jut, hogy a társadalmi

tőke, mint fogalom a kapcsolathálókbán gyökerezik, ezért ott kell mérni. Mindezek alapján új definíciót javasol: a társadalmi tőke a társadalmi struktúrába ágyazott erőforrás, amelyhez az egyének hozzáférhetnek és használhatják, mobilizálhatják a céljaik eléréséhez, tehát magában foglalja a beágyazottság, a lehetőség és a felhasználás szempontjait is.

Baker (1994) mellett érvel, hogy a piaci kapcsolatok társadalmilag strukturáltak, amennyiben, Coleman (1988) nyomán, a piaci szereplők a társadalmi tőkéjüket használják érdekeik érvényesítésére. Baker népszerű könyve, a *Networking Smart*, a társadalmi tőke fontosságát hangsúlyozza a szervezetek közötti kapcsolatokban, a későbbiekben pedig a társadalmi tőke gyakorlati jelentőségét mutatja be népszerű menedzserprogramként a mindennapi élet során. (Baker 2000) A beágyazottság szempontjából Uzzi (1996) például azt vizsgálta, hogy a szervezetek közötti kapcsolatok hogyan befolyásolják a gazdasági cselekvést. Azt a következtetést vonta le, hogy a beágyazottság egyedi piaci lehetőségeket generáló csererendszer, és hogy a kapcsolathálót alkotó szervezeteknek a „karnyújtásnyi” piaci kapcsolatokra építő szervezetekhez képest nagyobb a túlélési esélye. Ezzel a következtetéssel Uzzi a Powell (1990) által képviselt megközelítéshez csatlakozik, mely szerint a karnyújtásnyi kapcsolatokat fenntartó szervezetek csereügyletei piacihoz hasonló struktúrát alkotnak, míg a beágyazott kapcsolatokat használó szervezetek csereügyletei kapcsolathálót eredményeznek. Uzzi azzal érvel, hogy a szervezetek közötti kapcsolatok során létrejött csere, éppen a beágyazottnak köszönhetően, eltér a hagyományos piaci logikától. Ebben az esetben ugyanis előtérbe kerül a hosszú távú együttműködési hálózatok kiépítése, mely hálózatok számtalan előnnyel járnak majd mind egyéni, mind pedig társadalmi szinten. A beágyazottság viszont nemcsak előnyöket generál, mivel bizonyos körülmények között a szervezetek alkalmazkodási képességét gátolja. Az időbeli változás tényezőjét is figyelembe véve Gulati és Gargiulo (1999) például azt hangsúlyozzák, hogy a szervezetek múltbeli együttműködései nagymértékben befolyásolják a szervezetek között jelenleg fennálló kapcsolathálót.

A társadalmi tőke- és beágyazottségelméletek addig képezik e kutatás középpontját, amíg ezen elméletek alapján kijelenthető, hogy ha a szervezetek társadalmilag beágyazottak, akkor a szervezetben található egyének tőkéje befolyásolja a szervezeti kapcsolatokat (Granovetter 1985; Coleman 1990; Burt 1992 stb. nyomán). De jelen kutatás figyelmének középpontjában a társadalmilag beágyazott szervezetek központi szereplői, a véleményvezetők és véleménybrókerek (Burt 1999) állnak.

A véleményvezetőkkel kapcsolatos első kutatások Katz és Lazarsfeld nevéhez köthetők (1955), akik feltárták a személyes befolyás fontos szerepét,

hangsúlyozták a véleményvezetők fontos szerepét és rávilágítottak a média és a véleményvezetők közötti kétlépcsős folyamatára (amelynek megfelelően a média előbb a véleményvezetőkre hat, majd a véleményvezetők továbbítják az információkat a többi egyén felé). A véleményvezetőkkel kapcsolatos kutatások nagy hangsúlyt kaptak ezen felismeréseknek köszönhetően, és a továbbiakban a kutatók a véleményvezetők identifikálására (például Merton 1949; Katz 1957), majd a véleményvezetők mérésére (Rogers 1962), vagy az innováció diffúzió során betöltött fontos szerepükre (Coleman et al. 1957) tettek kísérletet.

A véleményvezetőkkel foglalkozó elméletektől függetlenül jött létre a brókerirodalom, amely az 1950-es évekre tekint vissza, amikor Simmel (1986) megállapította annak a szereplőnek a funkcióját, aki „tertius gaudens”-ként úgy profitál, hogy közben fenntartja a két másik fél közötti távolságot. Ennek a kapcsolatnak sajátossága, hogy a bróker befolyással bír a két félre. Ezt a simmeli kapcsolatot gondolta tovább Fernandez és Gould (1994), akik a brókereknek öt típusát különböztette meg.

A két elméleti irányzatot Burt egyesítette 1999-ben azáltal, hogy a kapcsolatháló elemzés szemszögéből vizsgálta az egyéni kapcsolatokat. Burt (1999) szerint a csoporton belüli gyenge kapcsolatok strukturális lyukak képeznek. A csoportok között viszont más a helyzet: a csoportok közötti strukturális lyukak nem azt jelentik, hogy a csoportoknak nincs kapcsolatuk egymással, hanem azt, hogy az aktorok inkább a saját tevékenységükre koncentrálnak. Az ilyen strukturális lyukakat kihasználó brókerekről írja Burt (1999), hogy ők a véleménybrókerek, tehát azok az egyének, akik az egyik véleménycsoportból a másikba a lyukakat kihasználva viszik az információt. A véleménybrókerek sajátossága, hogy aktívak a saját csoportjukban, ugyanakkor erős kapcsolataik vannak más csoportokkal is. Burt szerint a strukturális lyukak a véleménybrókereknek kedveznek, mivel megteremtik számukra az információáramlás, illetve ennek koordinálásának lehetőségét. A strukturális lyukak kihasználásával, illetve a csoportok közötti kapcsolatok révén az egyén információtöbbletre tehet szert. Az információtöbblet következtében az egyén kedvezőbb megítélésben részesül. Ő lesz az harmadik fél, aki profitál (tertius gaudens, lásd Simmel 1922 és Merton 1957), aki tárgyaló pozícióba kerülhet és stratégiát alkalmazhat az információ átadásakor. Pozíciójából fakadóan biztosítja a gyors információáramlást, jobb ötletekkel szolgál, és ebből kifolyólag csökkenti az erre irányuló költségeket. A közéletben Burt szerint ezek az egyének képviselik azokat a szenior menedzsereket, akiknek erős kapcsolataik vannak a strukturális lyukakon keresztül, akik jobb munkahelyi elbírálásban részesülnek, gyorsabb az előmenetelük és magasabb díjazásban részesülnek.

A szakirodalom alapján is látható, hogy empirikus kutatásokban és elméletekben gazdag kutatási területet képeznek a szervezethez köthető kapcsolatok elemzése. Kérdés tehát, hogy egy, a szervezeti alkalmazottakat érintő, innovatív lépésről szóló információ terjedése esetében, a formális csatornák elégségesek-e, vagy az informális csatornák hatékonyan kiegészítik a formálisakat? És ilyen értelemben, a Burt-i véleményvezető-véleménybróker terminológiát használva (1999), kié a fontosabb szerep?

III. Módszer

A kutatási kérdés megválaszolásához egy hierarchikus szervezet kapcsolatháló elemzését választottam. A kapcsolatok adatgyűjtését illetően, két megközelítés ismert: vagy teljes hálót vizsgálunk (ebben az esetben a szervezet összes tagját kell megkeresni, és az általuk adott válasz alapján állítjuk össze a kapcsoltháló sajátosságait), vagy ego-network vizsgálatot végzünk (ezt főleg akkor alkalmazzuk, ha a teljes háló vizsgálata igen kiterjedt lenne, például nagyon sok személyből álló szervezet esetében). Kutatásom során a teljes hálót az ego szempontjából vizsgáltam, ez azt jelenti, hogy minden egyént megkerestem, és az egyéneket arról kérdeztem, hogy milyen informális csoportokat alkotnak különböző tevékenységek során

Az ego-network kutatások esetében a szakirodalom alapvetően három kapcsolatháló elemzési megközelítést ismer: a név-generálás (McCallister és Fisher 1978 után „Name Generator/Interpreter”), pozíció-generálás (Lin és Dumin 1986 után „Position Generator”). és erőforrás-generálást (Snijders 1999 után „Resource Generator”). Jelen kutatásban a név-generálás volt a legalkalmasabb módszer.

A vizsgált szervezet egy francia érdekeltségű kiskereskedelmi lánc romániai képviselete. A kiskereskedelmi lánc több üzletet (átlagos üzletméret kb. 500 négyzetméter) ölel fel országszerte, összesen körülbelül 450 alkalmazottal. A kutatás azonban csak az irodai alkalmazottakra terjed ki (körülbelül 50 fő). Az 50 alkalmazott szakterületük szerint 8 szervezeti egységre tagolódik. A központi iroda szervezeti egységei a következők: Terjesztés, Beszerzés, Területi képviselők, Marketing, Könyvelés, Informatika, Ügyvéd, Technikai igazgatóság. Ezen egységek közül gyakorlatilag 3 egységtől nem kaptam választ.

Tekintve, hogy a kapcsolatok iránya is fontos volt, első lépésben meg kellett ismernem azokat a főbb pontokat, ahol a szervezet alkalmazottai informálisan találkoznak. A feltáró jellegű interjú során kiderült, hogy az

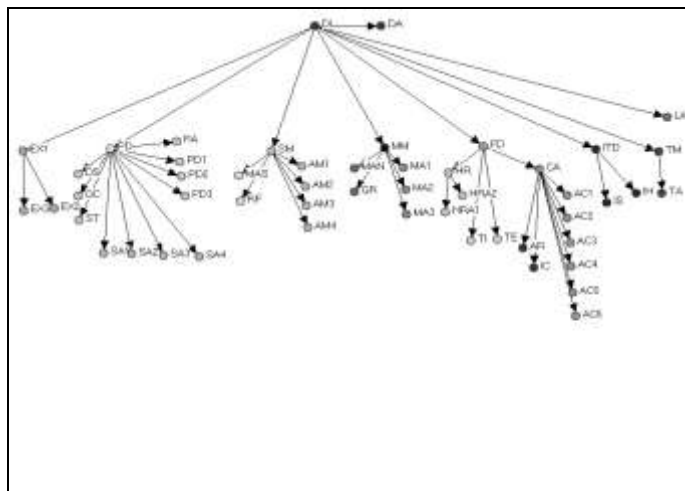
informális kapcsolatok kialakulására és fenntartására a következő találkozási pontok nyújtanak lehetőséget: a dohányzó helyiség, a vendéglői étkezések, a konyhai étkezések, és a segítségkérés. Továbbá kiderült, hogy az elmúlt időszakban, a szervezetben két újdonság is bekövetkezett, ezek közül a központi irodaház helyszínének változása (egy új irodaház épült a város másik pontján) vált mérhetővé.

A kutatás során, a UCINET software-t alkalmazva, a véleményvezetőnek azt az egyént tekintetem, aki a szervezet kapcsolathálójában legtöbb kapcsolattal rendelkezik, vagy aki a személyközi kommunikációt uralja. Ezt a tulajdonságot a Centrality (degree) mutatóval lehet a legjobban megragadni. Véleménybróker pedig, a kutatás során az az összekötő személy, aki a csoportok közötti kommunikációt biztosítja. Ehhez a Centrality (betweeness) mutatót alkalmaztam.

IV. Elemzés

A körülbelül 50 alkalmazott közül 31-től kaptam segítséget és választ. Azon alkalmazottak közül, akik válaszoltak 58%-ban találhatók a nők, és 42%-ban a férfiak. A legfiatalabb alkalmazott 24 éves, a legidősebb 45, az átlagéletkor pedig 33 év. A válaszadók fele a városban született, és 74%-uk itt folytatta tanulmányait. A válaszadók 87%-ának egyetemi vagy annál magasabb (Romániában „Masters” képzés) iskolai végzettsége van és 54%-a beszél 2 vagy annál több idegen nyelvet. A munkakezdés évét tekintve nincsenek nagy kiugrások, azaz nem voltak nagy leépítések, sőt a szervezetre az állandó bővülés volt jellemző. Az alkalmazottaknak pedig átlagosan 3 munkahelyük volt a mostani munkahelyen kívül.

A szervezeti struktúra egy három-lépcsős hierarchikus szervezetet takar, az igazgató fölött (DI) a külföldi általános igazgató található.

1. ábra

Fontosnak bizonyult azt is figyelembe venni, hogy mely alkalmazottak osztnak meg közös irodát. Viszont a közös irodát megosztó alkalmazottak képe nem tért el lényegesen a hierarchikus szervezet ábrájától, amennyiben jellemzően a magasabb beosztású alkalmazottak rendelkeztek csupán külön irodával, viszont az is lehetőleg közel volt a beosztottak szobájához.

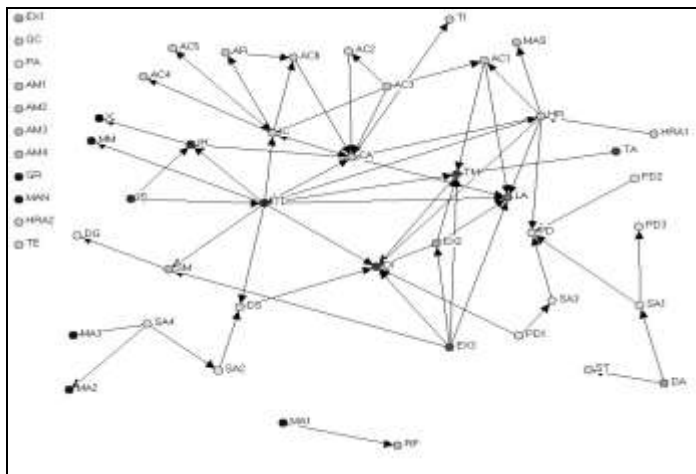
Az első informális információáramlásnak kedvező helyszín a dohányzó helyiség volt. Ide természetesen nemcsak dohányosok jártak, hanem olyan alkalmazottak is, akik egy dohányzó kollégával szerettek volna valamit megbeszélni. A dohányzási kapcsolathálót illetően, a formális és informális vezető szerep mondhatni egybeesett. A legnagyobb befokot a TM kapta, aki a fenti ábra alapján, a formális szervezeti hálóban középvezető TM hálón belüli magas Cdi (Centrality degree, indegree) száma arra enged utalni, hogy az dohányzók azért preferálták dohányzótársként, mert fontos információk birtokában volt, és ezeket cigarettaszünetben megosztotta a többiekkel. A Cb mutató alapján viszont az IH volt a véleménybróker, tehát ő kötötte össze a különálló csoportokat, általa terjedt a leggyorsabban az információ.

A következő informális információáramlásnak kedvező helyszín az étkezés helyszíne volt. Az alkalmazottak alapvetően két helyen étkeztek: az irodaház melletti kis vendéglőben vagy az irodaház konyhájában, de olyan válaszadó is volt, aki az irodájában étkezett. A vendéglői étkezést illetően, az alkalmazottak többnyire külön csoportokban étkeztek. Az összekapcsolt háló tagjai egyben a vezetőség tagjai voltak (első és második lépcső, tehát az igazgató és a hierarchiában utána következő osztályvezetők), illetve ritkán

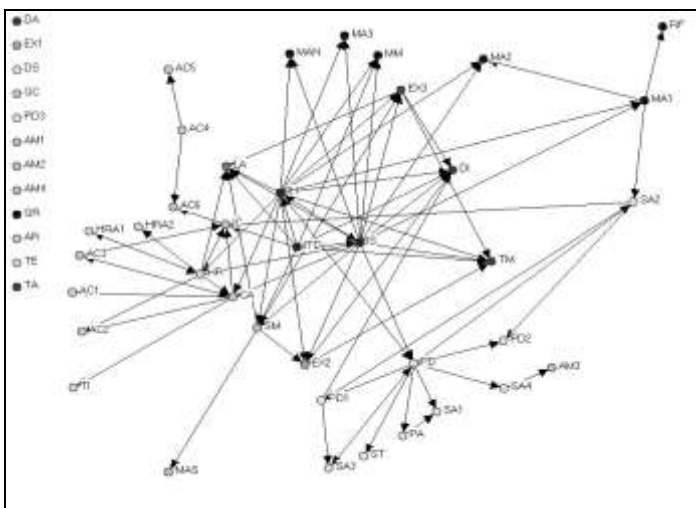
ezek asszisztensei. A legtöbb kapcsolattal ebben az esetben is a TM rendelkezett, viszont kiemelt szerepe ITD-nek is volt. Az előző esetében a befok volt magas, míg a második esetében a kifok volt magas. IH pedig az a szereplő, aki a csoportközi kommunikációban látta el a legfontosabb szerepet. Más a helyzet a konyhai étkezés esetében. Ebben az esetben klikkesedés volt megfigyelhető, az alkalmazottak inkább külön kis csoportokban étkeztek. Valószínűleg az eltérő habitusnak köszönhetően, a konyhai étkezés esetében más szereplő bizonyult központinak. SA2 alkalmazott nemcsak a legtöbb kapcsolattal rendelkező személy volt, hanem ő látta el a csoportok közötti kommunikációt is. Tehát ez egy olyan Burt (1999) által is emlegetett szituáció, amelynek során a véleményvezető látja el a csoportok közötti kommunikációt, tehát a véleményvezető egyben a véleménybróker is. Ebben a hálóban azonban más véleménybróker is szerepelt, a DS alkalmazott, aki szintén az izolált csoportok közötti híd szerepet játszotta.

A segítség-háló rendkívül fontos egy szervezet esetében, ugyanis vizsgálatakor kiderül, hogy a formális szereplők mennyire helyettesíthetők. A segítségkérést illetően egyrészt azt néztem meg, hogy ki kitől kér segítséget, másrészt megkérdeztem mindenkitől, hogy tőle ki kér segítséget.

A megkérdezettek nagy része a formális vezetőket tekintette a legfontosabb szakmai segítségnek. A legjobban igénybevett személyek a segítségkérés szempontjából CA, TM, DI és LA voltak. Közülük is a szervezet igazgatója töltötte be a legfontosabb szerepet, a befok esetében volt a legmagasabb. Sokkal érdekesebb volt a kép a véleménybrókerek esetében, ugyanis bár a formális és informális központi pozíció esetükben is egybeesett, a két hálóban más-más véleménybróker volt: míg a „ki kér tőle segítséget” kérdés esetében az IH volt véleménybróker, a „kitől kér segítséget” kérdésnél a CA volt a bróker. A két háló centralizáltsági mutatója is eltérő volt, és ez arra engedett következtetni, hogy a kéttípusú segítség-forrást illetően a szubjektív megítélés más volt. Például az informatikusok sok személyt jelöltek meg, tehát az ő szubjektív megítélésük szerint, mindenki hozzájuk fordult segítségért. A „kitől kér segítséget” háló esetében a CA uralta a személyközi kommunikációt.

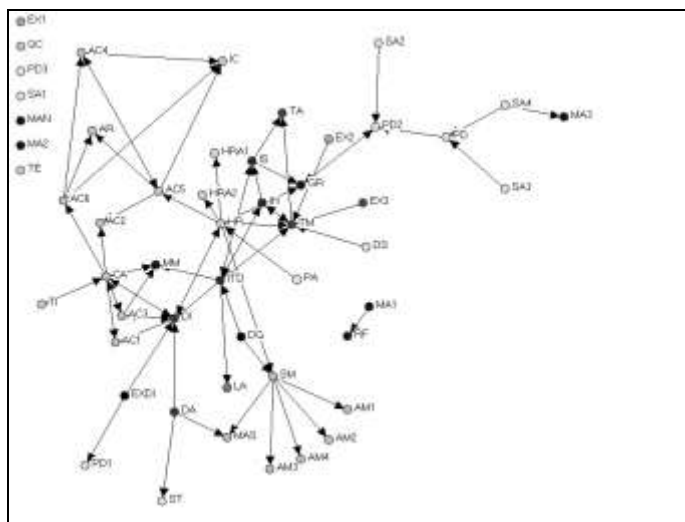
2. ábra
Kitől kér segítséget

3. ábra
Kinek nyújt segítséget

Az innováció diffúziót úgy próbáltam megragadni, hogy a szervezet életében jelentős mozzanatra, az irodaház költözésére kérdeztem rá. A

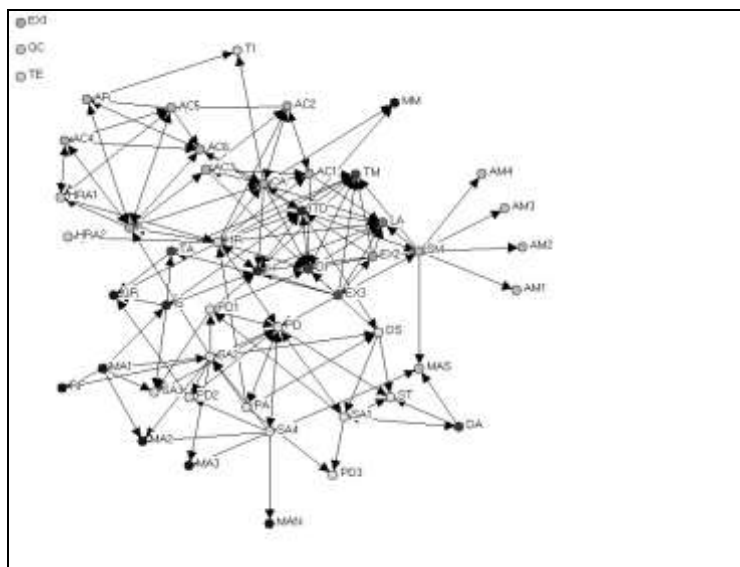
lekérdezés időpontjában ez egy viszonylag friss esemény volt, ugyanakkor egy, az üzletpolitika szempontjából másodlagos vagy semleges kérdés volt, de amivel kapcsolatban ugyanakkor, mindenkinek volt valamilyen véleménye. A kérdések tehát arra vonatkoztak, hogy kitől hallott az új irodaház felépüléséről, ő kinek adta tovább az információt, kivel nézte meg az épülő irodaházat, illetve kivel beszélte meg az irodaházzal kapcsolatos problémákat. A következő ábra az új irodával kapcsolatos információk terjedését ábrázolja.

4. ábra

Ebben az esetben a HR-nek volt a legnagyobb szerepe, a DI, ITD, SM, TM, CA-nak, tehát a formális és az informális kapcsolatháló központi szereplői megint egybeestek. Kiemelt szerepe volt a humánerőforrás osztálynak, valamint az igazgatónak, ők a véleményvezetők és véleménybrókerek egyaránt (DI,HR=6). Az látszik még, hogy a háló centralizáltsági indexe ebben az esetben volt a legmagasabb (9,44), tehát erről a hálóról elmondható, hogy ebben az esetben terjedt a leggyorsabban az információ. Az információk terjedése követte a hierarchikus szervezeti felépítést, azaz fentről lefelé terjedt az új irodaházzal kapcsolatos információk.

Az összesített háló is kiemelte a HR fontos szerepét, de mellette az ITD és CA-nak volt a legtöbb kapcsolata, ugyanakkor a legtöbb kapcsolat a DI-re mutat, és a leggyorsabban pedig az ITD-n keresztülterjednek az információk. A mutatókat részletező táblázat a mellékletben található.

5. ábra

Összegezve azt lehet elmondani, hogy e konkrét szervezet esetében a formális és informális információs csatornák nem különülnek el teljes mértékben egymástól. Viszont bizonyos esetekben az informális csatornák kiegészíthetik a formális csatornákat. Az informális találkozási pontok megerősíthetik a szervezeti hierarchiát, és ugyanakkor lehetővé teszik a szervezeti alegységek közötti kommunikációt. Nem minden esetben ugyan, de vannak olyan szituációk is, amelyekben a véleményvezető és a véleménybróker funkcionálisan különbözik egymástól. Ezt az esetet pedig a szakirodalom eddig nem tárgyalta.

V. Következtetések

A társadalmi tőke valóban elősegítheti a szervezeti hatékonyságot, feltéve, hogy a formális és informális kapcsolatháló nem zárják ki egymást. A hipotézisek teszteléséhez használt kis létszámú, hierarchikus szervezetet esetében is látható, hogy különböző informális tevékenységi területeken (mint például a dohányzás, étkezés, segítségkérés, információáramlás) az egyének

nem mindig a vezetővel kommunikálnak. Tehát a fentről lefelé irányuló szervezeti modellt követő szervezetben sincs szó pusztán hierarchikus kapcsolatokról, hanem barátságon, szimpátián, stb. alapuló kapcsolatok is léteznek. Az informális kapcsolatokon belül is kiemelkedik egy-egy személy, a véleményvezető személye, aki központi szerepet tölt be az informális kommunikációban, és befolyásolni tudja mások véleményét. Nem annyira kiemelkedő, de nagyon fontos szerepet tölt be a véleménybróker is, aki több különálló csoportot köt össze, az információt egyik csoportból a másikba viszi át.

Az elemzések alapján látható, hogy nem csupán a vezetők töltenek be véleményvezetői szerepet, hanem olyan alkalmazottak is lehetnek véleményvezetők, akik a szervezeti hierarchia alján helyezkednek el, így például a konyhai étkezés esetében SA2 és DS töltenek be fontos szerepet, míg a segítségkérés esetében IS és IH is fontos szerepet kap. Bár bizonyos esetekben a véleményvezető és véleménybróker személye egy és ugyanaz (akárcsak Burt 1999 empirikus vizsgálataiban), főleg az informális hálókbán e két szerep funkcionálisan elkülönül.

Azonban a fenti eredmények csupán egy pilot kutatás eredményein alapulnak, a további vizsgálatokhoz fontos lenne a nagyobb elemszám, illetve más típusú szervezet (például mátrix szervezet) vizsgálata is.

Irodalom

- BAKER, W. E. (1994): *Networking Smart*. New York: McGRAW-HILL
- BAKER, W. E. (2000): *Achieving Success through Social Capital*. San Francisco: JOSSE-BASS
- BOURDIEU, P. ((1983) (1998)): Ökonómische Kapital, kulturelles Kapital, sociales Kapital. Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: LENGYEL Gy. - SZÁNTÓ Z. (szerk.): *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Budapest: AULA, 155-176 old.
- BORGATTI, S. P. - EVERETT, M.G. - FREEMAN, L.C. (1999): UCINET 6.0 Version 1.00. Natick: Analytic Technologies
- BURT, R. S. (1992): *Structural holes: The social structure of competition*. Cambridge, MA: HARVARD UNIVERSITY PRESS
- BURT, R. S. (1999): The Social Capital of Opinion Leaders. American Academy of Political and Social Science.
<http://gsbwww.uchicago.edu/fac/ronald.burt/research/>
- COLEMAN, J. - KATZ, E. - MENZEL, H. (1957): The Diffusion of an Innovation among Physicians. *Sociometry*. 20(4). 253-270 o.
- COLEMAN, J. S. (1988): Social Capital in the Creation of Human Capital. *The American Journal of Sociology*. 94, Supplement: Organizations and Institutions:

- Sociological and Economic Approaches to the Analysis of Social Structure. 95–120. o.
- COLEMAN, J. S. (1990): *Foundation of social theory*. Cambridge, MA: Harvard University Press. In: LENGYEL György - SZÁNTÓ Zoltán (szerk.): *A gazdasági élet szociológiája*. Budapest: AULA, 99-129. old.
- DAVIS, J. A. (1963): Structural balance, mechanical solidarity, and interpersonal relations. *American Journal of Sociology*. 68:444-62. In KILDUFF, M. - TSAI, W. (2003): *Social networks and Organisations*. SAGE
- FERNANDEZ, R. M. - GOULD, R. V. (1994): A Dilemma of State Power: Brokerage and Influence in the National Health Policy Domain. *American Journal of Sociology*. 99: 6. 1455–1491. o.
- FESTINGER, L. (1954): A theory of social comparison process. *Human Relations*. 7:117-40. In KILDUFF, M. - TSAI, W. (2003.): *Social networks and Organisations*. SAGE
- FREEMAN, L.C. (1979): Centrality in Social networks: I. Conceptual clarification. *Social Networks*. 1, 215-239. In: WASSERMAN, S. - FAUST, K. (1994.): *Social Network Analysis*. Methods and Applications. Cambridge: UNIVERSITY PRESS. 169-219 old.
- GRANOVETTER, M. (1983): The strenght of weak ties. *American Journal of Sociology*. 78:1360-80.
- GRANOVETTER, M. (1985): Economic action and social structure: The problem of embededness. *American Journal of Sociology*. 91: 481-510. In LENGYEL Gy. - SZÁNTÓ Z.: *Gazdasági élet szociológiája*
- Gulati, R. - Gargiulo, M. (1999): Where Do Interorganizational Networks Come From? *The American Journal of Sociology*. 104: 5. 1439–1493. o.
- KATZ, E. - LAZARFELD, P. F. (1955): *Personal Influence*. New York: FREE PRESS
- KATZ, E. (1957): „The Two-Step Flow of Communication: An Up-to-date Report on an Hypothesis”, *Public Opinion Quarterly*, 21, 61-78
- KRACKHARDT, D. - KILDUFF, M. (1990): Friendship patterns and culture: The control of organisational diversity. *American Anthropologist*. 92: 142-5.
- KRACKHARDT, D. (1994): Graph theoretical dimensions of informal organisations. In: KILDUFF, M. - TSAI, W. (2003): *Social networks and Organisations*. SAGE
- KILDUFF, M. - TSAI, W. (2003): *Social networks and Organisations*. SAGE
- LAZARFELD, P. F. – BERNARD, R. B. – HAZEL, G. (1948): *The People's Choice*. New York: COLUMBIA UNIVERSITY PRESS
- LIN, N. (2001): Building a network theory of social capital. In: LIN, N., - COOK, K., - Burt, R.S. (Szerk) 2001: *Social Capital: Theory and Research*. Aldine de Gruyter. New York. 3-30 old.
- MERTON, R. K. (1949) (1968): „Patterns of influence: local and cosmopolitan influentials.” 441-474 old. In *Social Theory and Social Struktüre*. New York: FREE PRESS.
- Merton, R. K. (1957): *Social Theory and Social Structure*. Gleonce, Illinois: FREE-PRESS.

- PERROW, C. (1994): *Szervezetpszichológia*. Budapest: OSIRIS-SZÁZADVÉG KIADÓ
- POWELL, W. W. (1990): Neither Market nor Hierarchy: Network Forms of Organizations. *Research in Organizational Behavior*. 12: 295–336. o.
- PUTNAM, R. D. (2000): *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York, etc: SIMON & SCHUSTER
- ROGERS, E. M. (1962) (1995): *Diffuzion of Innovations*. New York: FREE PRESS
- SIMMEL, G. (1955 [1922]): *Conflict and the Web of Group Affiliations*. New York: FREE PRESS
- SNIJDERS, T. A. B. (1999): Prologue to the measurement of social capital. *La Revue Tocqueville* 20. 27-44 old. In.: Van der GAAG, M. - SNIJDERS, T. (2005): Ther Resource Generator: social capital quantification with concrete items. *Social networks* 27. 1-29 old.
- SCHULTZ, T. W. (1961): Investment in Human Capital. *The American Economic Review*. 51: 1. 1–17. o.
- SZÁNTÓ, Z. - TÓTH, I. Gy. (1993): A társadalmi hálózatok elemzése. In: *Társadalom és Gazdaság* 1993/1.
- TSAL, W. (2000): Social capital, strategic relatedness, and the formation of intra-organisational linkages. *Strategic management Journal*. 21: 925-39.
- TSAL, W. - KILDUFF, M. (2002): A structural approach to knowledge transfer: Cross-block ties and business unit performance. Working paper, Smeal College of Business Administration, Pennsylvania State University. In.: KILDUFF, M. - TSAL, W. (2003): *Social networks and Organisations*. SAGE
- UZZI, B. (1996): The sources and consequences of embeddedness for the economic performance of organizations. The network effect. *American Sociological Review*. 61:674-98. In.: KILDUFF, M. - TSAL, W. (2003): *Social networks and Organisations*. SAGE
- Van der GAAG, M. - SNIJDERS, T. (2005): Ther Resource Generator: social capital quantification with concrete items. *Social networks* 27. 1-29 old.
- WEIMANN, G. (1982): On the importance of marginality: One more step into the two-step flow of communication. *American Sociological Review*. 47: 764-73.
- WASSERMAN, S. - FAUST, K. (1994): *Social Network Analysis*. Methods and Applications. Cambridge: UNIVERSITY PRESS

Melléklet

Forrás: saját elemzés, 2005-ös adatgyűjtés alapján.

Jellemző	Cigarettaázók kapcsolathálója	Vendéglőben étkezők kapcsolathálója	Konyhában étkezők kapcsolathálója	Ki kér tőle segítséget	Kitől kér segítséget	Új irodával kapcsolatos információk terjedésének hálója	Teljes háló
Centralitás⁸¹ (degree) Az összes kapcs. száma szerint (szimmetrikus hálót feltételezve)	N.Centr.=13.95% TM, EX3= 6 IS, IH=5	N.Centr.=10.54% ITD, TM=6 HR, IH=5	N.Centr.=10.54% SA2=6 DS=4	N.Centr.=27.30% IS,IH=16 PD=10 ITD,CA,HR=8	N.Centr.=17.57% ITD=11 CA=9 HR=8	N.Centr.=11.69% HR=8 DI,ITD,SM,TM,CA=7	N.Centr.=18.79% HR=14 ITD, CA=12 DI, SA2=11
Centralitás (in degree) Befelé mutató kapcsolatok	N. centralization indegree = 15,429% TM=6 IH=5	N. centralization indegree = 11,162% TM=6 HR,LA=4	N. centralization indegree = 4,956 % SA2=3	N. centralization indegree = 8,121% DI,LA=6 TM,IC=5	N. centralization indegree = 8,121% DI=7 CA, MAS=6	N. centralization indegree = 9,304% DI,TM=6 CA=4	N. centralization indegree =13,95% DI=10 LA=9 TM, IC, PD=8
Centralitás (out degree) Kifelé mutató kapcsolatok	N. centralization outdegree= 15,429% EX3=6 MA1, IS=4	N. centralization outdegree = 11,162% ITD=6 HR,IH=4	N. centralization outdegree= 9,121 % SA2=5	N. centralization outdegree = 27,69% IS,IH=15 ITD=8	N. centralization outdegree = 19,454% ITD=16 HR=6	N. centralization outdegree = 11,303% HR,CA=7 ITD=6	N. centralization outdegree = 11,303% HR=13 ITD=11 CA=10
Centralitás	Network	Network	Network	Network	Network	Network	Network

⁸¹Freeman's Degree Centrality Measures

MÓDSZERTANJ KALANDOZÁSOK

Jellemző	Cigarettaázók kapcsolathálója	Vendéglőben étkezők kapcsolathálója	Konyhában étkezők kapcsolathálója	Ki kér tőle segítséget	Kitől kér segítséget	Új irodával kapcsolatos információk terjedésének hálója	Teljes háló
(betweeness)	Centralization Index = 1.37% IH=17 IS=15 TM=7	Centralization Index = 1.48% IH=36 ITD,TM=24	Centralization Index = 0,58% SA2=14 DS=12 SA1=8	Centralization Index = 5,19% IH=130 PD=89 TM=88	Centralization Index = 5.09% CA=135 ITD=102 IC=53 HR=47	Centralization Index = 9.44% DI=260 HR=223 ITD=165 IH=131 TM=130	Centralization Index = 15.03% ITD=405 PD=378 HR=365
Egoháló 2 lépcsős elérhetőség: az ego két kapcsolata közötti pontok száma	IH=37 IS=34,2 TM=34	TM=24,4 IH=22,4 ITD, HR=20,4	DS=22,45 SA2=57,14 PA=16,33	IH, IS=67,3 PD=53	ITD=56,8 CA=49 HR=49 LA,DI=41	HR=60,7 DI=49,02	ITD=77,5 HR=71,4 IH, TM=59,1
Egonet Bróker: a nem direkt kapcsolódó párok száma	EX3=12 TM=11,5	TM=13 ITD=12,5	SA2=13,5	IH=104,5 IS=103,5	ITD=50 CA=32	HR=28 TM=20 DI=19	HR=76 ITD=52 CA=50

Szepessy Péter

A 'későtradicionalitás' paradigmájának vázlata

Kísérlet a táncházmozgalom tudásszociológiai megközelítésére

A táncház fogalommal lett a XX. század végén. A magyar városokban tradicionális falusi zenére szórakozó fiatalok kedvenc helye. Ennyi a táncház. Vagy ennél több, más, egyáltalában micsoda? Kiknek és miért jutott eszébe falusi táncmulatságot szervezni a XX. század harmadik harmadában egy nagyvárosban? Arra a kérdésre kiknek és mikor, jól dokumentáltan tudjuk a választ. A tanulmány a jelenségről, és a mozgalommá válás sajátos körülményeiről, előfeltételeiről kíván szólni. A táncháznak, mint jelenségnek az értelmezéséről.

A „rég” táncház, - ha szabad így fogalmazni - az eredeti, a magyar népi kultúra része. Döntő többségében hangszeres kísérettel ellátott táncos közösségi összejövétel. Táncalkalmak a magyar folklórban szép számmal akadtak. (Pesovár 1990) Táji megoszlásban jelentős különbségekkel. Azt is tegyük hozzá, annak a táncnak a tudása, amit manapság a folklór részének tekintünk nem kizárólag a paraszti réteg sajátja volt. Istvánffy Miklós történetírótól tudjuk, hogy Balassi Bálint 1572-ben hogyan kápráztatta el juhásztáncával a bécsi udvart. Magától Esterházy Pál nádortól pedig, hogy szintén az udvar előtt *„két mezítelen karddal kellett hajdútáncot járnom, kinek igen mestere voltam”*. (Kósa 1998: 113.) A magyar táncfolklór kutatása során, a XX. század második felében kialakult értelmezés a történeti és a strukturális dimenziók együttes alkalmazásával próbálták a magyar népi táncok sajátos jellegét és életképességét magyarázni. A legszínvonalasabb összefoglaló munkák- és ezek közül is különösen Martin György munkái – egy sajátosan értelmezett társadalomtörténeti szempontot helyeztek előtérbe, ezzel magyarázva a táncdialektusok és tánc típusok történetileg egymásra rakódott rétegeit illetve ezeknek különbségeit, sőt fennmaradásuk, és elterjedtségük egyenetlenségét is. Ez a megközelítés - hangsúlyozom még egyszer különösen

Martin munkáiban – paradigmaticus, és mint ilyen döntő hatással volt és még napjainkban is hatással van a magyar tánc történet kutatásában. (Martin 1995a., 1995b.)

A modern tánc ház szinte minden elemében a paraszti táncalkalmakból meríti formáját, működési rendjét. Nem haszontalan tehát megvizsgálnunk, milyen szervezőelvek szerint működött az a társadalom, amelyben a tánc ház, ill. a tánc házhoz hasonló táncalkalmak kialakultak, működési formájukat elnyerték.

A tradicionális társadalmak legfontosabb jellemzője a közösségiség, szemben a modernitás individuális szervezőelvével. (Tönnies 1983) A közösség, amely a hely és a leszármazás dimenzióiban organikus adottságként jelenik meg és további ismérve a közös világkép, az ismereteknek és normáknak sajátos egyneműsége, a kollektív tudat. (Durkheim 2001) A tradicionalitás világában beleszületni egy közösségbe csaknem determinálta az egyén későbbi sorsát haláláig. A közösség és a kollektív tudat ereje nem engedett, nem engedhetett teret az individuális megnyilvánulásoknak, különösen nem, ha azok veszélyeztették a közösséget, a kollektív tudat egységét és érvényességét. Mondhatnánk zárt és statikus világ volt ez, az egyéniségek kiiktatásával, monoton idővel, és rugalmatlan erkölcsi szabálykövetéssel. Mondhatnánk, de nem lenne igaz. A tradicionális közösségek önszervező eljárás módjai, megoldásai nehezen érthetőek meg a modernitás felől, így jobban járunk, amennyiben megpróbáljuk saját logikájuk szerint megérteni és ennek megfelelően rekonstruálni a működésüket.

Tradicionalitásról addig beszélhetünk, amíg a modernitás meg nem jelenik. Miután gyakran a két formát egymáshoz képest is szokták jellemezni könnyen eshetünk abba a hibába, hogy feltételezzük: az egyik radikálisan kizárja a másikat. Ahol a modernitás megjelenik, ott a tradicionalitásnak nincs helye. Ez fogalmilag sincs így – gondoljunk Durkheim vagy Spencer „zárványaira” és „maradványaira” – különösen pedig nincs így történetileg. Nem egyik napról a másikra változnak meg struktúrák, világképek, gondolkodásformák. Indokoltnak látszik bevezetni egy átmeneti formát, amely azt a társadalmat kísérli meg leírni, amely a tradicionális végén, de még a modern előtt működik.

Az átmeneti kor – avagy a későtradicionalitás - a magyar nyelvterületen is különböző időpontokban kezdődik, de a jobbágyfelszabadítás és a kiegyezés két olyan dátum, ami irányadó lehet. Az 1867 utáni lassan beinduló, de egyre dinamikusabb iparosodás, és - ami számunkra fontosabb - a mobilitás és a városiasodás mindenhol megjelenik, jelentős különbségekkel ugyan, de hat. Az átmeneti kor végét szintén nem lehet pontosan meghatározni. A Trianon utáni Magyarországon a két világháború között a későtradicionalitás intenzív leépülési folyamatát érzékelhetjük, és a II. világháború után befejeződik az átmenet. Az elcsatolt területeken több okból is ez később megy végbe. Vannak általános és vannak egyes területekre jellemző speciális okok. Az általános a kisebbségi létbe kerülés. A speciális az utódállamok közötti különbség, a táji elhelyezkedés, a településtípus és a településforma, továbbá nem elhanyagolható a hagyományok helyi szerepe és ereje. Meg kell azt is jegyezzük, a II. világháború után a magyar nyelvterületen szinte mindenütt – kivétel Ausztria – a modernitásnak egy speciális formája, a szocialista-kommunista modernizáció lett uralkodó. Ez a körülmény nem elhanyagolható specifikumokat hordozott magában, de ennek részletes kifejtése nem fér bele ebbe a dolgozatba. Amennyiben azt feltételezzük, hogy Magyarországon a modernitás társadalom átalakító ereje a két háború között végleg lebontotta a tradicionális formákat akkor azt mondhatjuk, hogy a határon túli magyar területeken mindez egy-két generációval később ment végbe, de végbement. Vagyis a hatvanas évek végére, hetvenes évek elejére mindenütt befejeződött. Az, hogy a modernitás lebontotta a tradicionális formákat nem jelenti azt, hogy minden hagyomány, minden ami régi, eltűnt volna. Azt viszont jelenti, hogy megújulni, átalakulásra, alkalmazkodásra képtelen állapotba kerül a régi. Önmaga számára is nyilvánvalóvá válik, hogy nem életképes. Ez az a pillanat, ahonnan már magát is inkább le akarja bontani. Már nem áll ellent, sőt, pusztítja magát, mert nem is becsüli már azt a formát, ami ő maga. Az átmeneti forma a Kárpát-medencében, a magyarság körében kb. három-négy generációt élt meg. Az, hogy mikor indul el a későtradicionális állapot és meddig tart, több dologtól is függ. A mobilitási lehetőségektől illetve adottságoktól. Milyen messze van az adott település egy modernséget sugárzó központtól, általában egy várostól. Olyan várostól, amely közigazgatási, politikai, kereskedelmi és kulturális centrum is egyben. Függ továbbá a település elhelyezkedésétől és jellegétől. Elzárt kis hegyi település, ahova a centrum hatása kevéssé ér el,

tovább őrzi tradicionális jellegét. Ez a megközelítés, mint értelmező kísérlet túl általánosnak tűnhet, és sok esetben nem is bír semmilyen magyarázó erővel. Gondoljunk éppen Szék település és Kolozsvár viszonyára. Kolozsvár komoly központ volt, kulturális értelemben is, a Székiek szinte napi kapcsolatban álltak Kolozsvárral, mégis Szék az a hely, ahol a legtovább élt a későtradicionális életforma. (Lajtha 1954) A Kolozsvár környéki mezőszegi és kalotaszegi falvakra is igaz ez. (Nagy 1989; Vasas-Salamon 1986; Tárkány-Szűcs 1981) Tehát önmagában a közelség vagy a város nagysága nem elég a tradicionalitás lebontásához. Egyéb, sok esetben nem is lokális típusú körülmények, hatások – pl.: politikai – is közrejátszottak a modernitás győzelmében. A több tényező együttes vizsgálata vezethet el – talán – a folyamat megértéséhez, a kor emberének megértéséhez.

A későtradicionális főbb jellemzői elsősorban abban nyilvánulnak meg, hogy a tradicionalitás hosszú évszázadai alatt felhalmozódó tudástartalmak kumulálódtak. Az élet legtöbb területén kikristályosodott formákat találunk, amelyeket a tapasztalat és a hosszú használat során kipróbáltak, megbízhatóságukat számtalanszor igazolták. Fontos megjegyezni, hogy olyan körülmények között, amelyet közvetlenül megtapasztalhattak azok, akik használták, éltek vele, hittek benne stb. Ez vonatkozik mind a természethez való viszonyra, mind a gazdálkodás módjára, mind a közösség belső rendjére, mind a külvilággal való kapcsolattartásra, és mindenek felett önmaguk meghatározására. Egy sajátos átmeneti kor kultúrájáról van szó. Sajátos ellentmondás feszül abban a tézisben, amit felvázolunk. Egy átmeneti kor, amely kivételes kultúrát hordoz. Nem átmenet, hanem véglegest, lezártat – ebben az értelemben egyetemeset. Ezt alapjában két dolognak köszönheti: egyrészt a már fentebb tárgyalt tradicionális - modern összeütközésnek, másrészt annak, hogy a győztes modern ebben az utolsó korban volt csak képes meglátni a régít. Ennek egyik oka az, hogy korábban nem is volt modernitás, nem volt olyan nyelv, elemzési keret, látásmód és igény sem természetesen, amelyet modernnek nevezhetnénk. Tehát először ki kellett alakulnia és le kellett győznie ellenfelét, hogy aztán elkezdhesse érdeklődni az iránt, amit maga mögött hagyott, amit legyőzött.

A másik ok az egyetemesség, amely csak úgy jöhetett létre, hogy valaminek a vége, betetőzése. A legtökéletesebb formák már tovább nem

fejleszthető, nem innoválható csúcspontja. Ebben az értelemben ez az átmeneti forma mindent felmutatott, amit a tradicionalitás tudásban, szervezőerőben, kultúrában több évszázad alatt felhalmozott. Szinte minden a legtökéletesebb formájában jelenik meg előttünk. Vagyis tökéletesíteni már nem lehet, megállt a saját logikáján belüli továbblépés lehetősége. Történeti értelemben megállt az idő.

Mi az, amit őrzött az átmeneti kor néhány évtizedig? Először is az élet közösségi jellegét. Ezek a közösségek organikus, természetes módon jöttek létre. Ezekbe a közösségekbe beleszületni lehetett, és nem válogatás és választás útján önként csatlakozni. Ahova önként belépni lehet és ahonnan önként kilépni is lehet, az nem organikus közösség, hanem társaság. A tradicionalitás világában a közösség védelmet nyújtott tagjainak. A közösségi létmód nem volt mozdulatlan, merev. Kétségtelen, a változások kevésbé voltak látványosak, hosszú idő alatt mentek végbe, de voltak.

A tradicionalitás világára és az átmeneti kor életmódjára is jellemző volt a szubjektív kultúra. A szubjektív kultúra, ami leginkább abban nyilvánul meg, hogy akié, az hordozza, újítja meg, folyamatosan élteti egyszóval ő maga „csinálja”. A hagyományban élő ember maga mesél, ő maga énekel, táncol, stb. és nem úgy szórakozik, hogy másokat néz, amint éppen énekelnek és táncolnak. Ebben a formában a kultúra esztétikai jelrendszert is hordoz. A jelrendszer a közösség számára ismert kódokat tartalmaz. Kommunikációs funkciót is magába rejt, mégpedig igen komplex módon. Ezt a kultúrát – jobb híján – népi kultúrának nevezhetjük, annak ellenére, hogy az elnevezés félrevezető lehet. Sem a 'nép' sem a 'kultúra' kifejezés nem egyértelmű. Nincsenek pontos demarkációs vonalak, definíciók, mi tartozik bele és mi nem. Az egyszerű nép, egyszerű – vagy népszerű – kultúrája?

A népszerű kultúra kifejezéssel gyakran találkozhatunk különböző diszciplínák tudományos dolgozataiban. A terminussal azonban problémák vannak. (Hofer 1994) A népszerű kultúra a *popular culture* magyar megfelelője, elsősorban angol és francia nyelvterületen használatos. A nehézséget elsősorban az okozza, hogy nem pontosan fedi a német nyelvterületen és általában Közép-Európában használt *folk*, *volk*, illetve *nép* kifejezést, és az ebből származtatott népi *kultúra* fogalmat. A probléma többirányú. Először is, a

szavak jelentését tekintve is komoly eltérések figyelhetők meg, másodsor fogalmi különbözőségek is nehezítik a tisztán látást.

A népszerű kultúra kifejezést széles értelemben használjuk. Értjük alatta a premodern társadalmak alávetett néposztályainak kultúráját, tehát nem csak a paraszti kultúrát, és a modern társadalmak népszerű kultúráját, vagyis a tömegkultúrát is. Véleményünk szerint ugyanis *népszerű kultúra* mindig létezett. Közkezdveltség, elterjedtség mindig is létezett és létezni is fog a kulturális javak tekintetében, ez nem korfüggő, és nem *műfaj* függő. Művésziileg igényes, esztétikai szempontból tökéletes alkotás is lehet *közkezdvelt*. Részle lehet, sőt szűlőtte is lehet a *népszerű kultúrának*. A populáris, a népi kultúrát és a tömegkultúrát is gyakran, sőt szinte kivétel nélkül valamivel szemben szokták meghatározni, általában az un. *elit kultúrával* állítják párhuzamba. Az elit kultúra alapesetben az adott társadalom hatalmi vezető osztályának magas esztétikai minőségű kultúráját jelenti. Ezekből a definíciókból az is következik, hogy az esztétikailag értékes, ami a hatalmon lévő csoportoknak tetszik. Annak ellenére, hogy ezekben a megállapításokban sok igazság van, ez a logika sokszor zsákutcába is vihet.

Ahhoz, hogy tisztán lássunk, vizsgáljuk meg - némileg önkényesen és - röviden, milyen lehetséges megközelítési módok állnak rendelkezésünkre a probléma értelmezéséhez. Az első csoportba a történeti nézőpontot soroljuk. Ennek a megközelítési módnak egyik kiemelkedő műve Peter Burke *Népi kultúra a kora újkori Európában* című könyve. Rögtön meg kell jegyeznünk, hogy az eredeti mű a *popular culture* vagyis a *népszerű kultúra* kifejezést használja címében. A magyar fordító a népi kultúra kifejezés használata mellett döntött, amely önmagában a mű az olvasását és az értelmezést nem zavarja, de elméleti szempontból zavarokat okoz. A probléma elsősorban az, hogy a Burke által használt populáris kultúra szűkebb értelmű, mint a magyar néprajztudományban használt népi kultúra fogalom. A monográfia gondolatmenetét a következőképpen lehet röviden rekonstruálni. Burke szerint a XVI. századig létezett valamiféle közös kultúra, minden társadalmi osztály közös tudása. Ez elsősorban azt jelentette, hogy az elit osztályok ismerték és részesedtek a *nép* kultúrájából. Burke népiépp adós marad annak megvilágításával, hogy pusztán az elit ismerte-e a *nép* kultúráját - és ezért, az közösnek tekinthető - avagy a *nép* is ismerte-e az elit kultúráját, és e

kölcsönösség okán tarthatjuk közösnek a kora újkori társadalmak előtti kultúrákat. Mindenesetre Burke gondolatmenete két alappilléren nyugszik. Először is a *közös kultúra* a XVI. századtól kettéválik, egymástól fokozatosan eltávolodik, egymást mintegy elfelejtve, hogy azután a XVIII. század végén újra találkozzanak, de immáron úgy, mint két ismeretlen, akik egymásban a megismerendőt, a felfedezendőt lássák. Mindkét csomópontnál az elit kezében van a dolgok irányítása. Először ők akarnak megszabadulni az *alantas műveltségtől*, hogy azután háromszáz évvel később felfedezzék saját népük kultúráját, mint valami egzotikumot. Egy csomópontból kiinduló két út, - a nagyhagyomány, és a kishagyomány - amely kezdetben elválik egymástól, de később mikor újra találkoznak, nem egyesülnek újra. A találkozás országonként, régióként más és más eredményt hoz majd, de erről Burke csak szűkszavúan tájékoztat bennünket.

A másik pillére a monográfiának egy strukturális háttérmagyarázat; miért is volt szükségszerű a közös kultúra kettéválása? Burke szerint az elit társadalmi osztályok hatalmi bázisának megteremtése és a státusz fenntartása érdekében. Burke nem választott egyszerű megoldást elképzeléseinek igazolására. A tanulmány elején megismerjük a végeredményt, miszerint újra felfedezik a *nép kultúráját*. Ettől kezdve Burke időutazásba kezd, egyrészt megpróbálja rekonstruálni a két hagyomány elválását egymástól, - mégpedig két dimenzióban is egyszerre - kronológiailag is és társadalmi osztályonként is. Másrészt ezzel párhuzamosan a *népi kultúra* újrafelfedezésének történetét is megismerjük. Ez utóbbit talán szerencsésebb lett volna egy tudománytörténeti fejezetben tárgyalni, azonban Burke-nek jó oka volt arra, hogy az előbbi megoldást válassza. Burke egyik varázsa éppen abban van, hogy óriási mennyiségű illusztrációs anyagot használ fel hipotézisének igazolására, egész Európából, sokszor tágan értelmezve az időbeli korlátokat is. A probléma éppen ez. Burke számtalan esetben olyan szerzőktől citál „bizonyítékokat”, akik vele össze nem egyeztethető koncepció alapján dolgoztak az eredeti műveikben, illetve tudományos életművükben Burke-vel nem azonos, sokszor ellentétes álláspontot foglaltak el. Amennyiben egy tudománytörténeti fejezetben ezt részletesen taglalta volna, jelentősen csökkent illusztrációs anyaggal dolgozhatott volna.

Az első fejezetben Burke röviden kitér a *népi kultúra* regionális különbségeinek problémájára. Megemlíti Carl von Sydow elméletét. (Burke 1991.: 71-72.) Vázlatosan felsorolja a Sydow-féle szempontokat, amelyek a táji specifikumok kialakulásához, és megszilárdulásához vezetnek Sydow szerint. Burke ezeket a szempontokat igaznak és elfogadhatónak tartja, ám *korántsem mondanak el mindent* - szerinte. Burke ezután szillogizmusokba vesző magyarázkodásba kezd, miért ér többet az egész Európára kiterjedő esetek citálása a táji különbségek figyelembevételénél. Nehézséget okoz annak belátása, hogy mi a hasonlóság a több évszázadon keresztül Ozmán fennhatóság alatt élő boszniai szerb hegyi pásztor balladája, egy andalúziai moriszkó meséje és egy amszterdami tengerész dala között. Az ilyen gondolatmenetek egyikében lesz a mi Tinódi Lantos Sebestyénünkéből „vak énekmondó”. (Burke 1991: 123.) Burke a történeti változás bemutatása érdekében elhanyagolja a táji különbségek elemzését. Teljes egészében nem marad ki a könyvből, de jelentős mértékben háttérbe szorul. Az elit kultúrája elkülönül a *nép* kultúrájától, és itt ez a fontos, nem pedig az, hogy mi a különbség tartalma. Az európai elit kultúrája a XVII.-XVIII. században meglehetősen kozmopolita jeleket mutatott, így Burke számára kézenfekvő volt, hogy az alávetett néposztályok kultúrája is kozmopolita, azaz egységes működési elveknek megfelelően kell, hogy változzék. Burke-nek ezért volt szüksége a partikularitások vizsgálatát háttérbe szorítani, és megpróbálni igazolni egy olyan történeti szabályszerűséget, amelyet Európára nézve egyetemesnek tekintett. Burke tulajdonképpen ideáltípusokat használ, de kevésbé Weber, mint inkább Spencer nyomán. Burke ideáltípusai keverednek saját hipotéziseivel, amelyeket azután számtalan példával próbál meg igazolni, annak ellenére, hogy nyilván ő is tudja, a példa nem bizonyít.

Minden kritikai megjegyzés ellenére meg kell állapítsuk, hogy Burke elmélete megkerülhetetlen, sok szempontból irányadó. A mi számunkra a legfontosabb tanulság a következő. Léteznek olyan történelmi korok, amelyekben bizonyos társadalmi rétegek - elsősorban az elithez tartozók - több *hagyománnyal* is rendelkeznek. Rendelkeznek egyrészt saját csoportjuk kultúrájával, másrészt más társadalmak hozzájuk hasonló helyzetben lévő csoportjainak a *nagyhagyományhoz* tartozó kultúrájával, és ismerik az alsóbb néposztályok kultúráját is. Ez utóbbit hagyták el Burke szerint a XVII- XVIII. században. A XIX. század elején - legalábbis Európa bizonyos területein - ez a

két hagyomány újra összetalálkozik, elsősorban azért, hogy közös újraértelmezésükkel teremtsék meg a nemzetállami kultúra alapjait. Ez az a pont, ahol elérkeztünk a másik jelentős történeti felfogás ismertetéséhez. A következőkben Norbert Elias civilizáció-konceptiójáról lesz szó. (Elias 1987)

Elias elmélete az alakzat kategórián nyugszik. Elias alakzatnak nevezi azokat a struktúrákat, ahol az emberek különböző és kölcsönös függőségi rendszerben vannak egymással. (Elias 1999: 132-137.) E fogalom használatával próbálja meg meghaladni az individuum - közösség ellentétpár használatából eredő problémákat. Elias az Európára vonatkoztatott civilizációs koncepciójában a fejlődés több szakaszát különböztette meg. A hatalom koncentrációjának folyamatát írja le úgy, mint ami implikátora és katalizátora is egyben a civilizálódásnak. A feudális társadalom struktúrája alakul át fokozatosan és következetesen a széttagoaltságból a központosítás irányába. Elias elsősorban a hatalmi eszközök centralizációjára helyezi a hangsúly. A sokféle egymásnak konkurenciát jelentő kisebb hatalmi központból fokozatosan, egyre kevesebb, de nagyobb hatalommal rendelkező központ alakult ki. Az eredmény kétféle lehetett. Egy központ nagy területen monopolizált jelentős hatalmat (Anglia, Franciaország), vagy több központ kisebb területre kiterjedő hatalmat szerzett. A következő szakasz a hatalom megtartásának időszaka. Ez az időszak nagyjából egybeesik azzal a korrallal, amikor az Elias által is elemzett és kitűnően feltárt civilizáció - kultúra fogalompár szociogenezise kezdetét veszi.

Szeretnénk egy, a későbbiekre nézve lényeges állítást tenni. Az Elias által használt *kultúra* fogalomban eleve bennfoglaltatik az esztétikai mozzanat, ezzel szemben a *civilizáció* kategóriája ezt nem feltétlenül tartalmazza.

„A német kultúra fogalma lényegében szellemi, művészi és vallási tényekre vonatkozik, s használata egyfajta szigorú válaszfalat húz ezek, valamint a politikai, gazdasági és társadalmi tények közé. (...) A 'kultúra'- fogalom sajátosan német érteleme legtisztább formában származékában, a 'kulturális' melléknévben fejeződik ki, mely nem az ember létértékeit, hanem meghatározott emberi produktumok értékét és jellegét jelöli”. (Elias 1987:102.)

Az ember művészi tevékenységét lehetetlen az esztétikai kategóriák nélkül értékelni. Ezzel szemben a gazdaság, a politika és a társadalom változásai leírhatók és értékelhetők a jó-rossz, illetve a hasznos-ráfizetéses kategória-párokban. Egy pontban találkozhatna az Elias-i kultúra-civilizáció fogalompár, mégpedig a morális értelemben felfogott jó-rossz értelmezésében. Ebben a körben vizsgálat tárgya lehetett volna az esztétikai szép-csúnya, illetve a morális jó-rossz összefüggése. Ehhez azonban Eliasnak Nietzsche koncepcióját is elemzése tárgyává kellett volna tennie, ez azonban elmaradt. Nem tudjuk meg, az európai fejlődésben, mikor válik el egymástól az etikai értelemben vett *jó* az esztétikai értelemben felfogott *széptől*. Mindettől függetlenül, olyan érzés támadhat az olvasóban, hogy Elias a nietzschei apolló-dionüszoszi ellentétpárra építi koncepcióját. Ezt nem úgy értjük, hogy megfeleltethető lenne az apollói és a dionüszoszi kategória a kultúra, illetve a civilizáció fogalmának, hanem úgy, hogy létezett valami közös európaiság, ami azután kettévált civilizációs illetve kulturális megnyilvánulási formákra.

Mindemellett figyelemre méltó, hogy amíg Burke a kulturális jelenségek társadalmi rétegek közötti vándorlását helyezi elemzésének központjába, addig Elias a nemzetek közötti különbségeket emeli ki. Központosított államhatalmak, amelyek egyre nagyobb sikerrel folytatnak expanziós politikát a civilizációs nemzetek mintapéldái: Anglia és Franciaország. Ezzel szemben áll a széttöredezett Németország saját identitását féltő polgárságával, több, az előbbiekhöz képest kisebb hatalommal rendelkező központtal. Mindkét fogalom egyúttal ideológia is. A civilizáció eszméjét saját sikeressége legitimálta. A civilizációs mintaországok, mint Anglia, Franciaország, Egyesült Államok, sikereik közben újra és újra feltámasztják, kiprovokálják a kultúra kategóriájában meglévő közösségi identitásképző eszme szükségességét. A civilizáció által meghódított (leigázott) népeknek ugyanis nincs esélyük arra, hogy sikeresebbek legyenek a gazdaság, a technika, a társadalomszervezés területén a mintaországoknál. A meghódított népeknél ez a helyzet önmagában hordozza a kultúra iránti szükségszerű vonzalmat. Nincs más lehetőségük saját identitásuk védelmére.

Fentebb már szoltunk róla, hogy a kultúra fogalma magában rejtí az esztétikai kategóriát is. Ez segítségére van a civilizatórikus expanzió ellen védekezőknek. Valamiféle nemesebbet, kiválóbbat képviselnek, mint a pusztá

gazdasági racionalitást képviselő civilizátorok. További lehetőség, hogy az esztétikai szép mellé - mint azt fentebb már jeleztük - könnyű társítani a morális jót. Ez két olyan metafizikai kategória, amely megfelelő alapot biztosít a saját identitásképző ideológia számára, egy utilitarista, technikai racionalitást képviselő civilizációkonceptióval szemben.

Érdeemes lenne alaposabban is megvizsgálni, miért van az, hogy a civilizációs fejlődés jellemzőit inkább magukon viselő államok saját társadalmukat individualista alapokon működtetik, míg a kultúra kategóriáját elsősorban a kultúrnemzeti fogalomba feloldó államokra, ez - értelemszerűen - kevésbé jellemző. A kérdés úgy is feltehető, hogy a társadalomszervező elvben van-e a siker titka, avagy a technikai racionalitásból eredő jelentős expanziós erő teszi lehetővé a saját társadalom támogatását biztosító erőforrások gazdaságos - tehát még kifizetődő - megszerzését, birtoklását, felhasználását?

Felmerülhet a kérdés: mi köze van ennek a történetfilozófiába hajló fejtegetésnek a populáris kultúrához? A válasz egyszerű is, ugyanakkor szerteágazó is. A civilizációs gondolkodás a művészeti és a tudományos tevékenységet is a gazdasági, illetve technikai racionalitás hatáskörébe utalja. Ilyenformán megvonja a művészet és a kontemplatív tudomány önálló státuszhoz való jogát. Az emberi tevékenység bármely eredménye termék, amelyet el lehet, sőt el kell adni, illetve fel kell használni gazdaságosan. Következésképpen csak a könnyen érthető kulturális javak illeszthetők a civilizációs gondolkodásmódba. A kultúra is áru - vallja a civilizációs eszme. A populáris kultúra esélyei összehasonlíthatatlanul jobbak, ebben a struktúrában, mint a kulturális megközelítésű gondolkodási rendszerekben.

Foglaljuk össze mit is tapasztaltunk két történeti megközelítés vizsgálata során. Az első következtetés az, hogy a történeti látásmód óhatatlanul a kultúrát a társadalmi változásokkal együtt kell, hogy kezelje. Az, hogy mi számít kulturális értéknek, minden időben a társadalmi változásokból levezethető derivátum. Társadalmi osztályok, rétegek, vagy nemzetek egymástól eltérő állapotai, eszméi, nézetei, érdekei, és ezek sajátos alakzatai fogják meghatározni, hogy mi az igazi művészet és mi a populáris, a köz számára is könnyen érthető könnyű műfaj. Vagyis Burke szerint az elit társadalmi osztályokban megtalálható divatok, eszmék, vonzódások fogják

meghatározni a kultúra minősítő értelmezését, míg Elias szerint mindez nemzetek közötti különbségekkel is variálódik. Egyben közös ez a két nézet, abban, hogy valakik utat mutatnak a többiek számára. Ezt az iránymutatást vagy követik, vagy megpróbálnak alternatívát keresni.

A funkcionalizmus társadalomtudományi megjelenése óta alapvető kérdés volt a társadalmi rendszer illetve a kultúra egymáshoz való viszonyának tisztázása. (Durkheim 2001; Parsons 1978; 1988) Többféle megközelítés is lehetséges. Először is feltételezhetjük, hogy az egyik függ a másiktól, pontosabban az egyik derivátuma a másiknak. Ez a megközelítés mindkét variációjában előfordul, mégis meg kell említenünk, hogy hangsúlyosabb a strukturalista elemzésekben. Másodszor létezik a holista nézőpont, amely kétségtelenül gyakrabban fordul elő az antropológiában, mint a szociológiában, de ott sem ismeretlen. A funkcionalista elméletek jellegükből következőleg hajlanak a holista álláspontra, a szociológia klasszikusai ezt a nézőpontot mégis megpróbálták elkerülni, pontosabban kikerülni. Durkheim a mechanikus szolidaritás integráló tényezőjeként a kollektív tudatot jelölte meg, amely mintegy magában hordozta a kultúrát. (Durkheim 2001) Közös értékekkel, normákkal, a gondolkodásmód meghatározásával. Ebből következőleg a tradicionális társadalmak az adott kultúra derivátumai. (Durkheim 2001; Némédi 2000) Más a helyzet a modern társadalmak munkamegosztásos organikus szolidaritásával. Durkheim látható törekvése, hogy egyensúlyt alakítson ki a társadalmi szféra, - elsősorban a gazdaság, a politika, közigazgatás, jog - és a kulturális rendszer között. A problémát az okozza, hogy a kultúrát korábban hordozó kollektív tudat visszaszorul. Sőt, a szegmentális társadalomról szólva nem is egy kultúráról, hanem kultúrákról beszélhetünk, amelyek a szegmentális társadalom visszaszorulásával párhuzamosan megszűnnek, és az organikus szolidaritás olvasztótégelyében uniformizálódnak. Durkheimnek sok problémát okozott egy etikailag értelmezhető társadalomirányító elv létezésének igazolása a modern társadalmakban. Alapvető koncepciója - miszerint a tradicionális társadalmakban a társadalmi szféra függ a kultúrától, és a modern társadalmakban ez fordítva van - saját maga számára elfogadhatatlan volt. A modernitásban is kereste a morál, a kultúra meghatározó szerepét.

Az elmélettörténetben feltűnő az a jelenség, hogy a tradicionális társadalmakat gyökeresen más működési elvekkel ruházzák fel, mint a modern társadalmakat. (Tönnies 1983; Parsons 1949: 686.) Mindez vonatkozik a társadalmak strukturális állapotára és a kultúra helyzetére, működési mikéntjére is. Akármilyen elméleti megközelítést vizsgálunk, azt látjuk, hogy a modernitás gyökeresen új helyzetet teremtett. Ebben az új helyzetben a kultúra, mint egész és ezen belül a művészet is új helyi értéket kapott. Ez az új helyi érték új vizsgálati szempontokat is igényel. A tradicionális társadalmakban egy alkotás három szempont szerint vizsgálva lehetett művészi alkotás. Először is meg kellett feleljen az adott közösségnek a szépről alkotott és elfogadott nézetének. Tehát az érintett közösség tagja, a közönség, esztétikai értelemben el kellett, hogy fogadja. Másodszor, az alkotásnak valamilyen értelemben a transzcendens felé kellett mutatnia. A műalkotásnak legalább egy kis ablakot kellett nyitnia az isteni világra. A harmadik szempont csak megszorításokkal emelhető az előbbi kettővel egy szintre. Itt ugyanis a hiányzó technika pótlásáról van szó. Gondolunk a portré-festészetre vagy a kódexmásolásra. (Benjamin 1969: 301-334.) Ebben a harmadik esetben is érvényesülnie kellett az első két szempontnak, de nagyszámú előfordulása miatt mégis önálló szempontnak tekinthetjük.

A tradicionális társadalmak elitje által művelt illetve fogyasztott kultúra az elit kultúra. Az egyéb alávetett osztályok, a nép által művelt kultúra pedig a népi kultúra. Ez a megállapítás nyilvánvalóan nem állja ki a szigorú kritika próbáját. A közterületeken kiállított művészi alkotások - templomok díszítése, köztéri szobrok, stb. -, nyilvánvalóan nem csak az elit számára voltak hozzáférhetőek. Azt azonban megállapíthatjuk, hogy a társadalom struktúráját és működési elveit tekintve a tradicionális társadalmak alsóbb néposztályai életmódjukat is beleértve statikusak voltak. Értékeik, eszményeik nem igen változtak az idők folyamán. Az újnak értékként való kezelése az elit körében a felvilágosodás korától fogva egyre nagyobb intenzitással mutatkozó jelenség. Mindazonáltal a tradicionális körülmények között a művészi alkotások illetve a kulturális jelenségek minősítése nem okozott különösebb gondot. A problémák az európai kapitalizmus térnyerésével kezdődtek. A kapitalizmus Európában mindenhol maga után vonta a politikai és a társadalmi élet demokratizálódását. Ennek a folyamatnak a kultúrára gyakorolt hatásáról először Tocqueville ír a félműveltek és középszerűek kulturális zsarnokságától

félve és óva intve a közvéleményt is. (Tocqueville 1993: 632-663.) Az igazi probléma azonban a XX. század első felében bontakozik ki az úgynevezett tömegtársadalmak, illetve tömegdemokráciák korában.

A XIX. században és a XX. század elején alapvető folyamatok zajlottak, amelyek megváltoztatták az immár modernitás korába lépett társadalmak kultúrához, művészetéhez való viszonyát. Megszűntek a közösségek és eltűntek, illetve háttérbe szorultak azok az értékek, amelyek alapján korábban a közösség tagjai megítélték mi a szép. Megrendült a tekintély, mint egy bizonyos társadalmi státusz fundamentuma. A jogi és politikai emancipáció következtében öntudatosodó polgárok már nem fogadták el a tőlük idegen intézmények, számukra érthetetlen minősítő kategóriáit. Következésképpen a korábban elit kultúrának tekintett és definiált jelenségcsoport visszahúzódott az akadémiák, és különböző művészeti iskolák falai mögé. A tradicionalitásban még fontos szempont, miszerint egy műalkotás lehetőleg a transzcendens felé törjön, a XIX. és XX. századi szekularizáció következtében a XX. század második felére már nem szempont. Harmadik kategóriánk, amely sajátos szükségletek kielégítésére volt hivatva a hagyományos társadalmakban, teljesen érvényét veszítette a modern technikai eszközök mindenki által kezelhető világában. Itt nemcsak a házilag készíthető portrékról, vagy a sokszorosítás lehetőségéről van szó, hanem arról, hogy ezzel a lehetőséggel élve eltűnik az alkotás egyszeri, megismételhetetlen volta is.

A kérdés mármost az: eltűnt-e az az érték, amely szükséges, ahhoz, hogy az emberek nagyjából közmegegyezéssel egyetértsenek abban, mi a szép és mi nem az. Két dologra szeretnénk a figyelmet felhívni. Először is nem az a kérdés, hogy mi tetszik az embereknek és mi nem, hanem az, hogy mi a szép. Nem azt az értéket keressük, amely megalapozza azt a normát, hogy mindenkinek az tetsszen, ami, hanem azt az értéket keressük, amelyből levezethető egy adott kultúrában, avagy civilizációban élők számára a szép kategóriája. Másodszor, az értékek a tradicionalitásban szegmentális közösségekhez kapcsolódtak, a modernításban pedig egy virtuális közösséghez, amely változó alakban, de az egyén számára közvetlenül szinte soha meg nem élhető módon jelentkezik. Hol a nemzet, hol az európaiság, hol a globalizmus, stb. jelszavai mögé rejtve.

Attól, hogy a közösség felbomlik, még nem következik, hogy az értékek is eltűnnek. A történeti megközelítésben, mint fentebb láthattuk, egyfajta evolúciós elméleti hatásra az értékek átalakulására helyezik a hangsúlyt. Az átalakulás során komoly harcokat vívnak egymással a konkurens társadalmi csoportok és közösségek értékrendjei is. Amilyen eredménnyel kerül ki ebből a harcból egy osztály és foglal el a korábbihoz képest előkelőbb vagy hátrányosabb helyet a társadalmi stratifikációban, úgy változik az adott osztály értékeinek státusza is. Sok esetben kompromisszumokat is megfigyelhetünk. Ezt a koncepciót figyelhettük meg Burke-nél, de sok esetben a strukturalista megközelítések is hasonló eredményekre vezetnek (pl.: Marx.), Elias esetében az a sajátosság, hogy az Ő koncepciójában nem egyes társadalmak, hanem régiók, kultúrkörök csapnak össze egymással. A végeredményt a nagyhatalmi politikai események is befolyásolják. Azonban ebben is valamely értékrend diadalmaskodik, ha csak ideig-óráig is.

A strukturalista megközelítések esetében is változások állnak be az értékek esetében. Az értékrendek ebben az esetben is osztályokhoz, rétegekhez köthetők. A strukturalista elemzések sok esetben arra a következtetésre jutnak, hogy a társadalmi pozícióharcok következtében vagy a harcok hatására az adott, akár győztes réteg értékrendje szinte teljes mértékben erodálódik. A küzdelem végére nem lehet ráismerni a kezdeti állapotára. Elég utalnunk Weber evilági aszkézisére, amely diadalra segítette a polgárságot, majd rövid úton feledésbe merült - a polgárság számára új értékrendnek adva át a helyét. (Weber 1982) Hasonló a képlet Marx esetében is. A proletariátus számára új forradalmi értékrendre van szükség, majd miután a hatalmat megszerezte, megint egy újra. A polgárság és a parasztság tradicionális illetve kapitalista értékrendjének is el kell tűnnie, hogy helyet adjon az újnak, amely - a felvilágosodás hagyományából következőleg -, ab ovo jobb, mint bármilyen régi. A strukturalisták szerint tehát a modernizáció vagy teljesen új értékrendet hív életre, vagy szinte a felismerhetetlenségig átalakítja a régit. Az átalakulás egyik legfontosabb eleme itt is a szekularizáció. Értékek tehát vannak, de ezek az adott történelmi szituációhoz, illetve az értékrendet magukénak valló társadalmi réteg státuszához kötődnek, osztoznak annak sorsával. Éppen ebből következik a kérdés: egyáltalán értékeknek lehet-e nevezni valamit, ami nem rendelkezik az állandóság attribútumával. (Kaufmann 1996) A funkcionalisták számára az értékek maradandóak, a társadalom szerkezete is maradandó -

általában az egyenlőtlenség szükségszerűségéből következőleg hierarchizált -, az egyének helyzete változhat. (Parsons 1949)

A XX. század legnagyobb hatású kultúrelmélete a frankfurti-iskola tömegkultúra kritikája. (Horkheimer-Adorno 1990) Ez az elmélet annak ellenére, hogy három szakaszt különít el a tömegkultúra történetében, mégis inkább a strukturalistákhoz kapcsolható. A három közismert fázis: a tömegkultúra kora, a kultúripar kora és a tudattermelés kora. A frankfurtiak emancipációs vágyukban azt szerették volna, ha mindenki - elsősorban is a proletariátus -, az elit kultúrához zárkózik fel. Ez azonban nem így történt. A hagyományos népi kultúrájuktól és közösségeiktől is megfosztott magányos tömeget a tudattermelés által elbutítottan a kultúripar termékeinek fogyasztására kényszeríti az Adorno szerint nagyon is cinikus kapitalista elit. Ebben a koncepcióban még az fogalmazódik meg, hogy van elit kultúra, amelyet a kultúrával azonosítanak, csakhogy ezt tudatosan elzárják a tömegek elől. Ez egyben azt is jelenti, hogy van érték, amely alapján eldönthető, mi az elit kultúra, és mi a tömegkultúra. Sőt az is eldönthető, hogy a tömegkultúra nem bír sem társadalmi, sem esztétikai értékkel.

A tömegkultúra-kritikát sokan sokfelől támadták. (Gans 1998) Felrötták elitista, antidemokratikus vonásait. Számon kérték radikalizmusát, hogyan szabad embereket nagy számban lebunkózni, azért mert nem értik, vagy azért mert nem tetszik nekik Wagner, vagy Bach zenéje. Itt azonban visszakanyarodnék fentebb megfogalmazott kérdésünkhöz. A modernizáció kultúrszociológiájában két kérdés kapcsolódik össze. Az egyik az, hogy az emberek szabadon dönthessenek arról, tetszik-e nekik valami, avagy nem. Ez politikai kérdés, a jogegyenlőség és a véleménynyilvánítás szabadságának kérdése. A másik kérdés az, hogy létezik-e a modern társadalmakban olyan érték, amelyből levezethető a kulturális és művészeti termékek minősítésének normarendszere. Az eddigiekből látható, hogy a szociológiai elemzések rendszerint társadalmi osztályokhoz, vagy rétegekhez kapcsolják a különböző kulturális értékrendeket. Elit rétegek - elit kultúra, tömegek - tömegkultúra. A modern társadalmakban azonban megszűnt ez az egyértelmű korreláció. Az elit fogalma önmagában is igen képlékeny. Politikai, gazdasági, kulturális elitekről beszélhetünk, amelyek egymáshoz való viszonya is elég nehezen követhető. Azt

azonban megállapíthatjuk, hogy az elitek tagjainak jelentős része a tömegkultúra fogyasztója, sok esetben előállítója és egyben hasznélvezője is.

A kérdés továbbra is az, hogy létezhet-e a modern társadalomban olyan érték, amelyből levezethető egy olyan normarend, amely alkalmas a kulturális javak összehasonlítására és minősítésére. Ha netán létezik ilyen érték, azt kik vagy mely intézmény őrizte meg. A funkcionista megközelítés szerint ilyen értékek vannak. Minden társadalom saját hagyományaiból kell, hogy ezeket felépítse, megőrizze. Nem különböző társadalmi rétegekhez kell kötni ezeket, hanem az egész társadalom fennmaradásához, és működéséhez elengedhetetlenül szükséges feltétel a közös értékrend. (Parsons 1949; Parsons 1978) Ezek természetesen nem rendelkezhetnek univerzális igénnyel.

A tömegkultúra-kritika kritikusai éppen az univerzalitás igényt támadják, mondván, hogy európaiak milyen alapon mérik mások kulturális eredményeit Shakespearehez, Dosztojevkihez, Verdihez. Ez a kritika elfogadja Európa kivételes teljesítményeit, csupán az univerzalitásra nem lát indokot. Az újabb, elsősorban az Egyesült Államokban megfogalmazódó kritika ennél már tovább megy. Itt már megfogalmazódik a kétely, miszerint nem is biztos, hogy az európai kultúra teljesítményei olyan kimagaslóak, mint azt Európában szeretik beállítani. Ez a kritika a civilizációs, történeti megközelítésekre nyúlik vissza.

Az igazán fontos és mérvadó kultúra az, amely biztosítja önmagának a vezető szerepet - akár hatalmi eszközökkel is. Ha az amerikai kulturális expanzió sikeres, ez a siker önmagában legitimálja az amerikai kultúrát, bármilyen legyen is az az európaiak, vagy mások szemében. A nem amerikai értékeken alapuló normarendszernek nincs joga megítélni a sikeres ország sikeres kultúráját. Ha Európa csatlakozni akar a győztesekhez, felejtse el hagyományait, tanulja el az amerikai kultúra értékeit.

A funkcionalizmus szerint a társadalmaknak saját hagyományaikból kell meríteni értékeiket. Ez állandóságot feltételez. A modernitásban azonban nehezen áll meg az állandóság. Szinte egy érték van, és az éppen a változtathatóság. (Kaufmann 1996) Mi alapján dönthetjük el, hogy egy kulturális termék művészi-e, avagy csupán a népszerű kultúra része. Nincs ilyen mércénk. Népszerű kultúra az, ami a társadalom többségének tetszik. Ez

azonban nem ad felvilágosítást arra nézve, hogy az adott alkotás hordoz-e értéket. Ezt csak akkor dönthetjük el, ha a saját hagyományainkból megőrzött értékek alapján tudunk minősíteni.

A későtradicionalitásban a művészet nem különül el autonóm világgá, hanem az expresszív kultúra része, a stílus szolgáltatója marad. A folklorizáció dinamikája lelassul, de csak a modernitás abszolúttá válásával áll le teljesen. A folklorizáció egy felhalmozott tudásanyag áthagyományozása – mint folyamat – és egy új tudás teremtődésének – szintén mint folyama – az egysége. Az eredmény, maga az anyag nem más, mint 'a' folklór. A folklór tehát több csatornából is táplálkozik egyszerre. Folyamatosan éri külső hatás, és ezek változatosak, sokrétűek. Lehet más etnikai, etnokulturális csoportból, vagy egy magasabb társadalmi osztályból érkező ez a hatás. A lényeg az, hogy ezt valahogy fel kell dolgozni, integrálni kell a meglévő anyaghoz, szimbólumrendszerhez, kultúrához. Ehhez kell a közösség, amely rendelkezik a kollektív tudás olyan eszközeivel, amellyel képes feldolgozni, szelektálni, asszimilálni a külső hatásokat. A „tisza forrás” metaforája éppen azt jelenti, hogy sokáig a világ elől elrejtett módon tisztul meg a kultúra, mielőtt a világ elé lépne, magát a felszínre hozva munkálkodni kezdene. Nem az a lényeg, honnan ered a kultúrának bizonyos eleme, hanem, hogy megjárta a közösség által éltetett, fenntartott aktív kulturális szűrőt. Ehhez pedig a közösség, és annak aktív, élő, szubjektív kultúrája kell. Vagyis a folklorizáció a közösségi társadalmakhoz kötött folyamat. Nem csak történetileg, hanem logikailag is kizárt, hogy máshol, máskor működjön. Abban a pillanatban, ahogy a modernitás végleg viasztasorította a tradicionális közösségi társadalmat, a folklorizáció csatornái bezárultak.

Semmilyen értelemben nem lehet a folklórt a tömegkultúra szinonimájaként használni. Sem tartalmukban, sem funkciójukat tekintve, sem a mögöttes társadalmi struktúrákat vizsgálva nem lehet hasonlóságot, analógiát felfedezni, feltárni. A későtradicionalitás kultúrájában területileg is sok központ létezik, amelyek intenzitásukban is különböznek, de egyik sem helyettesíti a különböző közösségek szegmentális kultúráját, hanem csak színesíti azokat. Teszik mindezt több lépcsőn, több megmérettetésen keresztül. Olyan regionális központok ezek, amelyek olyan közösségek felé közvetítenek kultúrát, amelyeknek maguknak is van működő – szubjektív – kultúrájuk, folklórjuk. Ez a

hatás nem piaci mechanizmusok szerint működik, és a befogadók státusza különböző, színes, vagyis nehéz uniformizálni. Ezzel szemben a modern tömegkultúra egyre kevesebb, de nagyobb hatású központra koncentrálódik, amelyek nagy erővel, erőszakosan terjesztik saját kultúrájukat. Az átvezetés egyszintű, közvetlenül a felhasználóhoz kerül, azt célozza. Univerzalitásra tör, gazdasági, piaci racionalitás szerint működik, és ami talán a legfontosabb, fogyasztói magatartást vár el a befogadótól. Ebben a rendszerben semmilyen autonóm kultúrával rendelkező közösség nem létezik. Individuális fogyasztók vannak, akik véletlenszerűen vagy spontán módon csapódnak egymás mellé, de az esetek többségében időlegesen. Egy következő kulturális (divat)hullám már lehet, hogy más csapatban találja őket.

Ebben a sajátos kultúrájú későtradicionalitásban kell megvizsgálnunk a tánc társadalmi szerepét, szimbolikus helyét, erejét. A táncos jellegű szórakozási forma elsősorban az ünnepekhez kötődött. Nagy egyházi vagy közösségi ünnepekhez. A hétköznapi táncos mulatságai nem voltak ritkák, sokszor szervezett formát is öltöttek, de nem a rendezés, a szervezés, a helyszín megválasztás a legfontosabb ismérték, hanem az, hogy ezek a mulatságok mintegy ünneppé tették a hétköznapi privát, vagy profán szórakozást is. A táncos mulatságok a múltban is a fiatalok ismerkedésére, a már létező kapcsolatok elmélyítésére is szolgált. Mindehhez természetesen elengedhetetlen volt a táncismeret. A tradicionális közösségek esetében szégyen volt, ha valaki nem tudott táncolni. (Pesovár 1990) A tánctudás alapvető eleme volt a párválasztásnak is. A különböző táncos rendezvények azonban nem csak a táncolni tudást követelték meg, hanem viselkedni is tudni kellett. A táncos szórakozási alkalmaknak sajátos rendje volt, a falu közösségi értékeit is tükrözte. A Kárpát-medencei magyar táncélet tájegységenként mutat ugyan eltéréseket, de egységesnek tekinthető.

A modern táncház Budapesten alakul meg illetve ki, az 1970-es években. Ismert az első alkalom szervezése, annak körülményei. A Bihari szervezte és a Bartók a Vasas és az Építők táncgyűttes tagjai voltak a „vendégek”. 1972. május 6.-án Budapesten a Liszt Ferenc téri könyvklubban. Nem is a mai értelemben vett tánc házként, nem nyilvános rendezvényként indul. Később válik rendszeres, amatőrök számára látogatható intézménnyé. Tulajdonképpen tánc házzá. Az első alkalom még inkább tekinthető utolsónak.

Utolsónak abból a szempontból, hogy profik szervezik maguknak, a laikus nagyközönség kizárásával.

A későtradicionális magyar paraszti tánczene és tánckultúra tudományos kutatása régóta folyt, igen magas színvonalon. A tánc és zenefolkloristák a Kárpát-medencében szerencsés helyzetben voltak, mert itt sokáig létezett ez a kultúra, mert sokáig működött a közösségi típusú társadalom, amely fenntartotta. Amikor ez kezdett eltűnni, már megjelent a modern néprajz és folklórkutatás - éppen időben. Sok esetben a későtradicionális társadalom már nem is működött, de éltek még szép számmal idősek, sőt középkorúak is, akik még a régi világban kapták szocializációjuk jelentős, fontos élményeit. Ők még ismerték a dalokat, tudták a táncokat, azokat, amelyek még a folklorizációs folyamatok ellehetetlenülése előtt keletkeztek, a közösségük megőrizte, nekik átadta. Ezt a kultúrkincset volt alkalom - és szerencsére tehetség is - felgyűjteni. Ez azonban döntő többségében profi tudósok munkája volt, akik a saját szakterületükön belül tudományos, kutatási, esetleg oktatási célokra használták fel azt, amit tudtak. Széles tömegek, különösen a fiatalabb korosztály ettől a tudástól el volt zárva. A népzene és néptáncfolklóral foglalkozó tudósok, szakemberek sokat segítettek azoknak a táncosoknak, akik eredeti formájában szerették volna újraélni egy falusi táncmulatság hangulatát. Nem színpadon, nem koreográfiával, hanem 'organikusan'. Amennyiben azokat, akik néptáncsal hivatásszerűen, vagy hobbiszinten ugyan, de rendszeresen foglalkoznak, szintén profiknak tekintjük, akkor ez az első alkalom - 1972. május 6.-án - szintén a körön belül lévők ügye volt. Maguknak szervezték, a maguk szórakozására, mások nélkül. Az igazi fordulat akkor áll be, amikor nyilvánossá válik a táncház.

Egyrészt tehát megállapíthatjuk: volt rendszerezett tudás a magyar táncfolklóról. A népdal és népzene akkor már közel száz éve tartó szisztematikus, tudományos igényű gyűjtése. Volt továbbá a táncfolklór megfelelő ismerete. Ennek egyik csatornája szintén a gyűjtés, a másik a több, kevesebb intenzitással és vitalitással működő hagyományőrzés. A hatvanas-hetvenes években működő hivatásos és amatőr néptáncegyüttesek körében felmerült az igény, arra, hogy minél mélyebben elmerüljenek az eredeti táncstílusokban a már felgyűjtött anyag segítségével. Mindez az egyik

nélkülözhetetlen feltétele volt a táncház kialakulásának. A táncfolklór-kutatás és a hangszeres népzene-kutatás kultúrtörténeti és tudománytörténeti feldolgozása is aktuális feladat.

A táncház mozgalom kialakulásának másik feltétele az az elementárisnak tűnő érdeklődés, amely mintegy rákényszerítette az első táncházat szervezőket arra, nyissák ki a kapukat. Megfejtendő titok ma még, miért éppen akkor, miért éppen ott, a hetvenes évek elején, Magyarországon, Budapesten tör elő ez az igény. Ennek a titoknak a megfejtése kultúrtörténeti, mentalitástörténeti, társadalomtörténeti vizsgálatokat igényel. Mindezt komplex módon - de még így sem garantált, hogy a titokra fény derül. Az kétségtelen, hogy hazánkban több történeti példával is szolgálhatunk arra nézve, hogy a hagyományokhoz való fordulás jelentős társadalmi csoportokat mozgató meg, és sok esetben politikai, ideológiai üzenete, jelentősége is volt a mozgalmaknak. Ebbe a sorba a II. József elleni tiltakozástól kezdve a reformkoron és Bartók illetve Kodály munkásságán át a Gyöngyösbokrétásokig sok mindenkit és sok akaratot, ügyet megemlíthetnénk. Magyarországon a népi kultúrához való viszony különös jelentőségre tett szert az elmúlt évszázadokban, de mindez nem egyedi jelenség, különösen nem az Közép, ill. Kelet-Európában. Ahhoz, hogy rövid időn belül ezeket, majd százezreket megmozgató, életforma alakító, világnézetet meghatározó mozgalommá válják, többre, másra is szükség volt.

Akármilyen megközelítésben tárgyaljuk a modernitás attribútumait, azt nem állíthatjuk, hogy a hetvenes évek elején Budapesten tradicionális, vagy későtradicionális közösségi társadalom működött volna. A népi kultúra egy szelete, a táncfolklór, mégis rövid idő alatt elvarázsolta a fiatalok egy részét.

Talán a már nem létező közösségi életforma reménybeli pótléka az, amit kerestek és megtalálni véltek a táncházban a fiatalok? Amennyiben ez így lenne, illetve lett volna, akkor feltételeznünk kell, hogy a közösségi létforma magában hordoz legalább egy olyan attribútumot, amely hiányzik az embernek a modernitásban, de még megvolt a későtradicionalitásban is.

Az is lehet, hogy e folklórban meglévő esztétikai minőség – szépség – vonzotta az érdeklődőket? Egyszerűen szólva szépek találták a muzsikát, a

dalokat. Olyannak, amelyek egyenesen őhozzájuk is szólnak, annak ellenére, hogy megfogalmazásában személytelenül, általános érvényűen.

Lehetséges, hogy azoknak az értékeknek az újrafelfedezése vonzotta a táncházhoz az embereket, melyek alapján könnyebben eligazodhat a modern ember is, a jó-rossz, szép-csúnya kaotikus világában? Sok elmélet szerint a modernitás egyik legmarkánsabb jellemzője az „értékválságnak” nevezett jelenség. Ezt sokan sokféleképpen definiálták, értelmezték, vizsgálták már. (Durkheim 2001; Durkheim 1982: 227-261.; Merton 1980: 355-408.) Az értékválság az anómia társadalomelméleti kategóriájából bontható ki. Olyan léthelyzetre, társadalmi állapotra vonatkozik, ahol egy korábban működő normarend elveszíti orientáló, integráló szerepét, visszahúzódik, hatása jelentéktelenné válik, de nem lép helyére új norma. „Normanélküliség” állapota, mely nem rövid, átmeneti időt, hanem társadalmi mértékkel mérve is jelentős időszakot ölel fel. Az anómiás állapot esetében nem csak az a probléma, hogy a tettek, fontos döntések, erkölcsi relevanciával bíró választások esetében, nincs amihez segítségért, tanácsért fordulhassunk, nincs ami orientálja a cselekvő embert, hanem, hogy az ember korlátok nélkül marad célkitűző vágyait illetően is. Egy normarend azt is megszabhatta, ki mit gondolhat önmagáról, saját szerepéről az életben. Amennyiben olyan vágyainkat tesszük meg cselekvéseink céljává, amelyek teljesítése eleve reménytelen, önmagunkat tesszük szerencsétlenné, eleven halottá, még „életünkben”. Nem lesz benne semmi öröm, boldogság, de lesz benne csalódások sorozata és frusztráció. A táncház kezdettől fogva nem csak zenei és táncos élményt adott az odalátogatóknak, hanem bevezetést a hagyományos paraszti világ normáiba is. A táncházban meghatározott rend szerint kellett viselkedni, amely rend sok tekintetben eltért a modern nagyvárosi szórakozóhelyek „illemrendjétől”. Régi kipróbált szokásokat tett meg szabállyá. A tánchoz, a zenéhez, a másik emberhez való viszony, rendezettséget sugallt, egy határozottabb értékrendet, melyet lehet követni, ha valaki elfogadja annak logikáját. Ez a norma a tradicionalitásban gyökerezett, és mint ilyen magán viselt sok nem modern vonást is. – pl.: hierarchizáltságot, tekintélyt, stb. – de legalább egységes és logikus volt. Amennyiben valaki ezt elfogadta, akár életforma alakító, személyiségformáló ereje is lehetett. Nem csak a táncházban viselkedett valaki a norma követelményeinek megfelelően, hanem az élet egyéb területein is irányadó

lehetett számára az az értékrend, amit a táncház segítségével magáévá tett, interiorizált. Kapott fogódzód arra nézve, mi alapján döntse el, mi a jó és mi a rossz, mi a szép és mi a csúnya.

Végül meg kell említsük a táncház sikerének titkát kutatva, hogy esetleg egy öndefiníciós kísérlet tanúi lehettünk, amikor a magyar népi kultúra felé fordul saját identitását keresve egy generáció. Minden generáció az előzőhöz képest kell, hogy magát megfogalmazza. A különbségeknek is nyilvánvalóknak kell lenniük, mert, ha nincs különbség, nincs új generáció sem. A hatvanas évek beat-nemzedékéhez képest itt látványos különbség a magyar hagyományokhoz való ragaszkodás, a saját kultúrában való feloldódás ígérete, szemben a nyugatos eszményeket utánzó, követő „nagy generációval”. Sok minden azonban hasonló. A korai táncházasok sok esetben tűnhetnek fel úgy, mintha „keleti hippik” lennének. Az egyszerű régi formákhoz, az egyszerű megoldásokhoz, a természethez való vonzódás sok közös vonást mutat a hippikkel. Azzal a nagy különbséggel, hogy itt az egyszerű formák, megoldások a saját tradicionális kultúrában gyökereznek, onnan adaptálódnak, amennyiben és amilyen mértékben lehetséges.

Ez a négy körülmény illetve dimenzió az, mely egyenként és különösen együttes hatásait tekintve a leginkább adhat magyarázatot arra, miféle igényeket elégíthetett ki a táncház. Miért fordultak olyan rövid idő alatt olyan sokan az új forma felé, mitől lett sikeres a táncház, mely azóta, *hungarikumként* az egész világot meghódította.

Irodalom:

- BENJAMIN, W. (1969): A műalkotás a technikai sokszorosíthatósága korában, in: BENJAMIN, Walter: *Kommentár és prófécia*. Budapest: GONDOLAT KIADÓ
- BURKE, P. (1991): *Népi kultúra a kora újkori Európában*. Budapest: SZÁZADVÉG KIADÓ
- DURKHEIM, É. (2001): *A társadalmi munkamegosztásról*. Budapest: OSIRIS KIADÓ
- DURKHEIM, É. (1982): *Az öngyilkosság*. Budapest: KÖZGAZDASÁGI ÉS JOGI KÖNYVKIADÓ
- ELIAS, N. (1987): *A civilizáció folyamata* Budapest: GONDOLAT KIADÓ
- ELIAS, N. (1999): *A szociológia lényege*. Budapest: NAPVILÁG KIADÓ
- GANS, H. (1998): Népszerű kultúra és magaskultúra, in: WESSELY Anna (szerk.): *A kultúra szociológiája*. Budapest: OSIRIS KIADÓ

- HOFER T. (1994): Népi kultúra, populáris kultúra, In: KISBÁN Eszter(szerk): *Parasztkultúra, populáris kultúra és a központi irányítás*. MTA Néprajzi Kutatóintézet
- HORKHEIMER, M. – ADORNO, T. W. (1990): *A felvilágosodás dialektikája* Budapest: GONDOLAT KIADÓ
- KAUFMANN, F. - X. (1996): Vallás és modernitás. in: *Replika*. 21-22. sz. 1996 május. 249-246.1.
- KÓSA L. (1998): „*Ki népei vagytok?*” Budapest: PLANÉTÁS KIADÓ
- LAJTHA L. (1954): *Széki gyűjtés*. Budapest
- MARTIN Gy. (1995a): A Kárpát-medence népeinek tánc kultúrája, In: Martin György (szerk.): *Magyar néptánc hagyományok*. Budapest: PLANÉTÁS KIADÓ
- MARTIN Gy. (1995b): *Magyar tánc típusok és tánc dialektusok*. Budapest: PLANÉTÁS KIADÓ
- MERTON, R. K. (1980): *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*. Budapest: GONDOLAT KIADÓ
- NAGY O. (1989): *A törvény szorításában. Paraszti értékrend és magatartásformák*. Budapest: GONDOLAT KIADÓ
- NÉMEDI D. (2000): Parsons Durkheimet olvas, in: NÉMEDI Dénes: *Társadalomelmélet-elmélet történet*. Budapest: ÚJ MANDÁTUM 127.-147.1.
- PARSONS, T. (1978): *Action Theory and Human Condition* THE FREE PRESS.
- PARSONS, T. (1988): Elméleti tájékozódás, in: *Talcott Parsons a társadalmi rendszerről*. Szociológiai füzetek 45. sz. 1988.
- PARSONS, T. (1949): *The Structure of Social Action*. The Free Press.
- PESOVÁR F. (1998): Táncélet és táncos szokások, In: HOPPÁL Mihály - NIEDERMÜLLER Péter - TÁTRAI Zsuzsanna (szerk.): *Magyar néprajz. VI. Népzene. Néptánc*. Budapest: AKADÉMIAI KIADÓ 1990. 195-250. l.
- POKOL B. (1987): A funkcionális rendszerelmélet kibomlása. Talcott Parsons és Niklas Luhmann társadalomelméletének kategóriáiról. In: CSEPELI György - PAPP Zsolt – POKOL Béla: *Modern polgári társadalomelméletek*. Budapest: GONDOLAT 153-318.1.
- TÁRKÁNY SZÜCS E. (1981): *Magyar jogi népszokások*. Budapest: GONDOLAT KIADÓ
- TOCQUEVILLE, Alexis de (1993): *Az amerikai demokrácia*. Budapest: EURÓPA KIADÓ
- TÖNNIES, F. (1983): *Közösség és társadalom*. Budapest: GONDOLAT KIADÓ
- VASAS S. – SALAMON A. (1986): *Kalotaszegi ünnepek*. Budapest: GONDOLAT KIADÓ
- WEBER, M. (1982): *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Budapest: GONDOLAT KIADÓ

Osváth Andrea

Változatok a mai francia regényre – Anna Gavalda

Nemrégiben akadt a kezembe a szerző kisregénye, a *Kis kiruccanás* (2010), egyetlen délután alatt olvastam el, és amikor letettem, nem nagyon értettem, miért is lett első regénye után (*Szerettem őt*, 2002) egy csapásra világhírű. Később elolvastam a *Vigaszágot* (2009). Egyetlen nap alatt. Aztán a *Szeretném, ha valaki várna rám valahol* (2001), néhány óra alatt, aztán az *Együtt lehetnének*, (2006) újból egy nap alatt... És most már értem, miért fordították le harminc nyelvre a könyveit.

1970-ben született Boulogne-Billancourt-ban. Szülei kiköltöznek Párizsból, és a vidéki életet választják: a kislány egy fűtetlen kolostorban él, ide költöznek ugyanis a szülők három fiú és egy lánytestvérével együtt. Csodálatos éveket tölt itt, közel a természethez. (Ez a felhőtlen gyerekkor jelenik meg a *Vigaság* Kate-jének csoda-farmján.) Tizennégy éves, amikor szülei elválnak. Ekkor egy katolikus lányiskolába kerül, ami óriási változást jelent az addigi felhőtlen, szabad élethez képest. Kötelezettségek, szabályok, egyenruhák korlátozzák mindennapjait, nem csoda, ha az iskola befejezése után elsősorban nem a tanulás, hanem a szabadság vonzza. Eladóként és virágárusként is dolgozik, ismereteket és tapasztalatokat gyűjt, Amerikában is él, többek között füzetes regényeket fordít. Aztán tanári fokozatot szerez a Sorbonne-on, és franciát kezd tanítani egy középiskolában, mellette dolgozik a *Le Figaro*-nak. Miután a Párizs-környéki kiadói hálózatot elborította a fénymásolt szövegeivel, de csak sablonos válaszokat kapott, elküldött egy kéziratot Le Dilettante könyvkiadónak is, akik szerződést kötöttek vele. Első novelláskötetét (*Szeretném, ha valaki várna rám valahol*) Lire-RTL-díjjal jutalmazták. Tizenkét novella – tizenkét élethelyzet. Szereplői betegségük, balesetük, munkájuk, egyéb élethelyzetük kapcsán olyan helyzetbe kerülnek, hogy szembe kell nézniük saját teremtményükkel, döntéseikkel, cselekedeteik következményeivel: az életükkel. A történetek csak szösszenetek, de hűsbavágóan valódiak.

Válása után két gyermekével a Párizs melletti Melun-ba költözik. Ír egy gyerekkönyvet (*35 kg remény*), aztán megírja a hosszú dialógust, amely a válófélben lévő asszony és apósa között zajlik, *Szerettem őt* címmel, s amely után számtalan nagy kiadó csábította Gavaldát a szerzői közé.

Egy idős férfi és fia volt feleségének dialógusa, két élet rejtett titkainak feltárása. Elfojtott érzelmek. Megélt, de fel nem vállalt szerelem. Semmi több, „csak” őszinte beszélgetés. Tökéletes kamaradarab.

2003 nyarán kezdi írni második, azóta szintén nagy sikert aratott regényét, amelynek címe: *Ensemble, c'est tout – Együtt lehetnénk*.

„*Boldogtalan volt, fázott és szégyellte magát.*”(2009:111) - jellemzi Franck-t, és ezzel együtt Gavalda a regény főszereplőinek élethelyzetét is demonstrálja. Philibert Marquet de La Durbeliere, a több mint háromszáz négyzetméteren élő, elszegényedett, de társadalmi rangjához és nevéhez holtáig ragaszkodó földbirtokos fia, végzettségét tekintve történelemtanár, jelenleg azonban képeslapárus. Camille, az anorexiás festőnő, aki takarítólányként dolgozik éjjel, és aki önbüntetésül hagyja abba a rajzolást és az egyetemet, majd sodródik az éh és -fagyhalál szélére. Végül a két étteremben is szakácsként dolgozó és kizárólag a munkájának és a nagymamájának, Polette-nek élő Franck. Philibert otthont ad mindkettőjüknek az egykor szebb időket látott családi hagyaték-lakásában. Az elmúlt évszázad bútorai és szellemei között alakul ki barátságuk, amely a Polette-ről való gondoskodás idején szilárdul meg végérvényesen. Helyzetük, gondjaik, jól demonstrálják a mai francia társadalom problémáit: a kórházak és nyugdíjasházak viszonyait, a munkanélküliséget, az egyetemi oktatás ellentmondásait, a pénztelenséget, a családon belüli viszályokat, a hajléktalanok helyzetét.

Éppoly kilátástalan élethelyzetben vannak ők is *Az együtt lehetnénk* történetének elején, mint Charles, a *Vigaságban*.

„*De most... Most, hogy az élet olyan... Milyenné is lett? Olyan nehézkessé, olyan gyúlékonyá száztíz négyzetméterünkön. Most, hogy már szinte egyáltalán nem szeretkezünk Laurence-szel, amikor naponta elveszítek egy illúziót és egy-egy évet minden egyes nappal, amelyet az építkezéseken töltök, amikor csak Snoopyval beszélgetek, és csak akkor kapok szeretetet, ha beütöm a hitelkártyám kódját, mindent megadnék egy jó kis szorongásért.*” (2009:28) – szólal meg szarkasztikusan a negyvenes, sikeres építész, aki álmatlanságban szenved, körbeutazza a világot, miközben sehol sincs otthon, repülőútjaival menekül önmaga és romokban heverő házassága elől is. (Guillaume Musso (2007), a francia Coelhoként ismert harmincas író *Szerelem életre-halálra* című regényének főhőiséhez, az ügyvéd Nathanhoz hasonlóan.)

Egy levél, két sor, egy ismerős írás elegendő azonban ahhoz, hogy szembenézzon múltjával, leszámoljon az elvarratlan szálakkal, és elkezdje élni a valódi életét. (Kate-re való rátalálása nagyon hasonló Alain Fournier (2004):

A titokzatos birtok című regényének főszereplője, Augustin Meulnes tökéletesség kereséséhez, álmai birtokának megtalálásához.)

A *Kis kiruccanás* című kisregényének történeti szálai, szereplői vázlatosak, egy kicsit félbehagyottak. A négy testvér találkozása egyikük, Vincent házában, önfeledtségük, pajkosságuk, őszinteségük csak erre a délutánra szól: mindannyian érzik, ez az utolsó alkalom, amikor gyermekkorukat még felidézhetik és újraélhetik, ezt követően belépnek a viselkedést, társadalmi normákat követelő és elváró felnőtt-világba. Ez az átlépés éppen olyan gyors, mint a történet befejezése, mint a cím is sugallja, valóban csak egy kis kiruccanás a régen-volt gyerekkorba.

Gavalda szereplői hétköznapi emberek. Harcolnak a külső és a belső világuk teremtetten ellentmondással. Teszik a dolgukat, miközben folyik körülöttük az élet, találkoznak régi és új ismerősökkel, esznek vagy nem esznek, alszanak vagy nem alszanak, sikeresek vagy nem, egy letűnt kor emlékeit őrzik vagy egy új kor lakóparkjait építik szimbolikusan és a valóságban egyaránt, éppúgy, ahogyan mi is, mindannyian. Azonban egy dolog mégis megkülönbözteti őket sokunktól: felismerik saját életük ellentmondásait, a barátságot és a szerelmet, túl tudnak lépni saját korlátaikon, meg tudják vívni belső harcaikat úgy, hogy közben nem tévesztik szem elől a régi, korhadtt ajtó bezáródását és az újak kinyílását. Mernek élni. Magányosak azok is, akik családban élnek, azok is, akik egyedül. De tudnak saját magányukról. Őszinték tudnak lenni önmagukhoz. És nem rettennek meg attól, amit látnak. Egy-egy felvillanás a másik szereplő valódi életéből, körülményeinek ismeretéből mindig elegendő ahhoz, hogy másképp tudjanak viszonyulni hozzá, hogy elfogadják olyannak, amilyen.

Gavalda szereplőinek életét mindig hosszú monológokból ismerjük meg, mintha lehetetlen volna apró momentumokból láttatni egy-egy élet viszontagságait, mintha a múlt és ezzel együtt a jelen csakis egyszerre, ömlesztve volna megismerhető, összefüggéseiben, és sohasem csepegtetve áll össze egy-egy életút. Történeteiben nincsenek posztmodern jegyek, csupán csak egyszerű, mesészerű elbeszélés, idősíkok változtatása, szerzői kiszólások, laza szerkezet jellemzi őket.

És talán mindez együttesen eredményezi, hogy alakjai valóban változnak, mások lesznek a történetek végére, felismerik magukban a boldogságra való képességet, megélik a jelent. Változtatnak. És ezáltal minden változik körülöttük is. Regényei mesébe illő végkifejletet kapnak. De éppen ez az új benne: a mi világunkban élnek, a mi problémáink gyötrik őket, és reményt adnak, reményt arra, hogy érdemes élni...

"Azért írok, mert ehhez értek. A Jóisten erre adott tehetséget, én pedig engedelmesen igyekszem követni a szándékát! Úgyesen tudok történeteket mesélni, ebben áll a tudományom. A hőseim többnyire talajvesztett emberek. Szeretem, amikor a mindennapok kilépnek a normális kerékvágásból. Hogy a szereplőknek néhány oldal alatt változniuk kell. És a könyv végére már nem ugyanazok az emberek, akik voltak. Vonzódom azokhoz, akik kudarcot vallottak és ezt föl merik vállalni." (2011)

Irodalom

GAVALDA, A. (2008): *Szeretném, ha valaki várna rám valahol*. Budapest: MAGVETŐ KIADÓ

GAVALDA, A. (2008): *Együtt lehetnénk*. Budapest: MAGVETŐ KIADÓ

GAVALDA, A. (2009): *Szerettem őt*. Budapest: MAGVETŐ KIADÓ

GAVALDA, A. (2009): *Vigaszág*. Budapest: MAGVETŐ KIADÓ

GAVALDA, A. (2009): *35 kg remény*. Budapest: MAGVETŐ KIADÓ

GAVALDA, A. (2010): *Kís kiruccanás*. Budapest: MAGVETŐ KIADÓ

MUSSO, G. (2007): *Szerelem életre-halálra*. Budapest: ULPIUS-HÁZ

ALAIN-FOURNIER, H. (2004): *A titokzatos birtok*. Budapest: MAGVETŐ KIADÓ

<http://www.litera.hu/hirek/anna-gavalda-szerettem-ot> (utolsó letöltés: 2011. szeptember 28.)

Szerzőink

- CSEPELI György (Budapest, 1942): 1971 óta tanít az ELTE-n. Közel 15 éve a Miskolci Egyetemen másodállású egyetemi tanár. Több neves külföldi egyetem vendégprofesszoraként tartja számon. Rangos tudományos folyóiratok szerkesztőbizottsági tagja, a Magyar Szociológiai Társaság elnöke. Érdeklődési területe a szociálpszichológia, a többség-kisebbség viszonyának vizsgálata és az információs társadalom.
- ERANUS Eliza (Temesvár, 1977): Jelenleg a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia Doktori Iskolájának hallgatója. A doktori tanulmányok megkezdésekor információs társadalom és innováció diffúzió témakörben végzett kutatásokat, később érdeklődése a szervezetszociológia, a kapcsolathálózat elemzés, és a kapcsolathálózat kulcsszereplői (véleményvezetők és véleménybrókerek) felé irányult. Doktori disszertációja az önkormányzatok pályázati együttműködési hálózatában előforduló kulcsszereplők szerepével foglalkozik.
- FARKAS Zoltán (Sály, 1952): Szociológus, habilitált doktor, a Miskolci Egyetem Szociológiai Intézetének egyetemi docense a Szociológiaelméleti Intézeti Tanszék vezetője. Fő kutatási területe az általános szociológiaelmélet, illetve a szociológiai társadalomelmélet.
- MIHÁLYI Helga (Miskolc, 1975): Szociológus, középiskolai tanár, európai uniós szakközgazdász. 14 éve a Miskolci Egyetem Szociológiai Intézetének oktatója. Érdeklődési és kutatási területei: demográfiai folyamatok, európai uniós intézmények, gazdaságszociológia, területfejlesztés.
- OSVÁTH Andrea (Ózd, 1969): A Miskolci Egyetem Szociológiai Intézetének adjunktusa. Korábban újságíróként, trénerként is dolgozott, jelenleg - az oktatás mellett - EU-s projektek kommunikációs vezetőjeként tevékenykedik.
- PAPP Z. Attila (Gyergyószentmiklós, 1969): A Miskolci Egyetem Szociológiai Intézetének oktatója, illetve az MTA Kisebbségkutató Intézetének tudományos munkatársa. Több kötet szerzője és szerkesztője, mintegy száz tanulmány szerzője is. 2000 óta a REGIO c. folyóirat szerkesztője.
- PRAZSÁK Gergő (Budapest, 1976): Tudományos munkatárs, egyetemi oktató az ELTE TáTK Interdiszciplináris Társadalmi Kutatások Doktori Programjában. Kutatási területei: értékek, információs társadalom, marginalitás szociológiája.
- SZABÓ-TÓTH Kinga (Miskolc, 1974): 1998 óta tanít a Miskolci Egyetemen. 2005-ben szerezte doktori fokozatát a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológiai Doktori Iskolájában. 2008 júliusától vezeti a Miskolci Egyetem Szociológiai Intézetét. Több szak (szociológia mesterszak, szociális munka alapszak) akkreditációs anyagának kidolgozásában közreműködött. Kutatási területe a családszociológia és kisebbségsszociológia.
- SZENDRŐ Zoltán (Szeged, 1952): Egyetemi matematikai tanulmányait a JATE-n, szociológiaiit az ELTE-n végezte. 30 éve tanít a felsőoktatásban. Jelenleg a Miskolci Egyetem Szociológiai Intézetének adjunktusa. Több OTKA kutatásban közreműködött és tartott előadást politikai szociológiai és szociológia módszertani témakörben. Főbb kutatási területe: a szociológia módszertana, statisztika, mintavétel, mérési hibák s azok kiküszöbölhetősége.
- SZEPESSY Péter (Gödöllő, 1960): 11 éve tanít a Miskolci Egyetemen, jelenleg adjunktus a Szociológiai Intézetben. 2009-ben szerezte doktori fokozatát tudásszociológiai témában írt dolgozatával. A Szociológiai Intézetben főképp szociológiatörténeti kurzusokat vezet. Érdeklődési területe: kultúraszociológia, modernitás-elméletek, filmszociológia és esztétörténet.
- ZSOLT Péter (Budapest, 1965): 1993 óta a Miskolci Egyetem BTK Szociológiai Intézetének oktatója. Több felsőoktatási intézményben volt meghívott előadó. Kutatási területei a tömegkommunikáció, a tömegkultúra, a szociálpszichológia és a kommunikációelmélet.